

**Lahemaa Kahala piirkonna külade
(Kahala, Uuri, Muuksi, Soorinna)
ajaloolised õiendid**

Projekt «Lahemaa maakülade mälumaastikud»

Koostanud: Sven-Olav Paavel

Tallinn 2018

Sisukord

Sissejuhatus	i
Allikad ja historiograafia	ii
Piirkonna looduslikud tingimused	v
Inimasustuse tekkimine	ix
Esimesed kirjalikud allikad 13. sajandil	xi
Kahala küla	1
Asukoht, struktuur, toponüümika	1
Küla asustus ja talud enne Põhjasõda	4
Kahala talud 18. sajandi adramaarevisjonide andmetel	9
Kahala küla asustuspilt 19. sajandil	13
Talude päriksostmise aegu	16
Kahala asundustalud 20. sajandil	20
Taluhooned ja muud erilised ehitised	34
Taditsioonilised tegevusalad ja tähenduslikud paigad	40
Uuri küla	43
Asukoht, struktuur, toponüümika	43
Küla asustus ja talud enne Põhjasõda	44
Uuri talud 18. sajandi adramaarevisjonide andmetel	48
Uuri küla asustuspilt 19. sajandil	52
Talude päriksostmise aegu	56
Taluhooned ja muud erilised ehitised	59
Traditsioonilised tegevusalad	62
Muuksi küla	65
Asukoht, struktuur, toponüümika	65
Küla asustus ja talud enne Põhjasõda	66
Muuksi talud 18. sajandi adramaarevisjonide andmetel	68

Muuksi küla asustuspilt 19. sajandil	71
Talude päriseksostmise aegu	77
Muuksi küla taluarhitektuur	80
Kultuurilooliselt olulised paigad	84
Soorinna küla	87
Asukoht, struktuur, toponüümika	87
Soorinna küla tekkimine 20. sajandil	89
Soorinna asundustalud ja rentnikud 1920. aastal	90
Allikad ja viidatud kirjandus	101
Arhiiviallikad	101
Kaardid	103
Käsitirjad	104
Publikatsioonid	105

Sissejuhatus

Kahala piirkonna külade (Kahala, Uuri, Muuksi ja Soorinna) ajaloolised õiendid on koostatud «Lahemaa maakülade mälumaastike» projekti I etapi raames eesmärgiga anda külade asustusajaloo ülevaade ning kaardistada külade kultuurilooliselt olulised paigad. Kuigi külade ajalooliste õiendite koostamise kitsam eesmärk on pakkuda sisendit «Lahemaa maakülade mälumaastike» II etapis läbiviidavatele intervjuudele, on ajalooliste õiendite laiema eesmärgina ka silmas peetud nende võimalikku kasutamist piirkonna külade ja talude ajaloo uurimisel. Õiendid on varustatud viidetega üldkättesaadavale kirjandusele, mille refereerimisest on aga samas püütud hoiduda. Seni avaldatud sekundaarkirjandus, allikpublikatsioonid ning Eesti Rahvusarhiivi poolt digitaalselt kättesaadavaks tehtud allikad (ajaloolised kaardid, adramaa- ja hingerevisjonide protokollid, jne) on määranud ära ka õiendite aksendid, mida on tulnud käsitleda põhjalikumalt ja millele saab viidetega varustatud lugeja ise hõlpsalt ligi. Õiendites on taotluslikult ja ulatuslikult kasutatud tabeleid, mis teenivad parema ülevaate andmise huve.

Töö piiratud mahust hoolimata on püütud tuua mõningal määral käibesse ka varem kasutamata välisarhiivide allikaid (Rootsi, Venemaa ja Läti arhiividest), kuna need pakuvad Kolga mõisa külade puhul talude tasandil küllalt ainulaadset ajaloolise järjepidevuse perspektiivi loomise võimalust. Eesti oludes ei ole just tavaline, et 16.–17. sajand oleks sellises mahus allikatega kaetud. Seetõttu on rootsiaegset perioodi õiendites käsitletud põhjalikumalt, kuna see on ka nõukogudeaegsetes uurimisetes leidnud vaid sporadilist kajastamist. Külade ajalooliste õiendite piiratud mahule vaatamata ei saanud mööda minna Kahala piirkonnas läbi viidud arheoloogilistest uurimustest. Kummatigi on see mahukas valdkond saanud vaid põgusa kajastuse osaliseks.

Teine oluline ajalooliste õiendite koostamise aksent paigutub talude päriksostmise perioodi, mis Kolga majoraadis algas 1904. aastal. See teemade-

ring on leidnud süvendatud käsitlemist seetõttu, et talude päriseksostmist Kolga mõisas ei ole komplekselt külade kaupa uuritud. Kuigi talude kruntimine ja mõõdistamine oli alanud juba 19. sajandi lõpul, muutis alles talude päriseksostmine Kolga talupoja pärisperemeheks ja ning talud uuel tasemel väikemajapidamisteks. Ka küla asustuspildis muutus palju: olemasolevad hooned veeti väljamõõdetud kruntidele või ehitati uued. Talude päriseksostmisele järgnenud ajal muutub küla *a s u s t u s p i l t* koos seal paikneva hoonestusega paljuski selliseks nagu see vaatab vastu Eesti Vabariigi algusaegadel – mida ka nõukogude periood vaatamata maaelu intensiivsele ümberkorraldusele ei suutnud hävitada ning mille kontuurid on tänapäevani vähemal või suuremal määral külade asustuspildis aimatavad. Kahala ja Soorinna õiendites on käsitletud ka mõisamaade tükeldamisel moodustatud asundustalusid.

Töö jaguneb neljaks osaks. Iga küla kohta on püütud järgida võimalust mööda sama struktuuri (va Soorinna), mis toetus Ott Sandraku poolt Kuusalu valla Lahemaa maakülade mälumaastike projekti tarvis koostatud «Külade ajalooliste õiendite ajaloolis-geograafilisele alusandekile». Alljärgnevas sissejuhatuses antakse kõikide uuritavate külade ühine piirkonna ajalooline ülevaade. Kirjeid küla oluliste paikade kohta ei pretendeeri täielikkusele. Kasutatud arhiiviallkate ja kirjanduse ja kaardimaterjali täielikud viited on esitatud töö lõpus.

Allikad ja historiograafia

Kahala piirkonna külad on allikate ja sekundaarse kirjandusega kaetud küllaltki ebaühtlaselt, mis on paratamatult jätnud jälje ka käesolevale uurimustööle. Arvestatavatest üldkäsitlustest Kahala piirkonna külade kohta saab nimetada vaid kahte monograafiat: Gustav Vilbaste 4-osalist Kuusalu kohanime uurimust ning teiseks Enn Tarveli «Lahemaa ajalugu».

Uurimustöö koostamisel on ulatuslikult kasutatud ka Eesti Keele Instituudi elektroonilist kohanimekartoteeki, milles Kahala piirkonna külade kohta leiab huvipakkuvaid sedeleid Endel Varepi (1965), Gustav Vilbaste (1956) ja Elli Koffi (1949) kartoteegidest. Varepi kartoteek on klassifitseeritud mh külade kaupa, mis hõlbustab selle pruukimist¹. Vilbaste materjal

¹ EKI kohanimekartoteek: kuu varep2.

kujutab endast suuresti tema 1956. aasta Kuusalu kohanime monograafia II–IV köites avaldatud osasid («Kohanimed ürikutes kuni 17. sajandi lõpuni» ja «Koha- ja paiganimed 18. sajandi algusest tänini»)². Elli Koffi kartoteek on kõige vanem: see sisaldab Kolga vallas 1949. aastal kogutud 515 sedelit³. Kõikide külade põlis- ja asundustalude nimede puhul on kasutatud Tallinna Linnaarhiivi Kolga vallavalitsus (1918–1940) fondis olevad ülevaadet «Kolga valla külade ja asunduste talude ametlik, rahvapäraste ja ajalooliste nimetuste nimekiri», mis on koostatud 1938. aasta märtsis⁴.

Kahala muinasaegset asustust on taasiseseisvumise järgsel ajal uurinud peamiselt Tallinna Ülikooli Ajaloo instituudi teadur Gurly Vedru. Arheoloogiliste välitööde aruanded asuvad Muinsuskaitseameti arhiivis (ERA.5025). Gurly Vedru kirjutas 1998. aastal oma magistritöö teemal «Kahala järve ümbruse asustuspiirkond muinasajal» ja tema sulest on ilmunud hiljem mitmeid Kahala piirkonda tutvustavaid artikleid ja uurimusi⁵. Vedru lähene misviis on maastikuarheoloogiline, st ta uurib muistset inimasustust ja selle arengut maastikulises kontekstis.

16. sajandi lõpust kuni 17. sajandi keskpaigani leiab meid huvitavate külade kohta rikkalikult materjale Lundi Ülikooli raamatukogus, kus asub De la Gardie arhiiv (*De la Gardieska Arkivet*). Baltikumi hõlmava fondiloendi on 2014. aastal koostanud arhivaar Per Stobaeus⁶. Arhiivis on Kolga mõisa kohta vakuraamatuid järgnevatest aastatest: 1586, 1630/31, 1633, 1636, 1637, 1639. Kõik need aastakäigud esitavad talude tasandil üksikasjaliku informatsiooni (va 1639, millest on meid huvitavate külade kohta alles vaid Kahala vakuraamat). Nende vakuraamatute andmeid toetab veel 1636. aasat Eestimaa maanimistu (*Estländische Landrolle 1636–1637, 1642*), mis asub Läti Riiklikus ajalooarhiivis. 17. sajandi lõpu kohta leiab allikaid Eesti Rahvusarhiivist, eelkõige Harjumaa adramaarevisjoni raames koostatud Kolga ja Loo mõisa vakuraamatutest⁷.

18. sajandi esimese poole andmed külade kohta pärinevad valdavalt adra-

² EKI kohanimekartoteek: kuu vilbaste2; Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 470–1119.

³ EKI kohanimekartoteek: kuu eki1 Okog.

⁴ TLA.279.1.26.

⁵ Vt *Põhja-Eesti arheoloogilised maastikud; Kahala järve ümbruse muinasaegne asustus ja maastikukasutus*.

⁶ Stobaeus, *De la Gardieska arkivet*, 2014.

⁷ Harjumaa adramaarevisjon 1686-1689 (EAA.1.2.940).

maarevisjonidest. 1712.–1716. aasta inkvisitsiooniprotokollid ja 1725.–1750. aasta adramaarevisionide protokollid asuvad fondis *Tallinna kindralkuberner* (EAA.3). Need on Rahvusarhiivi elektroonilises keskkonnas hõlpsalt kättesaadavaks tehtud, 1725. ja 1732. aasta revisjonid on lisaks ka teaduslikult publitseeritud. Ometi tuleb siin eraldi mainida 1756.–1757. aasta adramaarevisjoni, mis jäi Kolga ja Loo mõisates viimaseks, sest revisjonidest loobuti neis mõisates, mis olid saavutanud rootsiaegsete adramaade arvu. Mainitud revisjon on Kolga jaoks oluline seetõttu, et sellele eelnenud aastatel loodi Luuba karjamõis ja kaotati ära Vahastu küla, st mõisamajanduses on toimunud muudatusi, mis kajastub ka talude tasandil. 1756.–1757. aasta revisjoni protokolle hoitakse Moskvaa Venemaa Vanade Aktide Riiklikus Keskarhiivis⁸. Need on seniste uurijate poolt põhjendamatult alakasutatud.

Kaardi- ja plaanimaterjali (kasutatud kaartide kronoloogiline nimekiri asub kirjanduse all) puhul on käesoleva õiendi koostamisel toetutud rootsiaegsele Kuusalu kihelkonnakaardile (Eesti Rahvusarhiiv), 1803. aasta Vene sõjaväetopograafide koostatud 1-verstasele kaardile (Venemaa Riiklik Sõjaajaloo Keskarhiiv Moskvaa), 1833. aasta Kolga mõisa kaardile (Rootsi Riigiarhiiv Stockholmis), 1880. aastatest pärit Kolga mõisa kaardile ja ligi samast ajast pärit kruntimisplaanidele (Eesti Rahvusarhiiv). 20. sajandi esimese poole kaartidest on kasutatud peamiselt Eesti skeemilist katastrikaarti (1930–1944) ja 1935. aasta Eesti topograafilist kaarti. Ulatuslikult on kasutatud Maa-ameti geoportaali eri kaardikakendusi (katastrikiht, ajalooliseid kaardid, kultuurimälestised, geoloogia kaardirakendus, mullakaart jt).

Info Kahala piirkonna talude ja küla elu-olu kohta pärineb ERM-ist ja Lahemaa rahvusparki arhiivist. Spetsiaaluurimustest on õiendi koostamisel olnud suureks abiks Lembit Odrese 1984. aastal koostatud ülevaade Muuksi küla ehitistest⁹. Kasutatud on veel Anne Kurepalu Muuksi küla ajaloolist õiendit. Uuri küla puhul on toetutud koduloouurija Milvi Kolgi käsikirjalisele materjalile. Kahala küla puhul on õiendi koostamisel suureks abiks olnud Ulvi Meier-Soosaare ja Mati Kontoni suulised kirjeldused. Soorinna küla puhul on kasutatud Anne Kurepalu koostatud Loo mõisa ajaloolist õiendit¹⁰

⁸ Эстляндской и Ревельской губернии ревизионные и инквизиционные книги Харюского уезда (РГАДА, Ф. 274, Оп. 1, Ед. хр. 1615).

⁹ Odres, *Muuksi küla ehitised*.

¹⁰ ERA.5025.2.5744.

ning 1970.–1976. aastal pärit Loo mõisa hoonete ülevaadet¹¹. Märkimisväärset huvitavat (foto)materjali Loo mõisa kohta on Kolga Muuseumis, et kuna käesoleva õiendi rõhuasetus ei ole mõis, vaid Loo asustuse (Soorinna küla) moodustanud asuniketalud, siis mõisa hooned kajastatakse vaid asunike-taludega seotult. Nii Kahala kui Soorinna asundustalude loomise ülevaade-te puhul on kasutatud peamiselt riigi renditalude müügitoimikuid (ERA.63), boniteerimistoimikuid (ERA.62), samuti 1929. aasta põhjalikke talundilehti (ERA.1831). Külade Eesti Vabariigi aegse olustiku ja traditsiooniliste tege-vusalade kirjelduste koostamise juures on olnud abiks Eesti Rahva Muuseu-mi etnograafilise arhiivi 1976. aastal kogutud ülevaadet¹².

Kõige varasem äärmiselt detailne info Kolga mõisa taluhoonete kohta pä-rineb 1865. aasta «Kolga majade raamatust» (*Kolka Majate Ramad*)¹³. Kõiki-de käsitletavate külade hoonestuse ülevaate puhul on kasutatud Artes Ter-rae põhjalikku Lahemaa külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri uuringut (koos kõigi selle lisadega)¹⁴.

Korroboratsiooniinfo pärineb Rahvusarhiivi katastridokumentide kollekt-siooni fondist EAA.3724. Info talude päriksostmisele eelnenud ajast pä-rineb Kolga majaraatmõisa fondist EAA.5212. Omavalitsuse arhiividest on kasutatud Eesti Rahvusarhiivi Kolga vallavalitsuse (EAA.2627) ja Kolga val-lakohtu (EAA.2628) fonde; vahemikus 1918–1944 aga Tallinna Linnaarhiivi Kolga vallavalitsus fonde (TLA.279 ja TLA.158).

Piirkonna looduslikud tingimused

Geoloogiliselt kujutab Kahala järve piirkond endast Kahala klindilahte. See on mattunud org, mis kuulub Kahala klindilahestikku – keerukate klindi-lahtede, -väänade ja -orgude süsteemi. Kuna Kahala klindilahestik on suures osas mattunud hilisemate setete alla, on selle kontuurid looduses raskes-ti jälgitavad. Seetõttu on hea pinnavormide vahelduvuse mõistmiseks vaa-data piirkonna geoloogilist kaarti, mis seletab jõgede, Kahala järve, soode, kõrgendike, jm pinnavormide paiknemise maastikul. Kahala klindilaht jääb

¹¹ ERA.T-76.1.10428, 51–53.

¹² ERM EAp 522 EA 135:2/140-329; ERM EAp 563 EA 144:1/8-293.

¹³ *Bauerhäuserbuch des Gutes Kolk* (EAA.5212.1.71).

¹⁴ *Lahemaa Rahvusparki külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüs*. Tartu, Artes Terrae, 2010–2012.

kahe sügavale sisemaale ulatuva ürgoru – Andineeme ja Pudisoo ürgoru – vahele. Mõlema ürgoru põhjas voolavad jõed: Pudisoo jõgi ja Loo jõgi.

Loo jõge¹⁵ kutsutakse mitmete nimedega vastavalt sellele, kust ta läbi voolab: Luuba ojaks (Kursil), Liivajõeaks (Liiva kõrtsi juures Kahala külas), Santojaks (Sõitmäe külas), Loomõisa jõeks (Loo mõisa juures) ja Samuli jõeks (Kolga lahe suudmes)¹⁶. Loo jõgi on 17,1 km pikk. Loo paisust suudmeni kuulub Loo jõgi lõhe, jõeforelli, meriforelli ja harjuse kudemis- ja elupaikade nimistusse¹⁷.

Kahala järve suubub mitu oja (Oldoja, Vaga oja, Allika soon, Turbakraav, Soomaja, Külaoja)¹⁸, aga järvest väljub vaid üks jõgi – Järvejõgi (ka Pohlajõgi, Pohlaoja). Viimane saab alguse Kahala järvesuust ja suubub Loo jõkke. Kaasaegsetel kaartidel on see samastatud järve suubuva süvendatud ja õg-vendatud Oldojaga¹⁹, mida iseenesest loetakse looduskaitseväärtusetuks²⁰.

Kahala järv asub Kahala klindilahe lohus. Järv on tänapäeval pindalalt 345,2 ha, suurim sügavus 2,8 m, keskmine sügavus 2,8 m²¹. Kahala järv on madal, enamasti on veekihi all paks muda kiht, eriti äärtes ja Muuksi all (kutsuti «lendav muda»). Järve aluspõhja nõo pinnakatte paksus on 10 m, seda ümbritsevad põhjast, idast ja läänest lubjakivi platood ja läänest tänapäeva Loo jõe oru suunaline ürgorg. Oldoja suubumiskoha ümbruses Kahala järve on pinnakatte paksus 5–10 m. Järve läänekaldal on pinnakatte paksus 5 m. Järve kaldad on läänes ja põhjas madalad ja soised, lõunas Kalamäe kohal on kõrgem paejärsak, mida on Hiie talu maadel ka mõnevõrra puhastatud kujul eksponeeritud. Kõige kergemini pääsebki järvele ligi lõunast Kalamäelt, samuti kirdest. Järve väljavoolupiirkonnas on paene põhi. 19. sajandi 80-datel aastatel süvendati Järvejõe suuet, mistõttu vesi järves alanes²². 1968. aastal lasti Kahala järv veest tühjaks eesmärgiga eesmärgiga rajada selle asemele kultuurkarjamaa²³.

¹⁵ Keskkonnaregister: kood VEE1082100.

¹⁶ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 286.

¹⁷ *Kahala järve tervendamise insenertehnilise tegevuskava keskkonnamõju hindamise aruanne*, lk 36.

¹⁸ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 249–250.

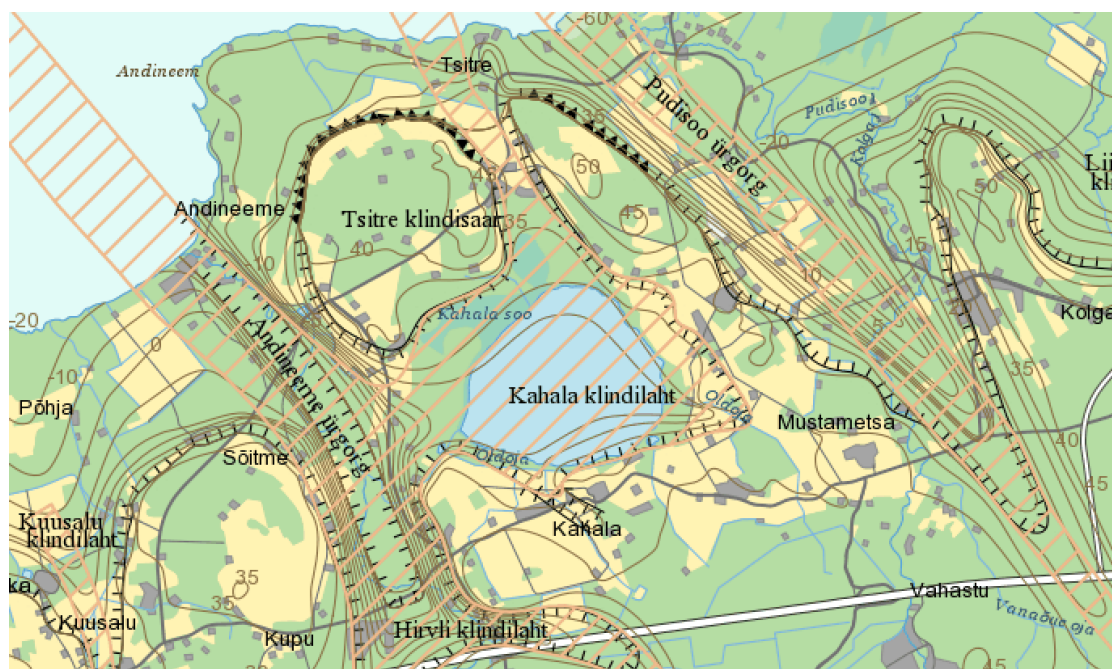
¹⁹ Keskkonnaregister: kood VEE1082400.

²⁰ Leibak, E., *Ekspert hinnang Lahemaa rahvusparki uuendatud kaitse-eeskirja eelnõule*. Tartu, Eestimaa Looduse Fond, 2004–2005.

²¹ Keskkonnaregister: kood VEE2001600.

²² Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 249–250.

²³ Koppelmaa, K., «Kuidas Kahala järve taheti ära kaotada» – *Sõnumitooja*, 10. märts

Kahala piirkonna geoloogiline kaart. Allikas: Maa-ameti geoloogia kaardirakendus.

Kahala järvest on püütud läinud sajandil ahvenat, haugi, linaskit, hõbe- ja kuldkokre. Varaseimad kirjalikud teated Kolga kandi kalastuskohtadest ja püütavatest liikidest pärinevad 16. saj. lõpust: 1586. aastal oli Kolga mõisa köögis kaladest söögiks soolalõhet (*saltt lax*), vinnutatud säinast (*tor ydh*), lesta (*flundror*), kuivatatud ahvenat (*tor abborer*), kuivatatud haugi (*tor geddor*), kuivatatud räime (*krampsill*). Kahala järvest ja Pohlajõest (*Poleweski åån*) on püütud ahvenat ja haugi. Rootsi aja lõpu adramaarevisjoni andmetel on Kahala järvest lisaks ahvenale ja haugile, püütud ka särge²⁴, Loo jõest saadi tol ajal ahvenat ja lõhet²⁵.

Piirkonna mullastiku kaart annab tunnistust muistsete külade asukohavalikust. Kahala küla põlispõllud jäävad aladele, mille koostiseks on leostunud ja leetjad mullad (Kor, Ko, Kog). Samuti leidub Kahalas ulatuslikult leedmuldasid, madalamates kohtades enamasti gleistunud leetunud muldasid (LkG, LkIg), päris järve ääres aga esinevad ainult madalsoomullad (M', M'', M'''). Leostunud ja leetjad saviliiv- ja liivsavimullad sobivad kõikide põllukultuuride kasvatamiseks ja neid peetakse vabariigi parimateks põllu-

2009.

²⁴ EAA.1.2.940, 11p.

²⁵ EAA.1.2.940, 102–102p

muldadeks²⁶. Väga hästi on jälgitav seos nende mullatüüpide esinemise ja Muuksi muistse külasüdame asukohavaliku vahel. Muuksi küla ümbritsevad muidu ühelt poolt valdavalt kas paepealsed mullad, mis on nende õhukese huumushorisoni tõttu ebasobivad nii põllu- kui metsamaaks, teiselt poolt aga liigniisked gleimullad. Nende vahele jääb väike leostunud ja leetjate muldadega ala.

Eesti Maaülikooli poolt läbiviidud «Lahemaa Rahvuspargi ajaloolise maakasutuse analüüs ja pärandmaastike tsoneering» osutas piirkonna maakasutuse tugevale seosele endise mõisamaastikuga – sajandeid tagasi põllumaana kasutusele võetud viljakamad, kõrgemad ja kuivemad alad on enamasti kasutuses ka tänapäeval. Täielikult on kasutuses põlispõllud, mõnevõrra ka tollased rohumaad²⁷.

Maa-ameti maardlate rakenduse järgi on Kahala järve lääne- ja idakaldal asuvad soised alad (241,38 ha) registreeritud kohaliku tähtsusega turba-maardlana (reg nr. 635). Kaldaalal asuvad aktiivne turba reservvaru plokk (pindala 28,1 ha) ja põlluväetiseks mõeldud järvemuda prognoosvaru plokk (pindala 2,89 ha). Järve lõunakaldal asub üleriigilise tähtsusega Tsitre fosforiidimaardla (reg nr. 194)²⁸.

Kahala, Uuri, Muuksi, Soorinna ja Sõitme piirkonda iseloomustab maastikuline ja liigiline mitmekesisus, mis tuleneb reljeefist, ilmastikumõjudest, veerežiimist, aluspõhjast, mullastiku erinevustest ja inimeste maakasutusviisidest. Suurem osa alast kuulub Lahemaa Rahvuspargi piiranguvööndisse ja Natura 2000 võrgustiku linnu- ja loodushoiualade (EE0010173) hulka (va maa Kahala järve lõunapoolsest kaldaribast Vana-Narva maanteeni ning maa järvest idapool).

Piirkonna taimkatte iseomaseks tunnuseks on eelkõige loopealsed, mis on tekkinud looduse ja inimese aastatuhandete pikkuse koosmõju tulemusel. Piirkonna maastikulised väärtused, omandisuhted, maakasutuslikud piirangud ja kaitsetingimused, on leidnud aastatel 2006–2007 maastikuarhitekti Kaie Metsaotsa poolt põhjalikku käsitlemist «Soorinna, Muuksi, Uuri külade ja Kahala järve ümbruse maastikuhoolduskavas»²⁹.

²⁶ Maa-ameti mullakaart; *Vabariigi digitaalse suuremõõtkavalise mullastiku kaardi seletuskiri*, lk 17.

²⁷ *Lahemaa Rahvuspargi ajaloolise maakasutuse analüüs*, lk 18–19.

²⁸ *Kahala järve tervendamise insenertehnilise tegevuskava keskkonnamõju hindamise aruanne*, lk 38.

²⁹ *Metsaots, Soorinna, Muuksi, Uuri külade ja Kahala järve ümbruse maastikuhooldus-*

Inimasustuse tekkimine

Enne inimasustuse tekkimist oli pankrannik ja sellega piirnevad alad loometsa ja põõsaslooga kaetud (v.a püstloodsed kaljuseinad). Loopealsed alad olid oma kergete muldadega ja laialdaste lagendikega sobilikud nii algeliseks maaviljeluseks kui ka rohumaade rajamiseks. Klindiplatoo alvarite raadamise tulemusena inimese poolt tekkisid lagelood – puude ja põõsasteta alvarid³⁰. Loopealsed ei kartnud seal kunagi kasvanud metsa tõttu põuda ja olid muistse põlluharija jaoks, kes maad väetamata vaid kõplaga oma kätejõul haris (aia-viljakasvatus), märksa atraktiivsemad, kui me neid täna peame. Inimasustuse tihenedes ja viljakasvatuse intensiivistudes puhastati loopealsed võsast. Siinse inimasustuse vanuseks peetakse umbes 9000 aastat³¹.

Arheoloogi ja asustusajaloo uurija Valter Langi järgi paigutub Kahala asustuspiirkond Loode-Eesti kõige idapoolsema asustusmassiivi ääremaile, mis ulatus Jägala jõeorust Valgejõe metsadeni ning rannikust Saunja-Hirvli jooneni. Kahala asustuspiirkond oli Lahemaal üks suurimaid, mis hõlmas umbes 140 m² suuruse kitsa ala, mida piiras põhjast Kolga laht ja lõunast praeguse vana Tallinn-Narva maantee kohalt alanud põlislaante vöönd³². Kahala piirkond on arheoloogide huviorbiidis juba 20. sajandi algusest peale. Peamiseks huviobjektideks kujunesid kivi kalmed, sest Kahala järve ümbruses paiknevad kalmeväljad on ainulaadsed – mujal Eestis sellise kontsentratsiooniga kivi kirstkalmeid rajatud ei ole. Tegelikult kogu Kahala järve ümbruse näol on tegu Eesti oludes ainulaadse muististealaga: eri perioodidest on siin teada 14 asulakohta, linnamägi, umbes 250 kivi kalmet, 2 maa-alust kalmistut, 4 lohukivi, 4 fossiilsete põldude rühma, 2 hiiekohta, rauasulatuskoht ning arvatav sadamakoht³³.

Kahala piirkonna nüüdisaegne arheoloogiline uurimine sai alguse aastatel 1995–1998 seoses Eesti Teadusfondi poolt finantseeritud grandiprojektiga «Kahala järve ümbruse asustuspiirkond muinasajal». Kolme aasta jooksul uuriti arheoloogiliselt kuut muistist, teostati kogu ala hõlmavaid maastikuinspeksioone, mille käigus tuvastati 17 uut muistist. Läbiviidud uuringu

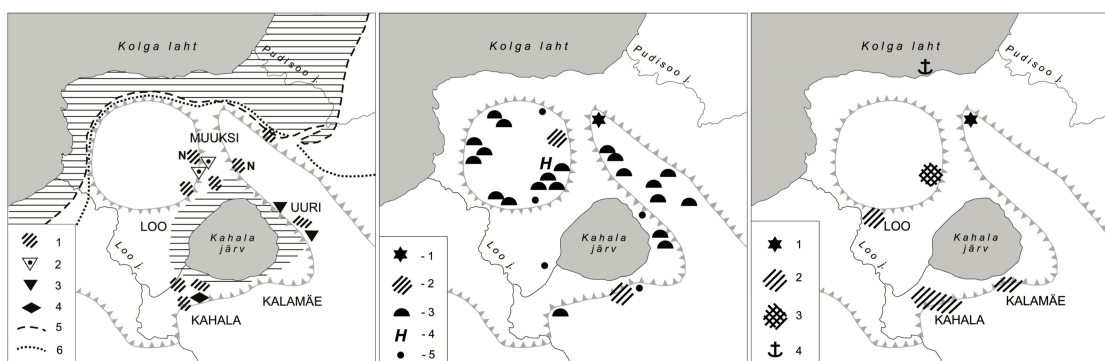
kava.

³⁰ Suuroja, *Balti klint*, lk 64–65.

³¹ Vedru, Kahala järve ümbruse tähtsus arheoloogiapärandi seisukohalt, lk 3.

³² Lang, *Muistne Rävälä*, lk 349, 410.

³³ Vedru, Kahala järve ümbruse tähtsus arheoloogiapärandi seisukohalt, lk 3.

Kahala piirkonna muististe levikukaardid eri perioodidel arheoloog Gurly Vedru andmetel.
Vasakul: kiviaegsete muististe levikukaart: 1 – asulakoht, 2 – hiline silmaga kivikirves, 3 – venekirves, 4 – talb, 5 – Litorinamere rannajoon, 6 – Joldiamere rannajoon.
Keskel: pronksi- ja eelrooma rauaaegsete muististe levikukaart: 1 – linnamägi, 2 – asulakoht, 3 – kivikalme, 4 – Hundikangrud, 5 – lohukivi.
Paremal: viikingiaegsete ja muinasaja lõpu muististe levikukaart: 1 – linnamägi, 2 – asulakoht, 3 – fossiilsed põllud, 4 – sadamakoht.

võttis kokku Gurly Vedru magistritöö³⁴. Kahala piirkonnas on läbi viidud ka loodusteaduslikke uuringuid rahvusvahelise programmi PACT raames, mille alamprojekti «Esmane maakasutus ning põllumajanduslik areng loopealsetel aladel neoliitikumist rauaajani» õietolmu uuringute eesmärk Kahala järvest ning seda ümbritsevast soost oli hankida uut informatsiooni Kahala piirkonna looduse arengust ning maahõivest³⁵. Alljärgnev tabel esitab parema ülevaate saamiseks piirkonna muistised vastavalt eelnevalt toodud perioodidele. Muististe loetelu pärinev Gurli Vedru 2007. aastal koostatud eksperthinnangust Kahala järve ümbruse tähtsusest arheoloogiapärandi seisukohalt³⁶. Muistiset kõikehõlmava ja ajaliselt uuema loetelu koos asukohaga kaardil leiab Kultuurimälestiste riiklikus registris³⁷, mis on seostud Maameti geoportaali vastava kaardirakendusega.

Kahala järvest võetud suiraproovide alusel on eristatud piirkonnas nelja peamist maakasutusfaasi: 1) mesoliitikumi, 2) neoliitikumist pronksiajani, 3) pronksiajast eelrooma rauaajani, 4) algusega hilisest rauaajast. Esimeses faasis esineb metsade ebastabiilsus, teises faasis on järgitav metsaraie ja võimalik karjatamine, kolmanda faasi tunnuseks on alepõllundus, neljandas

³⁴ Vedru, *Kahala järve ümbruse asustuspiirkond muinasajal; Kahala järve ümbruse tähtsus arheoloogiapärandi seisukohalt*. A-7472 (ERA.5025.2.8438).

³⁵ Vedru, *Põhja-Eesti arheoloogilised maastikud*, lk 12.

³⁶ Vedru, *Kahala järve ümbruse tähtsus arheoloogiapärandi seisukohalt*, lk 7–14.

³⁷ <http://register.muinas.ee>

Ülevaade kahala piirkonna muististest eri perioodidel

Kiviaegsed muistised	Teada on seitse mesoliitilist asulakohta: Soorinna hilismesoliitiline asulakoht, Sepa hilismesoliitiline asulakoht, Uuri-Saki hilismesoliitiline asulakoht, Müürissepa (Siili) hilismesoliitiline asulakoht, Aabrami hilismesoliitiline asulakoht, Tooma-Hansu asulakoht, Mõlga asulakoht. Leitud on nörkeraamikat Muuksi külas, samuti hulk juhuleide Kahala, Muuksi ja Uuri küladest.
Pronksi- ja eelrooma rauaaeg	Kivikirstkalmed: Uuri kalmed, Kahala küla Kangrumäe kalmed, kalmed Loo asunduses ja Soorinna külas. Muuksi linnamägi. Asulakohad: Muuksi pronksiaegne asulakoht, Kalamäe II asulakoht. Lohukivid Muuksi, Uuri Kalamäe ja Kahala külas.
Rooma rauaajast hilisrauaajani	Uuri küla tarandkalme, uuri hõbeaare, Tsitre oletatav randumiskoht, vikingiajal alguse saanud asulakohad (Kalamäe I, aulakoht Sõitme jõe paremal kaldal).
Hilisrauaaeg	Muuksi linnamägi, Muuksi maa-alune kalmistu, Põllukivihunnikute väli Muuksis.
Ebamäärased	Loo Kooljamägi, Andineeme meremärk, Soorinna I põllukompleks, Soorinna II põllukompleks, Uuri hiiemets.

faasis aga avaldus inimõju põhiliselt künnipõllunduses ning võimalik, et ka põlispõldude olemasolus ja karjakasvatuses³⁸.

I aastatuhande teisel poolel on toimunud Kahala asustuspiirkonnas muutus: arheoloogiliste leidude sageduse ja taimede õietolmu ladestumise analüüsi alusel arvavad arheoloogid, et Kahala järve asustuspiirkond on minetanud oma tähtsuse. Selle asemele on astunud võimsalt Kuusalu oma Pajulinna soolinnuse ja sellega külgnevate asulatega³⁹. Tanel Moora väidab, et asustus nihkus Kahala piirkonnast Kuusalu-Kiiu maile, sest seal asuvad põlispõllunduse rajamiseks selle piirkonna kõige viljakamad maad⁴⁰.

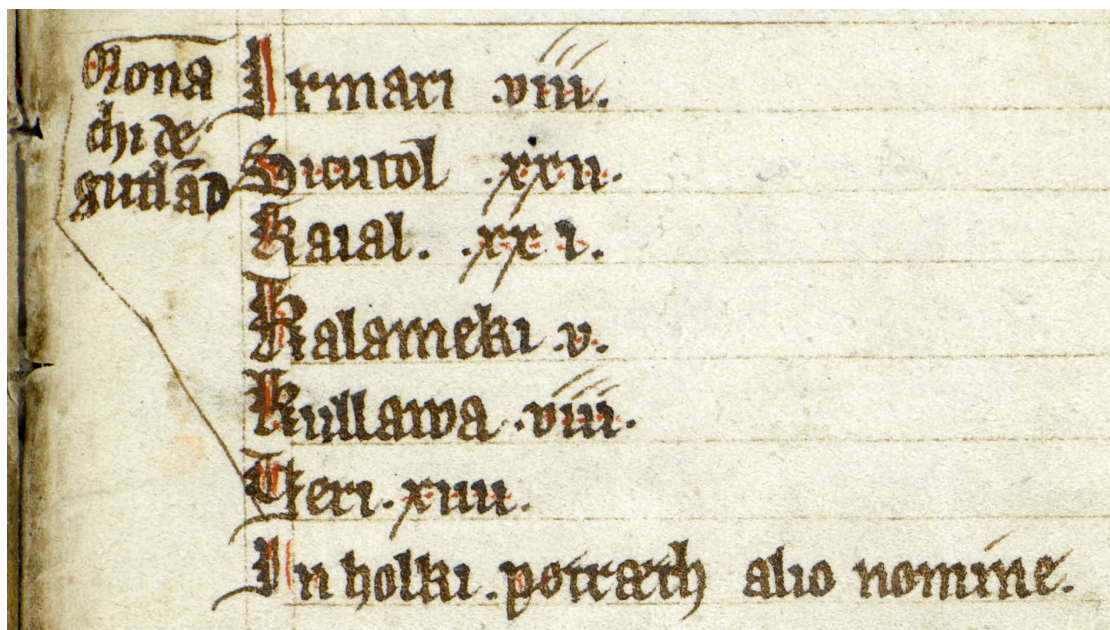
Esimesed kirjalikud allikad 13. sajandil

1241. aastal koostatud «Taani hindamisraamatus» tuuakse Ojamaa munkadele (*monachi de Gutland*) kuuluvate külade hulgas ära Kahala (21 ad-

³⁸ Vedru, *Põhja-Eesti arheoloogilised maastikud*, lk 32–34.

³⁹ Lang, *Muistne Rävala*, II, lk 416–417.

⁴⁰ Moora, *Mullastiku ja muinasaja maaviljelusliku asustuse seostest*, lk 136.

Lehekülg «Taani hindamisraamatus», kus mainitakse esmakordselt Kahala, Kalamäe, Uuri ja Kullava küla (fragment C 8 Kong Valdemars Jordebog (1190–1300) lehelt 47r). Allikas: Taani Riigiarhiiv (Rigsarkivet).

ramaad), Kalamäe (5), Uuri (14) ja Kullava (8). Ürikus nimetatud adramaad mõistetakse enamasti normaaltalu suuruses majapidamisena, st talupere-na. 13. sajandi algul külas elanud inimeste arvu kohta oletavad eri uurijad, et talupere (talupidaja perekond koos sulaste ja majakondsetega) suuruseks oli 5–9 hinge⁴¹. Kahala külas oleks seega 13. sajandi alguses elanud umbes 105–189, Uuris 70–126 ja Kalamäel 25–45 inimest. See arv on muidugi tinglik, ent pidades silmas, et kui hilisematel sajanditel vajas talu tööde korraldamiseks 5–6 tööjulist inimest, siis võib küll talus elavate inimeste arvuks (vanurite ja lastega koos) lugeda 6–8 hinge⁴².

«Taani hindamisraamatu» nn suur Eestimaa nimistu on koostatud tõenäoliselt Taani kuningakoja initsiatiivil, kes soovis saada ettekujutust oma potentsiaalsetest uutest maksukohuslastest. Nimistu ümberkirjutuse aluseks oli varasem, aastatel 1219–1220 ülesmärgitud ristitud külade nimekiri. Paul Johansen, kes üritas esimesena «Taani hindamisraamatu» nimekirja alusel ristimiskäike kaardil rekonstrueerida, lähtus eeldusest, et see

⁴¹ Tarvel, *Adramaa*, lk 47–48; *Eesti talurahva ajalugu*, lk 143–144; Tarvel, *Rahvaarv ja maakasutusühikud Eestis 13. saj. algul*, lk 257–258

⁴² Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 105.

C			
Nr.	Name	Haken	km
1.	Kusala	25	—
2.	Kithæ	30	3
3.	Uvalkal	46	2
4.	Gabriel	14	6
5.	Rung	5	4
[Kusala]			
6.	Kaijal	21	4
7.	Kalameki	5	2
8.	Kullawa	8	5
9.	Ueri	14	3
in Holki, Pøtræth alio nomine;			
[Kusala]			
10.	Irmari	8	7
11.	Sicutol	22	2
11	Dörfer	198	38

Kuusalu ristimiskäigu (C) külad ja kaks idapoolsemat retke paigutatuna kaardile Johanseni järgi. Allikas: Johansen, LCD, lk 13–14, kaart 1.

nimekiri kajastab olulisel määral esialgset külade üleskirjutust – järelikult ka reaalsete ristimiskäikude järjekorda. Sellest lähtuvalt jaotas ta Kuusalu ümbruskonna 1220. aasta teisel poolel toimunud ristimiskäigu (C) kolmeks Kuusalust lähtunud alamretkeks, millest üks viis läände ja kaks itta⁴³. Johanseni poolt skematiseeritud (sh Kuusalu idapoolsete külade) ristikäike on 2016. aastal üritanud maastikul taastada Tõnu Raid⁴⁴.

Huvitavaks küsimuseks see, miks ei ole nimekirjas Muuksit. Tarvel on seisukohal, et ristimiskäikude läbiviijad ei oleks saanud juba puht maastikuliselt Muuksi küla mitte kohata ning et tõenäoliselt on Muuksi küla talupered on loetletud Uuri külaga koos⁴⁵. «Taani hindamisraamatus» on kahtlemata tuvastatav külade topograafiline järjestus, aga eelkõige oli esialgse ristimisnimekirja ümberkirjutus grupeeritud lääniisanda k u l u v u s e alusel. Seetõttu on väga tõenäoline, et ühe küla adramaad võidi lugeda teise küla alla, kui need kuulusid samale lääniisandale. Näiteks Kolga (*Holki*) puhul pole nimetatud üldse adramaade arvu⁴⁶.

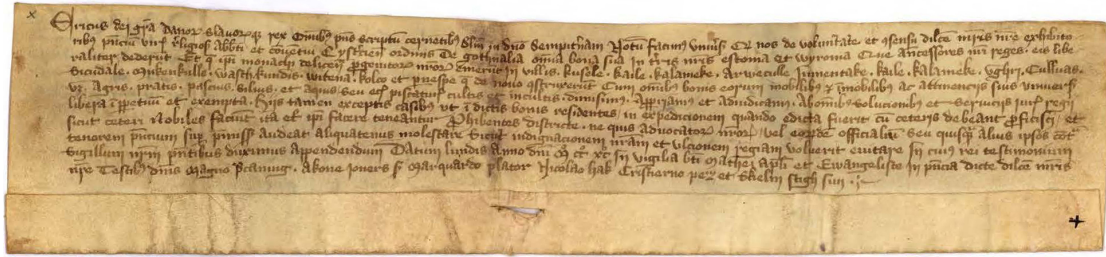
1259. aastast pärit ürikus kinnitab Taani kuningas Erik V Klipping Guth-

⁴³ Johansen, *LCD*, lk 13–14.

⁴⁴ Tõnu Raid, *Harjumaa ristimine*, lk 18, 120, 293.

⁴⁵ Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 22–23.

⁴⁶ Seda on väga erinevalt tõlgendatud, vt Johansen, *LCD*, lk 369; Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 197–199.

Erik VI Menvedi edikt 1290. aasta 20. septembrist. Siin mainitakse esmakordselt kirjalikult Muuksi küla. Allikas: Taani Riigiarhiiv (Rigsarkivet, Ny kronologisk række (1980–1981), 96-c).

valia tsistertslaste ordu munkadele nende valdused⁴⁷. Ojamaa tsistertslastele kinnitati 1259. aasta üriku järgi nii need maad, mille nad olid saanud hertsog Knudilt (*eas, quas a Canuto duce acquisierunt*) kui ka need, mille nad olid Eestimaal ja Virumaal saksa vassalidelt omandanud (*eas, quas a Theotonicis comparaverunt in Estonia et Wironia*). Külade loetelus esinevad Kahala, Kalamäe, Uuri, Kullava, Sigula, Ahila, Kallukse, Vohnja ja Pärisea külad koos metsade, põldude, heinamaade, karjamaade ja kalastuskohtadega⁴⁸. Meie poolt uuritavate küladega seoses see ürik «Taani hindamisraamatule» täiendavad teavet ei anna.

1280. aastal leiab teistest küladest eraldi mainimist Kalamäe⁴⁹. Nimelt on 1280. aasta 8. detsembril toimunud Kalamäel Tallinna piiskopi Johannese ja Harju-Viru vasallide vaheline kohtumine (*Actum Kalamek*)⁵⁰. Kokkulepe puudutas piiskopile adramaade pealt laekuvat sinodivilja ja piiras Harju-Viru vasallide omavoli, kuna viimased oli hakanud eestlasi nende vanadelt maadelt ähvarduste, peksu, palvete või tasu abil ära ajama ning maadele ebaõiglaselt mõisaid asutama⁵¹. 13. sajandi lõpus mainitakse esimest korda ürikutes ka Muuksi küla. Tegu on Taani kuninga valduste kinnitamise ediktiga aastast 1290⁵². Selles kinnitab Lundis 14-aastane Taani kuningas Erik VI (Menved) Guthvalia tsistertslastele:

⁴⁷ Ürik asub Taani Riigiarhiivis (Rigsarkivet), fondis *Ny kronologisk række* (1980 – 1981), 47-c.

⁴⁸ «Kaele, Kalamechi, Ugri, Culmias, Sicudal, Adalica, Kallas, Whoney, Pernispe cum silvis, agris, pratis, pascuis, piscariis ...» (LUB, I, 340).

⁴⁹ Johansen, LCD, lk 396.

⁵⁰ LUB, I, 467.

⁵¹ Vt Ligi, *Talupoegade koormised Eestis*, lk 108–111.

⁵² Ürik asub Taani Riigiarhiivis (Rigsarkivet), fondis *Ny kronologisk række* (1980–1981), 96-c.

Erikult, taanlaste ja slaavlaste kuningalt Jumala armust, kõikidele käesoleva kirja nägijatele igevene tervitus Issandas. Anname kõikidele teada, et meie armastatud ema tahtel ja nõusolekul käesoleva [kirja] ettenäitajatele, vagadele meestele, abtile ja tsistertslaste ordu konvendile Gothvalias oleme loovutanud, omistanud ja kinnitanud kõik nende varad meie Eestimaa ja Virumaa maadel, mida meie kuninglikud esivanemad neile heldelt on andnud ja mida mungad ise meie eelneva [kuninga] loal on külades omandanud: Kuusalus, Kahalas, Kalamäel, Arukülas, Jumindal, Uuris, Kullavas, Sigulas, Muuksis, Vahastus, Kõnnus, Valgejõel, Kolgas ja Päriseal, mida nad on uuesti üles ehitanud, koos kõige liikuva ja liikumatu varaga ja kõige neile kuulavaga, nimelt põldudega, heina- ja karjamaadega, metsade ja veekogudega, samuti kalastuskohtadega...⁵³.

Kahala küla nimed esinevad 13. sajandil järgmisel kujul: *Kaial* (1241), *Kaele* (1259), *Kaile* (1290); Uuri: *Ueri* (1241), *Ugri* (1259), *Ughri* (1290); Muuksi: *Munkenkulle* (1290); Kalamäe: *Kalameki* (1241), *Kalamechi* (1259), *Kalamek* (1280), *Kalameke* (1290).

⁵³ LUB, I, 537.

Kahala küla

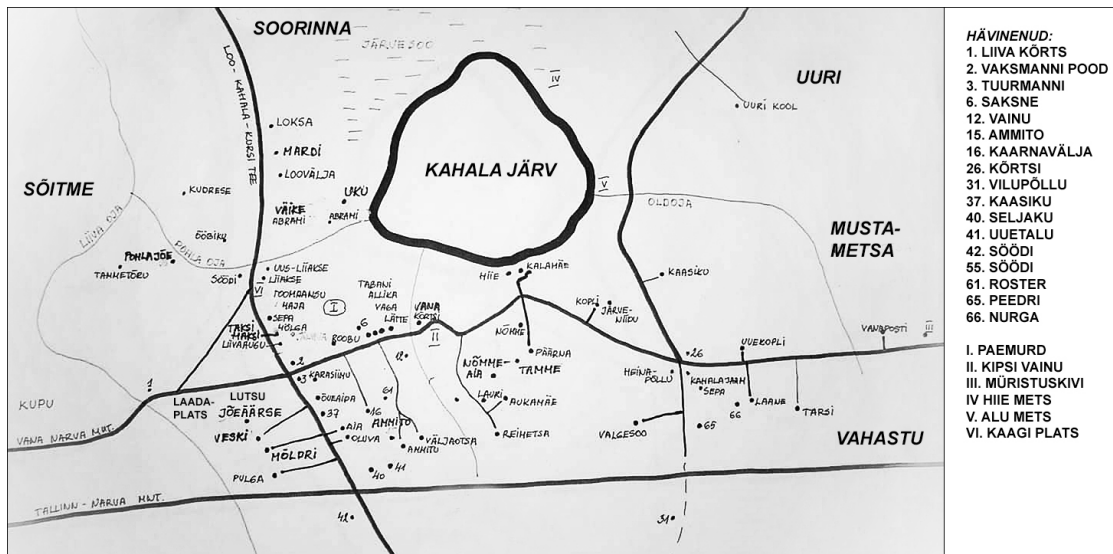
Asukoht, struktuur, toponüümika

Kahala küla asub laialdasel tasasel territooriumil. Küla on 18,32 km² suur, mis teeb ta Kuusalu vallas suuruselt 10. külaks. Elanikke oli Kahala külas 2018. aasta alguse seisuga 97. Pindala ja elanike arvu poolest on Kuusalu vallas Kahalast suurem vaid 188 elanikuga Kolgaküla (pindalaga 19,14 km²). Kahala piirneb 11 külaga: Uuri, Muuksi, Soorinna, Sõitme, Kupu, Ilmastalu, Kursi, Hirvli, Sigula, Vahastu, Mustametsa küladega.

Kaasajal jääb Lahemaa rahvusparki Kahalast vaid väike osa ja mõned talukohad: piirangukaitse vöönd hõlmab Kahala-Andineeme teest idapoole jäävad kinnistuid (Loksa, Loovälja, Abrami) kuni Kahala järvest alguse saava ja Loo jõkke suubuva Pohlaojani (vt «Piirkonna looduslikud tingimused») ning seejärel kitsa riba Kahala järve lõunakaldast ja seal asuvad maaüksuseid. Seetõttu on Kahalat käsitletud Lahemaad puudutavas kirjanduses ja uurimustes enamasti vaid ositi. Lahemaa rahvusparki piiri on korrigeeritud loodusmaastiku kaitse täpsustamise eesmärgil – majandihooned koos suure osa külaga on jäänud rahvusparki piiridest välja.

Kahala muistse asulakoha kultuurikiht ulatub mõlemale poole Vana-Narva maanteed, kujutades endast 1,1 km pikkust ja 400 m laiust riba. Asulakihi põhjaserv jääb Kahala järvest 300 m kaugusele. Vana-Narva maanteest jääb asulakoha lõunaserv ümber 150 m kaugusele⁵⁴. Kahala rootsiaegne külasüda asus põhjapool Vana-Narva maanteed. Hoonestuse paigutuse seisukohalt oli rootsi ajal Kahala külal nii sumb- kui ridakülale iseloomulikke jooni, tõenäoliselt aga on see kujude mitmekesisus teedeäärsest asukohast tingituna Kahalale omane olnud veel varemgi. Ridaküla on Kahala enamalt jaolt idaosas – Kahala järve ning Narva maaantee vahel. Lääneosas on tegu

⁵⁴ Asulakoht Kahala küla, Kuusalu vald, Harjumaa, reg nr 18099. Ekspert hinnang Kahala asulakoha kaitsevööndile. Koostanud Gurly Vedru. ERA.5025.2.8439. Tallinn, Tallinna Ülikool, Ajaloo Instituut, 2006.

Milvi Kontoni koostatud Kahala küla skemaatiline plaan, kuhu on märgitud taluõuede (sh nüüdseks hävinud) asukohad. Originaal Kolga Muuseumis.

hajakülaga, loodeosas ka sumbkülaga⁵⁵. Kuigi Kahala praegune külakeskus (postijaam ja kõrts) ise rahvusparki kaitse all ei kuulu, on riiklikus kultuurimälestiste registris arvel arvukalt Kahala küla arheoloogiamälestisi (asulakohad, kivilimed, kultusekivid, ohverdamiskoht, rauasulatamiskoht).

Tänapäevase Kahala küla maad hõlmavad ajalooliste Kalamäe ja Kullava külade ning hilisemate Kahala ja Kalamäe karjamõisate maad. Ida-lääne suunal algab Kahala küla endise Liiva kõrtsi kohalt (Teemeistri maaüksus) ja ulatub 5 km kaugusele Müristuse kivini (Vana-Posti maaüksus). Kui Narva maanteed pidi idapoole liikuda, siis ulatub n-ö vana Kahala küla kuni Vanakõrtsini. Kalamäe küla kaotati teatavasti 19. sajandi alguses ära ja selle asemel moodustati karjamõis (talupered paigutati enamalt jaolt Sigulasse ümber). Kahala karjamõis peahoonega Kahala postijaamas loodi peale postijaamade sulgemist. Hiljem on need suured maaalad arvatud kõik Kahala küla alla.

Kahala küla põlistalude asukohad pärinevad enamasti Kolga mõisa kruntimisaegsest perioodist (talud mõõdistati 1886. aastal), va külasüdames paikajäänud Vaga, Allika, Tabani ja Saksne, asundustalud loodi peale maareformi. Põhja-lõuna suunal (Kursi ja Soorinna suunal) on küla haja-struktuuri visuaalselt küllaltki raske hoomata: põlistalude õued jäävad metsade varju,

⁵⁵ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 128.

Vahatahtlikud tuletõrjujad Kahala postijaama ees Eesti Vabariigi ajal. Siltidel: Kuusalu Ühispank, Telefoni kõnepunkt, Tarbeainete kauplus. Foto allikas: Kolga Muuseum.

kunagist käänulist Kursi teed palistanud võimsad kahepoolsed kiviaiad on maantee täiteks ära veetud, täis kasvanud on ka laadaplats Liiva kõrtsi vastas, kadunud on pood ja ka kunagise imposantse kõrtsi ase leiab vaid teadlik otsija, kuigi selle vundament jääb teest vaid kümnekonna meetri kaugusele. Küla tuumikuks on postijaam, mis on kandnud 200 aasta jooksul Kahala inimeste elus mitmeid administratiivsed ja eluks vajalikke funktsioone (postijaam, karjamõis, side, pank, külanõukogu, kolhoosikeskus, pood jne). Selle kompleksi Eesti Vabariigi ajal veel koorejaam. Jaamahoone kivist ehitis domineerib ülejäänud küla talude hoonete üle, mis paigutuvad piki teid «konkreetselt planeeringulise struktuuri kompositsiooni loogikast lähtuva korra- ta»⁵⁶. Kaks Kahala väikest vabadikukohta (Vilupõllu ja Söödi) asusid praegusest Peterburi maanteest lõunapool. Need jäid peale sõda gaasitrassi ja uue maantee ehituse jalgu ja likvideeriti.

Kahala järve kohta leidub mitmeid muistendeid, mis pajatavad, et järv on oma praegusele asukohale tulnud mujalt. Kahala küla nimi võib olla tekkinud nii järve- kui ka isikunimest. L. Kettunen võrdleb nime sõnaga «kaha» (väike käsivõrk, jääkuhi), E. Tarvel XIII–XVI saj. ürikutes esinevate isikuni-

⁵⁶ *Lahemaa Rahvusparki külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüs*, lk 191.

Kahala küla nimed ürikutes 13.–19. sajandil

13. saj.	Kaial (1241), Kaele (1259), Kaile (1290)
15. saj.	Kagel (1418), Cayell (1420, 1430), Kayll (1432), Kaggel (1445)
16. saj.	Kagell (1501), Kayel (1515), Kayll (1566), Kayell By (1586)
17. saj.	Kahall (1630, 1633, 1636, 1637), Kahall (1639, 1687), Kahhal (1683), Kahela By (ca 1690)
18. saj.	Kahal (1716, 1732, 1744, 1750), Kahall (1712, 1726, 1739, 1782, 1797), Kahhal (1757), Kahhall (1797)
19. saj.	Кагала (1803), Kahhala (1839)

medega *Kage*, *Caye*, *Cayo*⁵⁷. Teiste hulgas torkavad silma -la lõpuga nimekujud. Juba 1586. aastal nimetatakse Kolga mõisa kalastuskohtade nimekirjas Kahala järve eesti keeles *Kahalas Jerff (Siö)*. 17. saj. lõpu kihelkonnakaardil on Kahalat nimetatud *Kahela By*. 1803. aasta 1-verstasel kaardil on Kahala küla kirillitsas *Кагала*, samal ajal postijaam *Кагаль*. *Kahhala* nimi ilmub teadaolevalt esimest korda allikatesse Eduard Ahrensi sule läbi 1839. aastal Kuusalu personaliraamatu Kolga mõisa külade nimekirjas (kuigi enamalt jaolt pruugitakse seal siiski *Kahhal*)⁵⁸. Ürikutes leiduvad ajaloolised nimekujud sajandite lõikes on esitatud tabelis. Täpsemad viited konkreetstele allikatele leiab alljärgnevates peatükkides.

Küla asustus ja talud enne Põhjasõda

Kahala küla leiab 15. sajandi ürikuis korduvalt mainimist⁵⁹. 1418. aasta Kiiu ja Kolga mõisate piirilepingus nimetatakse ka Kahala järve (*Kagelsche zee*)⁶⁰. Kahala oli seotud 15. sajandil mitmete ürikute väljaandmise (sh ka maapäeva istungite toimumise) kohaga: *Cayell in Harrien (1420)*⁶¹, *Cayell in Harrien (1430)*⁶², *zcu Kayll in eme wackenhove (1432)*⁶³. On oletatud, et Ka-

⁵⁷ Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 20–21; Eesti kohanimeraamat, s.v. «Kahala».

⁵⁸ EAA.1216.1.271, sisukord; Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 637.

⁵⁹ Johansen, *LCD*, lk 393–394.

⁶⁰ *LUB*, V, 2269.

⁶¹ *LUB*, V, 2392.

⁶² *LUB*, VIII, 304.

⁶³ *LUB*, VIII, 583.

halas võis tol ajal olla mingi mõis või mu hoone, kus teelised said öömajale jääda. Keskajal ööbiti ju vastavalt sotsiaalsele staatusele kas taludes, mõisates või linnustes. Kahala jäi suure transiidimaantee äärde ja läbisõitjatest puudust ei olnud. Kui meenutada varemöeldut, siis leidis juba 1280. aastal Tallinna piiskopi ja Harju-Viru vasallide kohtumine aset Kahala kõrval Kalamäel. Allikatest ei saa täpset aimu, mis hoonega võis keskajal Kahalas tegu olla. Esimene kindel teade Kahala kõrtsist pärineb alles 16. sajandi lõpust. Tarvel pakub, et 1432. aastal Liivimaa ordumeistri peatuspaiga ja tema üriku väljaandmise kohana nimetatud *wackenhof* võis olla midagi abimõisa taolist – hoone, mis sobinuks andamite kogumiseks ja vakupidude korraldamiseks⁶⁴, F. G. v. Bunge väljaanne tõlgib selle samuti *Hof Kayll*⁶⁵.

16. sajandil leiab Kahala külaga seoses mõned sissekanded Tallinna turberaamatus aastatest 1515 (*Kayel*) ja 1566 (*Kayll*)⁶⁶. Üksikasjalik info Kahala küla talude kohta pärineb aga 1586. aasta Kolga maaraamatust⁶⁷. Selle järgi oli Kahala külas (*Kayell By*) 23½ adramaad. Uurijatele ei ole jäänud märkamatuks, et 360. aastat varem oli Kahala umbes sama adramaade arvuga (21) ning et ka hilisematel (rahu)aegadel püsib küla taluõuede arv 20-ne piirides⁶⁸. Kahala oli 1586. aastal Kolga mõisas suuruselt teine küla, vaid Kuusalus oli rohkem adramaad (27). Aga nii suuri talusid nagu Kahalas, mujal Kolga mõisas ei olnud. Kolga maakülade keskmiseks suuruseks sel perioodil on arvutanud Tarvel 1½ adramaad⁶⁹. *Wardi Madde* talu on 3 adramaad suur, seitsmel taluperel ja kõrtsmikul (*Melcker Dickenbergh*) oli 2 adramaad, kahel talul oli 1½ adramaad. Vaid *Kuku Muna Jaack* oli pooladrik ning üks adramaa oli ka möldril (*Polweski Möller Tomes*). Külas oli 1586. aastal kolm vabadikukohta (*Kelp Jürgen, Aya Tönis* ja †*Wiro Tomes*).

Vakuraamatus on kirjas talupoegade rahamaksud ja loonusandamid, mida oli Kolga mõisas adratalu kohta üle kahekümne liigi. Rahamaksudest oli kõige kaalukam vakuraha (*wacke penninge*), mida Kolga maatalupojad maksid 1 taaler adramaalt. Lisaks oli veel 8 ööri koha eest nn suitsuraha (*röcke penninge*). Sellele lisandus suur hulk muid makse, nii loonusandamitena

⁶⁴ Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 42.

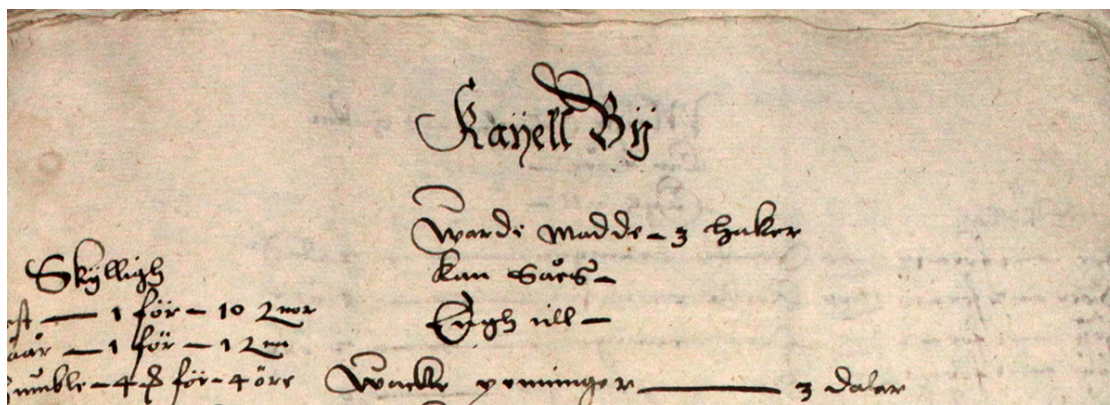
⁶⁵ *LUB*, VIII, 583.

⁶⁶ Tallinna turberaamat 1515–1626, lk 10 (5), 227 (332).

⁶⁷ Kolga maaraamat 1586.

⁶⁸ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 128; Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 89–90.

⁶⁹ Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 153.

Fragment Kolga mõisa 1586. aasta maaraamatust. Kahala külas asusid Kolga mõisa kõige suuremad talud. Wardi Madde talu oli 3 adramaad suur.

(vilja, heina, loomade ja muude saaduste pealt) kui ka rahas. Viljaandamid ei olnud vastavuses adramaa arvuga, tõenäoliselt maade erinevuse tõttu. Kolga rannatalupojad on maksnud vakuraga 12–34 ööri ja loonusandameid räume, lesta ning lammaste näol. Möldrid maksid tolliraha (*tull penningar*), enamasti pidid andma ka sea. Kahala mölder maksis koha eest kokku rahas 3, kõrtsmik 2 taalrit.

Kahala küla Pohlaveski⁷⁰ asus Pohlajõel. Pohlajõgi (ka: Järve jõgi, Kahala jõgi, Järvesoon) on lühike jõgi, mis väljub Kahala järvest ja suubub Loo jõkke⁷¹. Pohlaveski jõge (*Poleweski åån*) ja Kahala järve (*Kahalas Jerff/Siö, Kayels stuum*) mainitakse 16. sajandi Kolga mõisa inventarinimistutes mitmeid kordi kalastuskohtade nimekirjades. Mõlemast on püütud ahvenaid. 1687. aastal on Kahala talude hulgas pooladrik *Poila Wesski Lauer*, kuid Pohlajõe veski on 17. sajandil tõenäoliselt ära kadunud ning Loo jõeale on rajatud kaks uut veskit (hiljem tuntud Kahala ja Samuli veskitena), mida näib Axel Holmi kihelkonnakaardil. Ka hiljem on Pohlajõe hajataluna eksisteerinud. 20. sajandil kuulus see Väike-Sõitme külla, kaasajal jääb Kahala küla alla.

Võib oletada, et Kahala 16. sajandi lõpus mainitud kõrtsikoht paiknes sealsamas, kus ta oli rootsi aja lõpul. Kõrtsikoht asus muistsest külakeskusest veidi eemal. Koos Kahala muistse asulakohaga on kõrtsikoht (Vanakõrtsi) 1998. aastast võetud muinsuskaitse alla⁷². Harjumaa adramaarevis-

⁷⁰ Samanimeline veski oli ka Vanakülas.

⁷¹ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 250, 286–287, 511, 886.

⁷² Kultuurimälestiste register: mälestise nr 18099.

Kahala talud rootsiaegsetes allikates aastatel 1586–1683

1586	Kolga mõisa maaraamat	Warde Madde (3), Meuste Marthen (2), Laurista Jürgen (2), Jerwe Lan Hans (2), Sapa Jaan (2), Torro Tomes (1½), Pallike Bertill (1½), Teidiste Maddi (2), Polweski Möller Tomes (1), Hans Smitt och Kilcke Jaan (2), Aya Mick och Weko Marthen (2), Aya Hannus, Kuku Muna Jaack (½), Kelp Jürgen, Aya Tönis, †Wiro Tomes, Melcker Dickendergh en krogstadh (2)
1630	Kolga mõisa vakuraamat	Wardy Jürgen (2), Mitteste Mayt (2), Ahia Jahn (1½), Wenne Pater (¾), Berre Martt (½), Mage Mick (1), Mage Jurg (1), Emme Melchert (½), Telge Jurg (½), Kerpe Hanss (1), Telgie Oll (¾), Sacksa Tönno (1), Tendeste Jahn (1), Kurie Lauer (1), Layekordi Madi (2)
1633	Kolga mõisa vakuraamat	Warda Jürgen (2), Maitteste Meitte (2), Aya Jahne (1½), Wenne Peter (¾), Peter Fischer (2), Keppe Hans (2), Hanss Preusse (2), Berre Martte (½), Emme Laur (¾), Teddeste Jahne (1), Kurge Laure (1), Sackse Laure (1), Michell Knappe (1), Nahka Reine (1), Sacksa Jahn Thönno (1), Laya Korde Maddy (2)
1636	Kolga mõisa vakuraamat	Warda Jürgen (2), Maytteste Maytt (2), Aya Jahn (1½), Peter Fischer (2), Telga Jurgen (¾), Erra Jurgen (¾), Jerwa Mart (¾), Melchart (1¼), Kurgge Laur (1), Wenna Peter (¾), Tedeste Jahn (1), Sacksa Laur (1), Henrich dischler (1), Nahka Rein (½), Sacksena Jack (1), Layckfer Madys (2), Krugar Lorens (¾)
1636	Eestimaa maanimistu	Warda Jürg (2), Maytteste Maytt (2), Aya Jahn (1), Wenna Mart (½), Peter Fischer (1), Telga Jurg (½), Wenna Peter, Erra Jurg (½), Melchart (¾), Kurgge Laur (½), Tedeste Jahn (1), Sacksa Laur (1), Henrich dischler, Sacksena Jack (1), Nahka Rein, Layckfer Mady
1639	Kolga mõisa vakuraamat	Warda Jürgen (2), Maytteste Maytt (2), Aya Jahn (1½), Peter Fischer (2), Braustnur Paur (¾), Erra Jurgen (¾), Kernape Hanss (½), Melchart (¾), Kurgge Laur (1), Tedeste Jahn (1), Sacksa Laur (1), Sacksa Jack (1¾), Karo Simo (2), Rube Laur (2), Pyne Berte (1½), Telgj Anders
1687	Kolga mõisa vakuraamat	Saxnu Jacko Laur (1), Robo Muddj (½), Saxnu Tonno (½), Saxnu Jurrj (½), Saxnu Lauri Jahn (½), Melcka Jürgen (½), Karfira Simo Jürgen (½), Saxnu Jacko Jahn (½), Meduste Jürgen (½), Wardja Jaak (½), Kosso Tönno (½), Kempa Rein (½), Seppa Tomas (½), Kaudiaste Hans (½), Aya Laur (½), Karfira Simo Lauer (¼), Pinni Jürgen (¾), Lias Mart (¾), Hindriko Mart (¼), Pinni Hanss (¼), Pohlawesski Lauer (½)

Fragment Kolga mõisa 1586. aasta vakuraamatust. Kahala külas asusid Kolga mõisa kõige suuremad talud. Wardi Madde talu oli 3 adramaad suur.

jonis räägitakse Kahala kõrtsihoonest, mis on ehitatud 1679. aastal. Kahala kõrts ei olnud lihtne talupojakõrts vaid n-ö maanteekõrts. Hoone oli 9×44 m suur, sellel olid aknad ees ja ahjud sees. Kõrts sobis niisiis ka seisuslikele inimestele võorastemajaks. Kahala kõrts on märgitud ka (Stuarti?) 1699. aasta Tallinn-Narva teede kontuurkaardile⁷³.

1639. aastal loetletakse Kahala talude seas kolm Kõnnu küla ärakaotamise ja mõisa asutamise tõttu ümberpaigutatud talu: *Karo Simo*, *Rube Laur* ja *Pyne Berte*. Nad on kõik pandud Kahalas suuremate maade peale kui Kõnnu külas. Karasiimu ja Roobu nimedest tulenevaid talusid on Kahalas tänapäevani. Karasiimu nime kohta on korjatud kohanimepärimus, mis jutustab järgmist: «Seal olevat elanud mõisa ajal keegi Siim, kes olnud väga karvane ja seepärast hüütud Karva-Siimuks. Sellest tulnud ka talunimi»⁷⁴. Huvitav on see, et 1630. aastal on Kõnnu külas olnud üks uusasunik Simon (talunime veel ei märgita), aga 1633. aastal nimetatakse teda juba *Karro Simon*. Nii et legend «karvasest Siimust» päris päratu ei pruugigi olla, kuigi Kahala külaga nime päritolu seotud ei ole. Tegelikult kohtab analoogset nime (*Kirro Symon*) ka 1587. aasta inventarinimistus, mingi külaga seda seostada aga ei oska. Ott Sandrak pakkus, et nimi Karva-Siim võib olla ka rahvapärane moonutus vene nimest Gerassim. Tõepoolest, 1630-datel aastatel tekib Kolga küladesse Venemaalt sisserännanute tõttu (kes võisid olla samas etnilised

⁷³ SE/KrA/0425/09/021.

⁷⁴ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 649.

eestlased) «vene-»liitega nimesid. Rahvapärимuse järgi olla terve Uuri küla asutatud kolme venelase poolt (vt Uuri küla ajaloolisest öiendist).

Kahala küla talupoegade etnilise kuuluvuse kohta võiks mõningaid tähelepanekuid teha. 1586. aastal pole eestlane kindlasti kõrtsmik *Melcker Dicckenbergh*. 17. sajandi 20-daid ja 30-daid aastaid peetakse üldiselt hoogustunud sisserände perioodiks⁷⁵, aga täpsemad vaatlused Kahala kohta kinnitavad Tarveli oletust, et ligikaudu iga kuuenda pere kohta võib kaaluda mitte-eesti päritolu⁷⁶, aga rohkem küll vaevalt. 1636. aastal on Kahala talupoegade hulgas *Melchart Russ*, kes tõenäoliselt ei ole eestlane. Niisamuti vabad *Heinrich dischler*, *krugar Lorens*, Kalamäe külas ka pooladrik *Michel Zimmerman*. Soomlaseks võiks pidada Kahala külas ehk meest nimega *Peter Fischer*. 1633. aastal on Kahalas (hiljem Kalamäel) «preislane» *Hanss Preusse*. Aga üldiselt selliste nimede taga nagu *Wenna Marth* või *Sacksa Tönno* peituvad suure tõenäosusega etnilised eestlased.

Harjumaa arramaarevisjonis esitatakse Kahala talude loend kolmel korral, kõige vanem pärineb 1683. aasta Kolga vakuraamatust (*Wackkenbuch Pro Anno 1683 Kolkosche Landbauren Gerechtigkeit*). Selles on eesti nimed neist kõige puisemalt moonutatud, mistõttu on tabelis 1687. aasta vakuraamatu nimekiri. 1687. aastast pärineb ka Loo mõisa inventarinimistu (*Inventarium på Hafwet Nienhaff*), mis annab täpsemaid andmeid Kahala küla talude majanduslikut kandevõimest. Kahala kuulus see aeg koos Sõitme külaga Loo mõisa alla. Mehi oli Kahalas 1687. aastal järgmiselt: peremehed (*wärdar*) 21, vennad (*bröder*) 8, pojad (*söner*) 44. Kõikides taludes oli hobune, kolmes talus isegi kolm, kokku oli Kahala talupoegadel 33 hobust. Härgi oli Kahalas 46. Vaid ühes talus ei olnud härga, neljal talul oli neli. Lehmased oli Kahalas 39, lambaid 100, sigu 55.

Kahala talud 18. sajandi adramaarevisjonide andmetel

Kahala küla on oma asukohast tingituna sõdades alati väga palju kannatada saanud. 18. sajandi alguses tõid elanikkonnale suure katsumuse Põhjasõda, venelaste süstemaatilised rüüsteretked ning massküüditamised ja lõpuks 1710. aasta katk. Kuusalu kihelkond sai eriti kannatada, kuna se-

⁷⁵ Tarkiainen, *Rootsi aeg Eestis*, lk 98–100.

⁷⁶ Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 142–143.

da läbib Tallinn-Narva maantee⁷⁷. Kahala külas oli rootsi aja lõpul 21 talu, 1712. aasta inkvisitsiooni järgi on neist alles vaid 10, neli aastat hiljem veelgi vähem (8). Pilt, mis vaatab vastu 1712. aasta inkvisitsioonist ei jäta kahtlust, et talud olid laostunud. Vilbaste arvutusel on Kolga-Loo valla talude arv vähenenud 17. sajandi lõpust 1712. aastaga võrreldes 206-lt 99-le. Elus inimesi oli Kolga-Loo vallas 1712. aastal 278, katku surnuid 776. Kuusalu kihelkonnas jäi peale Põhjasõda ja katku alles vaid 44,3% taludest, inimeste arv vähenes aga üle 72%⁷⁸. Uutest taluperedest hakkab Peale Põhjasõda silma *Olawa Laur* ja *Waga Thomas*.

1716. aasta inkvisitsioon esitas ka inimeste vanused. Selle põhjal võiks oletada, et vaid 65-aastane *Robbo Hinn*, kellel on 5 aastat vanem naine *Tio*, võinuks olla juba rootsi ajal peremeheks. Üldiselt aga tundub, et kõik Kahala talu peremehe on Põhjasõja jooksul vahetunud kas noorema generatsiooni vastu või uute inimestega. 1725. aasta adramaarevisjoni andetel on Kahala külas 12 talu, sealhulgas kolm talu, kellele pole adramaade arvu antud: kõrtsmik *Kortzi Maddi*, Kolga mõisa kubjas *Karwa Siemo Jahn* ja Loo mõisa kubjas *Saxna Hans*. Neli talupoega on pooladrikid, viis talupoega veerandadrikid. Kokku on Kahalas adramaid 3¼. Uutest taludest hakkab silma *Hallika*, mida varem pole esinenud. 1725.–1726. aasta revisjoni läbiviimise käigus toimus inspekteerimine, kus revisjonikomisjon küsitles mõisavalitsejat, kupjaid ja igast külast 2-3 vanemat talupoega, kes vannutati. Kolga ja Loomõisa inspekteerimisel olid mõisavalitseja Abraham Hunnius, 3 kubjast ja 8 talupoega. Kubjaste hulga oli Kahala *Karwa Siemo Jahni Jürri*⁷⁹. Revisjoni andmetel elas Kahalas 1725. aastal 79 inimest, neist 33 tööjulist inimest, lapsi 37, vanureid 9. Hobuseid oli majapidamistes 2, härgi 7.

Järgmise revisjoniga 1732. aastal on Kahala adratalude arv kasvanud 4¾ suuruseks. Külas on koos kõrtsitaluga 13 taluperet. Kõrtsmiku *Kortzi Maddi* leiab ka revisjonikomisjoni ees vannutatud meeste hulgas. Mõisa vakuraamatus on kõrtsmiku juures märkus, et ta ei maksa midagi ega kanna teokoormist (*Ist Krüger und zahlet nichts, thut auch keine Arbeit*). *Saxna Hans* on endiselt Loo mõisa kubjas, seetõttu on ta teokoormistest vaba. *Karwa Siemo Jahn* on nüüd pooladrik ja kannab koormisi nagu teisedki, Kolga kubjas on Hirvlist. Uutest taludest on Kahalas nimetatud *Mölcka Ado* ja

⁷⁷ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 81.

⁷⁸ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 81–82, 456.

⁷⁹ EAA.3.1.458, 163–164p.

Kahala talud 1712.–1757. aasta adramaarevisjonides

1712	Simo Jan (mõisa kubjas), Pajo Mick (1/4), Robo Hin (1/2), Santj Wesche Peter (1/2), Saxne Laur (1/2), Olawa Laur (1/2), Saxne Teto Jürgi (1/2), Saxne Jürgi Jürgi (1/4), Aja Lauri Hans (1/2), Lias Mart, <i>Soimeggi</i> : Pucki Mart (1/4), Waga Thomas (1/2), Wardia Jürgi (1/2)
1716	Karwa Simo Jahn 50, Wagga Jahn 30 (1/4), Robbo Hinn 65 (1/4), Saxi Laur 40 (1/8), Ollowa Jack 50 (1/8), Saxi Jurgen 50 (1/8), Aya Lauri Hans 50 (1/8), Wari Peter 20 (1/8)
1726	Karwa Siemo Jahn, Leise Peter (1/2), Saxna Peter (1/2), Robbo Hans (1/4), Saxna Jürri (1/2), Saxna Hans, Aja Hans (1/2), Waga Jahn (1/2), Hallika Hans (1/4), Wardia Hans (1/4), Ollowa Jack (1/4), Kortzi Maddi
1732	Karwa Siemo Jahn (1), Leiasse Peter (1), Saxna Jürri (1), Saxna Hans (1), Saxna Peter (1), Pulcka Casper (1/4), Aja Hans (1), Wagga Jahn (1), Hallicka Hans (1/4), Wardia Hans (1/4), Mõlcka Ado (1/4), Ollowa Jack (1/4), Kortzi Maddj
1739	Karwa Siemo Jahn (1/4), Liasse Peter (1/2), Saxne Jürg (1/4), Tabany Mart (1/4), Saxne Peter (1/4), Loxa Tõnno Lesck (1/4), Saxne Mick (1/2), Robo Cäsper (1/2), Aya Hans (1/2), Wagga Jahn (1/4), Hallica Hans (1/4), Thoma Hans (1/4), Melga Mick (1/4), Ollowa Jack (1/4), Tõldjö Hindrick (1/4), Wolmry Maddi (1/4), Kõrtzi Ado (1/4), Karja Thomas (1/4), Wirro Jürg
1744	Karwa Simo Tõnno (1/2), Liasse Peter (1), Saxna Jürri (1/2), Tabanni Mart (1/2), Saxne Peter (1/2), Loxa Tõnno Jack (1/2), Saxne Mick (1), Robo Käsper (1), Aya Hans (1), Wagga Jahn (1/2), Halliks Hans (1/2), Thoma Hanso Lesk (1/2), Melga Mick (1/2), Ollowa Jaak (1/2), Kemba Hinrick (1/2), Wolmry Maddi (1/2), Kõrtzi Ado (1/4), Karja Thomas, Wirro Jürri, Hallika Hanso Jan Kottka Johan (1/4)
1750	Aya Jurry (1/2), Liasse Peter (1), Karwa Simo Tõnno (1/2), Saxne Jurry (1/2), Loxa Tõnno Lesk (1/2), Saxne Mick (1), Robo Cäsper (1), Aya Hans (1/2), Wagga Henric (1/2), Hallicka Hans (1/2), Thoma Hanso Lesk (1/2), Saxne Peter (1/2), Tabane Mart (1/2), Melga Mick (1/2), Ollowa Jak (1/2), Santoja Jean (1/2), Wolmry Ado, Karria Thomas, Karwa Simo Jurry, Kõrtzi Jean (1/4)
1757	Aja Jürri (1/2), Karwa Simo Tõnno (1/2), Ligasse Peter (1/2), Saxne Jaan (1/2), Loksa Jaak (1/2), Saksne Mik (1), Robbo Jaan (1), Aja Hanns (1/2), Wagga Jaan (1/2), Halliks Lauer (1/2), Thoma Hannso Abram (1/2), Melga Mik (1/2), Ollowa Thomas (1/2), Saksne Tõnno (1/2), Tabanni Jürri (1/2), Santoja Jürri (1/2), Pulka Jaan (1/2), Kursi Jürri, Ollowa Jürri (1/4)

Pulcka Casper. 1732. aasta revisjonikomisjoni spetsifikatsioonis «Võõraste ja puudunute nimekirjas» mainitakse Kahalaga seoses ka küla karjavahti saklasest Thomast, kes oli olnud postipoiss. Revisjoni andmetel elas Kaha-

Kahala elanike arv 1725.–1757. aasta adramaarevisjonides

Talupojad/revisjon	1725	1732	1739	1744	1750	1757
Peremehed	12	24	15	18	19	19
Perepojad ja sulased	6		14	22	24	23
Perenaised	14	19	16	20	19	19
Peretütred, sulaste naised, teenijaid	1		9	15	23	19
>60 mehed	2	4	5	6	8	6
>60 naised	7	4	8	5	7	7
<15 poisid	23	30	43	35	27	30
<15 tüdrukud	14	16	32	32	27	32
Inimeste arv külas	79	97	142	153	154	155

las 1732. aastal 97 inimest, neist 43 töajulist inimest, lapsi 46, vanureid 8. Majapidamistes oli 21 hobust.

1739. aasta adramaarevisjoni järgi oli külas koos kõrtsitaluga 19 majapidamist. Inimesi elas Kahalas 142: 15 peremeest, 14 perepoega või sulast, 16 perenaist, 9 sulaste naist, peretütart või teenijat, 5 vana meest, 8 vana naist, 43 alla 15-aastast poissi ja 32 alla 15-aastast tüdrukut. Kahalas oli 1739. aastal kasutusel 7 adramaad. 1739. aastal on tekkinud külasse uued pered *Töldjö Hindrich*, *Tabbany Mart* ja *Wolmry Maddi* kes olid uusasunike-na (*neugesetzter*) koormistest veel vabastatud. Külas oli ka kaks vabadikku: *Wirro Jürri* ja küla karjus *Karja Thomas*. Kahala majapidamistes oli 1739. aastal 28 hobust (ainult vabadik *Wirro Jürri* ja uusasunik *Tabbany Mart* olid hobuseta).

1744. aasta adramaarevisjoni järgi oli Kahalas 21 taluperet ja inimesi elas külas 153: 18 peremeest, 22 perepoega või sulast, 20 perenaist, 15 sulaste naist, peretütart või teenijat, 6 vana meest, 5 vana naist, 35 alla 15-aastast poissi ja 32 alla 15-aastast tüdrukut. Kahalas oli 1744. aastal kasutusel olevate adramaade suurus 10½ (4 täisadrikut, 12 pooladrikut ja 2 veerandadrikut).

Järgmise revisjoni ajal (1750) on külas talude arv sama (21), ka inimesi elas Kahalas praktiliselt sama palju (154). Külas oli 19 peremeest, 24 perepoega või sulast, 19 perenaist, 23 sulaste naist, peretütart või teenijat, 8 vana meest, 7 vana naist, 27 alla 15-aastast poissi ja 27 alla 15-aastast

Fragment 1803. aasta 1-verstasest kaardist, kus on näha Kahala külasüda, seal olevate taluõuede paiknemine, küla kõlvikute ligikaudne asukoht ja suurus ning veski, kõrtside ja postijaama asukoht. Tähelepanuväärne on see, et kaardil on märgitud toimivana juba 3 kõrtsi: Liiva kõrts, Kahala vana kõrts ja postijaama vastas olev nn Posti kõrts. Samuti on kaardil näha veel Liiva kõrtsi algne asukoht läänepool Loo jõge.

tüdrukut. Silma hakkab, et alla 15-aastaste inimeste osakaal on 1739. aastal alates langenud. Kahalas oli 1750. aastal kasutusel olevate adramaade suurus $10\frac{3}{4}$, mis on 1744. aasta revisjoniga võrreldes veidi ($\frac{1}{4}$) kasvanud. Adratalupoegi on külas 17, vabadikke 4. Kahala majapidamistes oli kokku 28 hobust. Kahala kõrtsmik *Körtzi Jean* on $\frac{1}{4}$ adramaaga loetletud Vahastu küla all.

1750. ja 1757. aasta vahel rajati Luuba karjamõis ja Vahastu küla likvideeriti. Sellega seos on toimunud mitmete talude ümberpaigutamist. Kahala kõrtsmik *Kerzi Jean* on nüüd hajatalude nimekirjas ja temast on saanud Vahastu (Männiku) kõrtsmik. Kahala kõrtsmikuna on märgitud 1757. aastal *Ollowa Jürri*, kes oli koormistest vaba ja tal oli Kahala külas $\frac{1}{4}$ adramaad. Koormisi ei kannaks Kahalas ka maata küla karjus *Kursi Jürri*. 1757. aastal on Kahala talude arv langenud 19-ni. Adramaade suurus oli $9\frac{3}{4}$. Inimesi elas Kahalas 155: 19 peremeest, 23 perepoega või sulast, 19 perenaist, 19 sulaste naist, peretütart või teenijat, 13 vanurit, 30 alla 15-aastast poissi ja 32 alla 15-aastast tüdrukut. Majapidamistes oli 32 hobust.

Kahala küla asustuspilt 19. sajandil

18. sajandi esimeses pooles koostatud mõisate reguleerimiskaarte on Kuusalu kihelkonna kohta väga vähe alles. Ka kahala piirkonna külade kohta peab leppima topograafilise üldkaardiga, mis on samas aga üsna hea detailsusastmega (ühes tollis üks verst). 1803. aasta 1-verstane vene sõjaväetopograafide

kaart⁸⁰ annab hea pildi 19. sajandi alguse Kahala külasüdamest, seal paiknenud taluõuedest, küla kõlvikute umbkaudsest suurusest ja paiknemisest, teedest, veskitest, kõrtsidest ning postijaamast. Dobermanni kaardikirjeldusraamatu «Topograafilised teated Eestimaalt» (*Topographische Nachrichten von Esthland*) andmetel oli Kahalas 1797. aastal 20 ja Kalamäel 6 talu. Üldiselt arvatakse, et nii Dobermann kui ka eelmaintud 1-verstane kaart kajastavad reaalselt taluõuede/taluperede aru, mis võis lahknedä mõisakirjadest. 1865. aastal «Kolga majade raamatu» andmetel oli Kahala külas 18 talupoja ja 29 vabadiku suitsu⁸¹.

18. sajandil kasutati postijaamadena ka kõrtsihooneid. 1789. aastal on rüütelkond arutanud Kahala postijaama uuendamist, kuna sealsed hooned oli lagunened, tuleohtlikud ja asusid külas. Maanõunik krahv Stenbock pakus maad Kahala külas umbes versta kaugusele. 10. septembril 1790. aastal võttis maapäev krahv Stenbocki ettepaneku vastu⁸². Kahala-Mustametsa piiril on veel Vanaposti (kutsuti vanasti ka pererahva järgi ka Vilistuse taluks) talukoht, kus inimeste juttude järgi võis veel varasemal ajal postijaam olla⁸³.

Karl Magnus von Stenbocki isikutoimikus⁸⁴ leidub kaks põhjalikku Kolga mõisa kõrtside aruannet aastatest 1798–1799 ja 1799–1800, mis kinnitavad, et Kolga mõisal oli 18.–19. saj. vahetusel 9 toimivat kõrtsi: Vahastu kõrts, Posti kõrts, Kahala kõrts, Liiva kõrts, Kabaku kõrts, Pudisoo kõrts, Juminda kõrts, Lohja kõrts, Leesi kõrts. Dobermann mainib neist viite: Liiva, Kahala, Postikõrtsi, Vahastu ja Kabaku. Neid andmeid kinnitab ka 1803. aasta 1-verstane topograafiline kaart, millel on kõrtsidena peale märgitud kõik kolm Kahala küla kõrtsi: Liiva, Kahala ja Posti. Ludwig von Stenbocki isikutoimikus leiduv Kolga mõisa inventarinimistu annab aimu, milline oli Kolga kõrtsimajandus 50. aastat hiljem: aastal 1849. aastal loetletakse Kolga mõisas 7 kõrtsi: Kahala ja Posti kõrts on endiselt olemas, kadunud on Pudisoo, Juminda, Leesi ja Kabaku (Hirvli) kõrtsid. Uute kõrtsidena on

⁸⁰ Атласъ топографической съемки Эстляндской губернии, (РГВИА, Ф. 846, Оп. 16, Д. 19826, ч. 1, л. 7).

⁸¹ *Bauerhäuserbuch des Gutes Kolk* (EAA.5212.1.71).

⁸² Selli, *Postijaamad*, lk 26–27.

⁸³ «...sin oli enne meiznikkutte al old postijam meije pellu sies. sie on kergem koht ja uone on ära lagunend. kui künntakse, sis tules telliskiva ja kattuksebotti tükka välla» (EKI kohanimkartoteek: kuu eki1 v-ü). «Seal olla enne vanasti olnud postijaam – põllu sees vundament tunda» (EKI kohanimkartoteek: kuu varep2 kahala+1).

⁸⁴ EAA.860.1.1544.

Kahala postijaam ja kõrts 1833. aastal ja Kahala abimõis samas ca 1880.

juurde tulnud Hara ja Malusi saare kõrts⁸⁵.

Kahala küla kruntimiseelsest taluõuede paigutusest annab ettekujutust Kolga mõisa kaart 1880-datest aastatest⁸⁶. Mõõdistamised hakkasid Kolga mõisas 1884. aastal, mil maaküladest mõõdistati Sigula, Hirvli, Aru, Kosu, Kursi, Uuri. Kahala maade mõõdistamine viidi läbi 1886. aastal. Eelmainitud kaardile loob väärtust asjaolu, et seda on võimalik kasutada koos 1886. aasta kaardikirjeldusraamatuga⁸⁷. 1886. aastal on Kahala külas olnud 30 talu. Kahala abimõisa maadel oli lisaks 16 vabadikukohta. Alljärgnevas tabelis esitatakse Kahala küla talud koos põllu-, heina-, karja- ja metsamaa suurusega nagu need olid peale mõõdistamist. Kõik tolleaegsed mõõdud on teisendatud parema ülevaate saamiseks hektariteks. Kaardikirjeldusraamatus nimetatakse ka piiranguid (*Impedimente*) ja kasutamata maad (*Unland*), mida siinkohal pole ära toodud, ent need sisalduvad «kokku» väljal. Talukoha keskmiseks suuruseks teeb Kahalas 31,6 ha, põllumaa keskmiseks suuruseks 5,8 ha. Kolga mõisa talumaadel olid mõned aastatad hiljem keskmised suurused vastavalt 38,24 ha ja 8,19 ha⁸⁸. Kahala suurematel taludel olid üldiselt ka heinamaa laustükid. Kuna need asusid kaugel, siis mindi sinna nädalaks ajaks kohapeale (kõige kaugemad Kahala tükid asusid Kõrvesoo ja Mäuste järve vahel). Wetisoo (suur sooheinamaade ala Liiapeksi ja Vahastu külade vahel) laustükid olid järgnevatel taludel: Waga, Allika, Ta-

⁸⁵ EAA.860.1.1546

⁸⁶ [Plan von den Gütern Kolk, Koenda, Neuenhof, Kahhal und Annia.]. 1880 (hinnangu-line). EAA.3724.4.111. Kahalat puudutavad järgmised lehed: 4, 32, 71.

⁸⁷ *Revisorische Beschreibung von den Ländereien der zum Majoratsgut Kolk gehörigen Hoflage Kahhal und der Dorfschaften Waghaste und Kahhal. Fol.3* (EAA.5212.1.10).

⁸⁸ Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 160.

Heinrich Tiidermanni foto Kahala küla maastikust 19. sajandi lõpul. Foto on tehtud hinnanguliselt 1898. aastal. Õpetatud Eesti Seltsi kogu (AM 13741:342 F 11684:176).

bani, Mõlga, Thoma Hanso, Liakse, Abrami.

19. sajandil on Kahala küla seotud ka kahe Kolga abimõisa rajamisega. Sajandi alguses on Kalamäe külasse rajatud Kalamäe abimõis (*Hoflage Kalamaggi*). Abimõisa hooned (ilmselt karjalaudad) paistavad silma juba 1803. aasta kaardil. Ka kohapärimus räägib, et Kalamäe abimõis oli olemas enne postijaama rajamist⁸⁹. 1811. aastal on Kalamäe külas veel ka talupered paigal olnud, kuid hiljem on küla likvideeritud (pered paigutati ümber Sigulasse, osa ka Mustametsa külasse). 20. sajandil peale maareformi jagati karjamõisa maad asundustaludeks ja need loeti Kahala küla alla. 19. sajandi lõpul tekib Kahala abimõis. Seoses Paldiski-Peterburi raudteeliini rajamisega otsustati 1869. aastal Tallinn-Narva teel olevad postijaamad (sh Kahala) sulgeda. Kahala postijaama pidajaga sõlmitud leping öeldi üles samal aastal⁹⁰. Kahala abimõis rajati endise postijaama maadele. Abimõisa peahooneks oli postijaama hoone⁹¹.

Talude päriseksostmise aegu

Kahala küla talude müügikuulutused avaldati 1905. aasta mais. Enamasti esitasid kõik Kolga valla külad peale kuulutuste avaldamist ja müügitin-

⁸⁹ EKI kohanimekartoteek: kuu varep2.

⁹⁰ Selli, *Postijaamad*, lk 38–39.

⁹¹ Kahala mõis. Inventariseerimine. 1976. ERA.T-76.1.14554.

Kahala talumaad peale 1886. aasta mõõdistamist (hektarites)

№	Talu nimi	Põllu- maa	Heina- maa	Karja- maa	Metsa- maa	Kokku
1	Waga	10,63	25,84	13,35	2,12	53,52
2	Wäljaotsa [Pohlajõe]	9,69	20,77	23,77	2,72	58,53
3	Allika	10,43	26,93	15,48	1,6	55,41
4	Tabani	9,34	25,74	10,29	—	46,5
5	Kaarnawälja	10,18	20,96	13,12	5,83	50,15
6	Amito	6,8	9,09	15,29	5,72	37,52
7	Olowa	7,84	16,93	12,1	—	37,91
8	Aja	6	9,72	4,43	1,83	22,63
9	Õueaja	8,59	12,75	9,94	1,24	40,64
10	Karasimo	8,07	12,94	13,18	2,87	40,38
11	Robo	8,05	18,89	5,79	—	34,21
12	Saksne I, II	8,94	24,2	6,77	8,25	49,25
13	Mõlga	8,81	22,18	10,6	—	42,31
14	Thoma Hanso	9,26	22,62	7,82	—	40,12
15	Liakse	7,52	21,08	5,11	0,56	34,52
16	Abrami	7	18,37	15,55	1,03	50,02
17	Loksa	12,09	24,47	9,64	2,58	66,52
18	Loowälja	2,27	5,41	4,35	—	20,7
19	Krug Liiwa [Hofsland]	3,17	9,96	10,71	1,54	26,78
20	Söödi I	1,03	3,53	3,53	—	8,27
21	Thomahanso Tõnno	1,5	2,61	3,96	0,2	8,41
22	Lutso	1,06	3,12	5,65	—	10,12
23	Jõeärdse	1,41	3,52	5,63	0,25	11,12
24	Weski [mit Aja №8]	1,01	3,02	2,73	0,77	9,98
25	Kahhala Weski (Möldre)	2,14	3,64	5,26	—	11,45
26	Pulga	1,87	4,97	5,16	2,94	15,54
27	Södi II	2,15	4,79	5,59	1,57	14,49
28	Seljako	2,1	5,11	3,72	5,43	17,48
29	Amito	2,19	2,82	7,09	1,53	13,69
30	Amito [Waino]	2,26	3,7	5,19	2,62	13,88
	Kokku	173,37	388,59	264,08	53,18	949,17

gimuste teatavakstegemist vallakohtu kaudu mõisavalitsusele kollektiivse «vastulause». Vallakirjutaja Juhan Toppenberg koostas protokoll, mis müügitingimustega mittenoostuvate rentnike poolt allkirjastati ja vallakohtu poolt mõisaomaniku volinikule edastati. Rentnikel muidugi suurt võimalust tingida ei olnud, tegu oli pigem sooviavaldustega. Kahala ja Uuri mehed esitasid endapoolsed ettepanekud 1905. aasta juulis ja nende sisu on järgmine: 1) sooviti rendikohad alla pakutud hinna osta, sissemaksu vähem maksta, laenu tähtaega pikema kui 20 aastat ja intressi 6% asemel 5%; 2) kui rentnik ja mõisavalitsus kaubale ei saa, siis peaks mõis koha melioreerimise praeguste hindade asemel rentnikule korvama, samuti peaks mõis rentnikule nende poolt makstud ehituskassa raha tagastama; 3) rentnikul peaks jääma õigus tema poolt istutatud vilja- ja ehituspuude eest tasu saada; 4) kui rentnik ja mõisavalitsus kaubale ei saa ja koht teisele müüakse, peaks mõis neile andma kütte- ja ehitustarbeid endist viisi; 5) rentnikul jäägu õigus oma ostetava koha kaart selle maamõõtja juures teha lasta, kelle juures ta soovib; 6) kuu- lutuse järgi läksid kõik krundiga seotud kohustused ostjale üle, talupojad soovisid, et «segadused koha hoonete ja koha rajade pärast jäägu kõik mõisa omaniku seletada tema kulul».

Kahala külas kirjutas avaldusele alla 12 rentnikku: Jakob Priiman (Olowa, Aija), Kustaw Bachmann (Saksne), Magnus Tursmann (Tooma Hanso), Johannes Tursmann (Liakse), Peter Tamberg (Abrami), Johannes Limberg (Loksa), Tõnu Erik (Männiko Söödi), Jakob Limberg (Jõeäerdse), Kustav Siimann (Kahala Weski), Marie Aberg (Pulga), Jakob Tania (Söödi)⁹².

1907. aasta augustiks oli Kahalas veel müümata 11 talu: Olowa I–II, Aja, Saksne I–II, Toma Hansu, Liakse, Abrami, Loksa, Loowälja, Männiko Söödi I, Toomarahwa, Joeaerdse⁹³.

Talude pärieksostmise aegu aktiveerusid tehingud rendikohtadega. Sennine rentnik võis oma ostueesõigusest või loobuda kas võõra või sugulase (enamasti poja) kasuks. Ostuõigusest loobumise eest saadi kas siis «koha hoonete ehituse ja paremaks tegemise eest» rahalist kompensatsiooni (need summad jäid enamasti 50–300 rubla piiresse), ostja maksis ära senise rentniku võla, ostja lubas rentnikul tasuta korterisse jääda – et mainida vaid mõningaid tüüpilisi juhtumeid. Vastavad tehingud registreeriti Kolga vallakoh-

⁹² EAA.2628.1.1544, 46–47.

⁹³ *Buch der unverkauften Bauernländer bis zum 1. aug 1907* (EAA.5212.1.74).

Kahala päriseksostetud talud 1905–1917

№	Kinnistu nimi	Ostja	Hind (rbl)	Reg. №	Aasta	Maa (ha)
1	Wagga	Johannes Jalakas	4600	14283	1905	53,52
2	Wäljaotsa	Jakob Riberg	3200	14280	1905	58,53
3	Allika	Abram Morlandt	4750	14173	1905	55,41
4	Tabani	Käsper Aberg	4400	14521	1906	46,5
5	Kaarnawälja	Willem Kalle	4700	14279	1905	50,15
6	Amito-Uustallo	Jakob Tarto	2700	14175	1905	37,52
7	Olowo	Jakob Priiman	3200	15898	1908	37,91
8	Aija	Jakob Priiman	2100	16310	1909	22,63
9	Õueaja	Magnus Kaguwer	3200	14527	1906	43,37
10-22	Karasimo-Lutso	Johannes Turmann	4050	14326	1905	49,16
11	Robo	Ludwig Robenani	3600	14172	1905	34,21
12	Saksne	Kustav Bachmann	3450	25217	1917	49,25
13	Mölga	Magnus Enok	2900	14538	1906	42,31
14	Toomahanso	Magnus Tursmann	3400	16453	1909	40,12
15	Liiakse	Johannes Tursmann	3000	16891	1909	34,52
16	Abrami	Jakob Tamberg	2900	16850	1909	50,02
17	Loksa	Johannes Limberg	3800	16876	1909	66,52
18	Loovälja	Tõnu Prümmel	1200	15911	1908	20,7
20	Männiko-Södi	Magnus Erik	700	16321	1909	8,27
21	Toomahanso-Tönno	Magnus Enok	700	15914	1908	8,41
23	Joeärdse	Johannes Limberg	700	15904	1908	11,12
24	Weski	Hans Part	850	14147	1905	9,98
25	Kahala-Weski	Gustav Seimann	1500	15535	1908	11,45
26	Pulga	Maria Wilistus	1200	20780	1912	15,54
27	Södi II	Jakob Tanija	1200	15908	1908	14,49
28	Seljako	Juhan Brandt	1350	14565	1906	16,1
29	Amito I	Johannes Pajupuu	1150	15392	1908	13,69
30	Amito II	Jürri Jürriison	1150	16325	1909	13,88

tu aktideraamatus. Kahalas on 1904.–1908. aastani toimunud senise rendikohtadega 12 lepingut järgmiste taludega: Vaga (1), Amitu (29), Männiku-Söödi (20), Väljaotsa (2), Roobu (11), Uuetalu (6), Mõlga (13), Lutsu (26), Abrami (5), Loovälja (18). Poegadele loovutasi oma talu ostuõiguse Käsper Roopenan (Roobu), Jaan Enok (Mõlga), Peeter Tamberg (Abrami), Tõnu Erik (Männiku-Söödi). On ette tulnud sedagi, et vana rentnik on oma talu ostuõiguse uuesti tagasi ostnud. Näiteks Tõnu Erik Männiku-Söödilt müüb 1905. aastal veebruaris 65 rubla eest talu ostuõiguse Ludvig Vertneile, aga ostab sama aasta aprillis selle (sama summa eest) jälle tagasi ning seelärel 3 aasta pärast loovutab õiguse oma pojale, kellele talu 1909. aasta kinnistatakse. Kahalas tuli ette ostjaid ka väljaspoolt kihelkonda. Näiteks Lutsu (26) rentnik Joosep Kaugvere loovutab talu ostuõiguse 170 rubla eest Tallinna kodanikule Johannes Tuurmanile, kes ostab Karasimo-Lutso (10-22) 4050 rubla eest 1905. aastal.

Kahala asundustalud 20. sajandil

Kui Kahala suuremad põlistalud on enamjaolt 40–50-hektarilised, siis asundustalud on neist poole väiksemad. Pooltel Kahala asundustaludel oli maad alla 20 ha. Asundustaludel ei olnud ka metsa, mõnel ei olnud isegi karjamaad (Kopli). Asunikud maksid maakoha ja krundil olevate riigistatud mõisahoonete eest renti. Hooned olid kas senise rentniku enda poolt (ent mõisa materjalidest) ehitatud taluhooned või siis Kahala abimõisa hooned (laudad, karjaköögid, tallid, küünid jne). Mõisahoonete olukord oli reeglina vilets. Igal juhul pidi rentnik arvestama asundustalule kohaste hoonete püstitamisega või olemasolevate mõisa hoonete kohandamisega. Kui krundil oligi mingi mõisa küün, rehi või muu hoone, siis oli see pisikese asundustalu jaoks ebaproportsionaalselt suur. Seetõttu paljud Kahala asunikud rendivad mõisahooned osaliselt (nt $\frac{1}{2}$ eluhoonest, $\frac{1}{4}$ aidast). Arvestama pidi samuti maaparandustöödega – peamiselt liigniiskete heinamaade kuivendamises osas. Kahala järveäärsete heinamaade liigniiskuse põhjused ei olnud ainult looduslikud, nt 1930-date aastate alguses sulges Kahala järve rentnik Hans Volberg järvest väljaviiva oja ning tõstis järve veepinda, millega ta uputas ülejäänud põllumeeste järveäärsed heinamaad üle. Sellest tuli tüli, milda

kajastati ka ajakirjanduses⁹⁴.

Asundustalude rendilepingud sõlmiti 1920. ja 1921. aastal üheks aastaks. Kahala, Loo ja Kolga mõisas 1920-date aastate alguses sõlmitud rendilepingutes ei olnud maakoha kasutamise aastarendi tasu määratud rahas, vaid rukkikilogrammi hinna alusel⁹⁵. Rendiobjektile lasuvad kohustused ja maksud arvutati rentnikule proportsionaalselt maa hinna väärtusele. Rentnik oli kohustatud tema käes olevat maad korralikult pidama ja hooned korras hoidma. Loomatoitu ja sõnnikut ei tohtinud ilma Põllutööministeeriumi loata kohalt välja vedada. Rentniku kanda olid ka kindlustusega seotud kulud. Lepingu võis Põllutööministeerium lõpetada etteteatamata. Peale Kahala mõisa maade planeerimise kava kinnitamist 1920. aasta oktoobris on mitmete kruntide suurused muutunud. 1921. aastal oli Kahala karjamõisast rendil 18 kohta (A-31–A-48). Lisaks olid veel Amitu, Lagasiimu ja Lombi lisatükid, planeerimata kohad (Vilupõllu, Soo, tagavarapõld Kolga Luuba väljal).

Mitmed asundustalud käisi enne väljaostmist käest-kätte: näiteks Vainu (A-31) rentnik Kustav Heinmann, kes ei saanud rendikohal kuidagi järjepeale vahetab renditalu Jaama (A-36) rentniku Aleksander Rebasega. Sepa (A-46) rentnik ja Kolga mõisa rendikohal Rehe (A-50) olev rentnik Eduard Prasser esitavad avalduse, et nende rendikohad majanduslikel põhjustel ära saaks vahetatud.

Rentnikud said riikliku toetuse arvel sa võtta laenu inventari, ehitustegevuse, metsa- ja viljapuude ostmise ning maaparanduse finantseerimiseks. Riiklike põllumajanduslaenude liitmise seaduse alusel lisati need kohustused hiljem maakoha ostu-müügi lepingule juurde. «Riigimaade põliseks tarvitamiseks ja omandamiseks andmise seadusele» tuginedes teostati maa hindamine ja määrati maatüki väärtus puhaskasurublales. Iga puhaskasurubla kohta arvestati 11 krooni. Selle tulemusena saadi maakoha hind, mis kanti võlana ostu-müügilepingusse, mille rentnik pidi tasuma sõltuvalt krundist kuni 55½ aasta jooksul. Talu reaalne turuväärtus oli sellest hinnast muidugi kordades suurem. Näiteks Kaasiku renditalu hinnati 680 kroo-

⁹⁴ «Uputab talumeeste maid. Kolga põllupidajate mure Kahala järve pärast» — *Maaleht*, 11. märts, 1933, lk 4.

⁹⁵ Rukkikilogrammi hinda võeti rekvisitsiooni hindades, kui neid ei olnud, siis 1. oktoobri Tallinna turu keskmistes hindades. Kevadel ettemakstava poole aasta rent arvutati eelmise aasta rukki hinna järgi.

nile, aga raskustesse sattunud rentnik Villem Ludvig oli sunnitud koha ära müüma ja ostja Harald Puskov maksis talu eest 4041 krooni.

Kahala karjamõisa kruntide kandidaadid määrati Kolga vallavalitsuses 10. märtsil 1920. aastal. Kahala mõisa maadele oli kohasoovijaid 76. Vallanõukogu otsustas ühel häälel seada kandidaadidena üles 4 haavatud sõdurit: Villem Ludvig, Voldemar Pärnits, Johannes Aberg ja Käsper Kalle. Kahala mõisa töömeestest seati üles Kustav Kruusenberg, Johannes Kutnik, Aleksander Rebane, Kustav Peekmann ja Voldemar Lodu. Ülejäänud kõlbulikele kandidaatidele loodeti Kolga mõisast maad anda, kui see väljaandmise alla tuleb. Kolga mõisa väljajagamine aga viibis ja tegelikult jõuti selleni alles 1927. aastal. Vt pikemalt Kolga mõisa asundustalude loomise kohta Kolga asunduse ajaloolisest õiendist.

Kahala karjamõisast tükeldatud kohtade kandidaadid kinnitas Kolga valla nõukogu 1921. aasta 23. aprillil. Kohtade valimiseks eesõigus sõduritele, kes valisid endale kohad järgnevalt: Johannes Aberg (43), Kustav Lindvest (39), Adolf Kvelstein (57). Kahalas kasutati järjekorras järgmiste kohasaajate määramiseks ka liisu abi, millega määrati Kahala Maaharijate Ühingu liikmete hulgast: Aleksander Rebane (44), August Konton (40), Kustav Krusenberg (44), Voldemar Lodu (45), Kustav Peekmann (46) ja Johannes Kutnik (47). Seejärel valisid «üheõiguslised sõdurid» vabal kokkuleppel järgmised kohad: Alfred Mooser (58), Julius Krusberg (60), Tõnu Pajupuu (53), Villem Bachmann (55), Johannes Jagumägi (61). Nende kohtade peal, kus 1921. aasta aprillis juba majapidamised olemas, jäid paigale endised asunikud: Kustav Heinmann (31), Hans Aberg (32), Kustav Otsiver (33), Jakob Talton (35), Kustav Peekmann (37), Jaan Satsmann (38), Madis Karasin (42), Magnus Lindvest (48), Hans Vilistus (51), Magnus Urban (52), Jaan Rebane (54), Priidik Lande (59), Kustav Sakk (62). Osad kohad anti ka rentnikele seetõttu, et neil kohtadel juba majad on ehitatud⁹⁶

A-19. Kolga-Liiva öömaja / Teemeistri. Liiva kõrtsi krundil oli 1920. aastal 23,83 ha maad. Aastase rendilepingu sõlmis 1920. aastal Kaarel Metsman. Ühes maaga sai rentnik tarvitada järgmised hooned: elumaja ja rehi, tall, vana pood, saun. 1921. aastal andis Põllutöoministerium Liiva kõrtsi Harju maakonnaavalitsuse teede osakonnale, kes plaanis «teerahwa tarwis

⁹⁶ Ärakiri Kolga vallanõukogu protokollist nr 27 [10.03.1920]; Kolga-Kahala mõisast tükeldatud kohtade kandidaatide määramise kinnitamise asjus [12.05.1921]; Ärakiri Kolga valla nõukogu protokollist [23.04.1921] (ERA.63.9.580, 57–58.).

Liiva kõrtsihoone Kuusalu teemeistri majana 1933. aastal. Foto allikas: Eesti Maanteemuuseum (EMM F 107:373).

öömaja koha» avada (ligem öömaja asus 20 km kaugusel). Põllutöoministeerium sõlmis rendilepingu Harju maavalitsusega aastani 1927, seejärel aastani 1939. 1927. aastal oli maakoht 18,35 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 4,17 ha, heinamaad 3,67 ha, karjamaad 6,42 ha, metsa 3,15 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 20,24 puhaskasurubla. Rendileandmise üks tingimus oli see, et rentnik oli kohustatud 10 aasta jooksul muuhulgas hoonetele uue katuse ehitama. Kõrtsihoone oli 1927. aastal keskmises seisukorras, ülejäänud hooned (rehi, saun, vana pood eluruumidega) viletsas. Hooned hinnati 1212 kroonile. Maavalitsus maksis Liiva kõrtsi eest 150 kr renti iga poole aasta eest. Kolga-Liiva öömaja pidaja on olnud Hindrek Saks ja Käsper Satsmann. Viimane soovis 1929. aastal öömajade ärakaotamise tõttu Kolga-Liiva krunti endale, kuid sellest keelduti. Liiva kõrts läks 1. maist 1930. aastast Teedeministeeriumi haldusesse ja võeti kasutusse teemeistri kohana.

A-31. Vainu. Vainu koht oli 1920. aastal 11,77 ha suur. Seda rentis Kustav Heinmann, kes maksis aastas renti 180 rukki kg hinda. Peale Kahala mõisa maade planeerimise kava kinnitamist 1920. aasta oktoobris on talu suurus 20,1 ha. 1927. aastal on Vainu maakoht 22,4 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 5,94 ha, heinamaad 8,65 ha, karjamaad 6,05 ha, saviaugud 1,75 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 52,42 puhaskasurubla. Rentnik Kustav Heinmann maksis Vainu koha eest

renti 31,44 krooni. Vainu kohal olid olemas vanad hooned: elumaja, kaks küüni ja saun. Elumaja oli palkidest, rehega ja pilpakatusega. Laastkatusega elumaja oli 9,8 m pikk, reheosa 6,5 m pikk, laius 6,3 m ja kõrgusega 3,1 m. Uutest hoonetest oli 1924. aastal ehitatud laut-tall. Heinmanni tabasid Vainu rendikohal mitu õnnetust: vili ikaldus mitmet aastad järjest ja loomad surid, tekkisid võlad. Ise kirjutab ta nii: «...*minu koht asub Kahala järve ääres kõiksewesises kohas. Mitme möödunud vihmase aasta ja Kahala järve wee paisutamise tõttu on minu koht wee all rohkesti kannatada saanud, nii et kolmel aastal olen külwanud, et leikusest seemetki kätte oleks saanud. 1925. aastal katsusin õnne rukkiga ja tegin suurema osa põldu rukki alla, kuid tagajärg oli see, et rukkist päris ilma jäin...*»⁹⁷. 1929. aasta mais võttis rendilepingu üle Aleksander Rebane (senine Jaama A-36 rentnik) ja Heinmann võttis omakorda rendile Jaama. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Aleksander Rebasel 1 hobune, 4 veist, 2 siga, 25 kodulindu. Talus kasvatati rukist, otra, kaera, herneid, kartulit, lina ja keeduvilju. Vainu maad vajasis kuivendamist, heinamaa sh täies ulatuses. 1931. aastal hinnati Vainu asunduskrunt vastavalt maa väärtusele 577 kroonile ja selle ostis põliseks tarvitamiseks Aleksander Rebane.

A-32. Lauri. Lauri koht oli 1920. aastal 11,03 ha suur. Seda rentis Hans Aberg, kes maksis aastas renti 165 rukki kg hinda. Peale Kahala mõisa maa-de planeerimise kava kinnitamist 1920. aasta oktoobris on talu suurus 15,3 ha. 1927. aastal on Lauri maakoh 22,29 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 4,72 ha, heinamaad 8,82 ha, karjamaad 8,2 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 37,48 puhaskasurubla. Rentnik Hans Aberg maksis Lauri koha eest renti 26,58 krooni. Lauri kohal oli hoonetest olemas 1882. aastal ehitatud rehemaja (suurusega 12,8×7 m), laut (1925), saun ja küün. Küün oli nn Künka küün. See oli pilpakatusega palkhoone (suurusega 16×7,5 m), 1927. aastal halvas seisukorras (30% ulatuses mäda). 1929. aasta talundilehe andmetel oli Hans Abergil 2 hobust, 7 veist, 9 lammast, 2 siga, 13 kodulindu. Talus kasvatati rukist, otra, kaera, herneid, kartulit ja keeduvilju. Talus oli 13 õunapuud, 25 kirsipuud, kasvatati ka maasikaid. Lauri asunduskrunt hinnati vastavalt maa väärtusele 450 kroonile ja selle ostis põliseks tarvitamiseks Hans Aberg.

A-33. Aukamäe. Aukamäe koht oli 1920. aastal 11,34 ha suur. Seda ren-

⁹⁷ ERA.63.10.4382,21.

tis Kustav Otsiver, kes maksis aastas renti 165 rukki kg hinda. Peale Kahala mõisa maade planeerimise kava kinnitamist 1920. aasta oktoobris on talu suurus 12,45 ha. 1927. aastal on Aukamäe maakoh 23,76 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 4,83 ha, heinamaad 5,74 ha, karjamaad 12,91 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 22,50 puhaskasurubla. Rentnik Kustav Otsiver maksis Aukamäe koha eest renti 23,76 krooni. Aukamäe kohal oli hoonetest olemas rehemaja, laut, saun (ehit. 1890), 2 aita (ehit. 1880) ja 2 küüni (ehit. 1920 ja 1925). 1929. aasta talundilehe andmetel oli Kustav Otsiveril 1 hobune, 6 veist, 8 lammast, 3 siga, 23 kodulindu, 4 mesitaru. Talus kasvatati rukist, otra, kaera, kartulit, lina, loomasööta ja keeduvilju. Aukamäe heinamaa ja karjamaa vajas täies ulatuses kuivendamist. Talus oli 17 õunapuud, kasvatati ka vaarikaid ja maasikaid. Aukamäe asunduskrunt hinnati vastavalt maa väärtusele 280 kroonile ja selle ostis põliseks tarvitamiseks Kustav Otsiver.

A-34. Rehemetsa. Rehemetsa koht oli 1920. aastal 11,14 ha suur. Seda rentisid Käsper Tammetsi pärijad, kes maksid aastas renti 180 rukki kg hinda. Peale Kahala mõisa maade planeerimise kava kinnitamist 1920. aasta oktoobris on talu suurus 9,83 ha. 1927. aastal on Rehemetsa maakoh 14,42 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 1,09 ha, heinamaad 2,13 ha, karjamaad 10,96 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 9 puhaskasurubla. Anna Tammets maksis Rehemetsa koha eest renti 5,4 krooni. 1927. aastal loovutab Anna Tammets kohapidamise õiguse Johannes Tammetsile, märkides põhjuseks «kuna ise vana olen ja ei suuda kohta pidada». Rehemetsa krundil oli hoonetest 1850. aastal ehitatud pisi-ke puust rehemaja (suurusega 12×6 m), 1860. aastal ehitatud saunauberik (4×3 m) ning 2 aita, laut ja küün. Rehemetsa asunduskrunt hinnati vastavalt maa väärtusele 540 kroonile ja selle ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Johannes Tammets.

A-35. Valgesoo. Valgesoo koht oli 1920. aastal 18,96 ha suur. Seda rentis Jakob Talton, kes maksis aastas renti 330 rukki kg hinda. Peale Kahala mõisa maade planeerimise kava kinnitamist 1920. aasta oktoobris on talu suurus 22,72 ha. 1927. aastal on Valgesoo maakoh 22,72 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 4,54 ha, heinamaad 9,16 ha, karjamaad 8,47 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 44,28 puhaskasurubla. Rentnik Jakob Talton maksis Valgesoo koha eest renti 26,52 kroo-

mete põhjal oli 70,67 puhaskasurubla. Rentnik Aleksander Rebane maksis Jaama koha eest renti 72,74 krooni. Kuna Jaama rentnik Aleksander Rebane Jaama hoone omandamisest huvitatud ei olnud, otsustas Kolga vallavalitsus 1925. aastal Kahala jaama hoone ühes 0,6 ha Jaama krundist eraldatud maaga ära osta ja vanadekoduna kasutusele võtta. 1929. aastal vahetasid Jaama ja Vainu rentnik kohad. Jaama rentnikuks sai Kustav Heinmann. Jaama pilpakatusega masinarehi oli ehitatud osalt paekividest, osalt raudkividest lubjaseguga. Kivikatusega laut (suurusega 60×9,8 m), mis eraldati koos 0,57 ha maaga Kolga piimaühistule meierei (A-68) jaoks, oli tehtud paekividest ja lubjaseguga, laed laudadest. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Kustav Heinmannil 2 hobust, 5 veist, 2 lammast, sigu ei olnud, 35 kodulindu. Kasvatati rukist, otra, kaera, herneid, kartulit ja kapsast. Jaama asunduskrunt (suurusega 21,6 ha) hinnati vastavalt maa väärtusele 810 kroonile ja selle ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Kustav Heinmann.

A-37. Päärna. Päärna koht oli 1920. aastal 7 ha suur. Seda rentis Kustav Peekmann (ka Beekmann, Peek), kes maksis aastas renti 112,5 rukki kg hinda. Peale Kahala mõisa maade planeerimise kava kinnitamist 1920. aasta oktoobris on talu suurus 13,77 ha. 1927. aastal on Päärna maakoht 18,20 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 2,94 ha, heinamaad 8,16 ha, karjamaad 8,13 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 36,01 puhaskasurubla. Rentnik Kustav Peekmann maksis Päärna koha eest renti 28,14 krooni. Päärna rehehoone (suuruses 14,7×5,5 m) oli mada la vundamendiga ja õlgkatusega. Palkidst oli ka reheosa, põrand oli laudadest, laed palkidest-laudadest. Vanematest hoonetest oli Päärna kohal veel palkidest sindlikatusega Vaekla küün (suuruses 15,7×6,5 m). Päärna asunduskrunt hinnati vastavalt maa väärtusele 430 kroonile ja selle ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Kustav Peekmann.

A-38. Nõmme. Nõmme koht oli 1920. aastal 7,57 ha suur. Seda rentis Jaan Satsmann, kes maksis aastas renti 131,25 rukki kg hinda. Peale Kahala mõisa maade planeerimise kava kinnitamist 1920. aasta oktoobris on talu suurus 17,54 ha. 1927. aastal on Nõmme maakoht 19,12 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 4,74 ha, heinamaad 8,25 ha, karjamaad 3,94 ha, sood ja raba 2,19 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 29,87 puhaskasurubla. Rentnik Jaan Satsmann maksis Nõmme koha eest renti 17,88 krooni. Nõmme maakohal oli eluhooneks õlgkatusega

palkidest rehemaja (suuruses 14,6×6,1). Sellel oli palklagi ja laud-muld põrand. Veel olid krundil 2 aita ja küün. Rentnik ehitas 1924. aastal krundile uue lauda ja aasta hiljem uue puust elumaja (suuruses 10,8×7,4 m). Nõmme asunduskrunt hinnati vastavalt maa väärtusele 360 kroonile ja selle ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Jaan Satsmann.

A-39. Vanakõrtsi. Vanakõrtsi koht oli 1920. aastal 16,93 ha suur. Seda rentis Kustav Lindvest, kes maksis aastas maa eest renti 360 ja Kõrtsihoone eest 309,6 rukki kg hinda. 1927. aastal on Vanakõrtsi maakoht 16,93 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 7,11 ha, heinamaad 6,96 ha, karjamaad 1,96 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 61,85 puhaskasurubla. Rentnik Kustav Lindvest maksis Vanakõrtsi koha eest renti 37,08 krooni. Vanakõrtsi kõrtsihoone kirjeldust vt allpool. Uus puust eluhoone ehitati rentniku poolt 1928. aastal suurusega 11,89×7,92, puust laut 1924. aastal. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Kustav Lindvest 3 hobust, 6 veist, 1 lammast, 1 siga, 14 kodulindu. Kasvatati rukist, otra, segavilja, kartulit, loomasööta, kapsast. Vanakõrtsi asunduskrunt hinnati vastavalt maa väärtusele 740 kroonile ja selle ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Kustav Lindvest.

A-40. Hiie. Hiie koht oli 1920. aastal 15,95 ha suur. Seda rentis August Konton, kes maksis aastas maa eest renti 360 ja hoonete eest 378,05 rukki kg hinda. 1927. aastal on Hiie maakoht 15,95 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 9,14 ha, heinamaad 4,16 ha, karjamaad 1,09 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 73,49 puhaskasurubla. Rentnik August Konton maksis Hiie koha eest renti 59,09 krooni. Mõisaaegsetest hoonetest oli Hiie krundil vana Kalamäe moonakate elumaja (suurusega 16×8,3 m). Hoone oli palkidest, pilpakatusega, põrandad ja laed laudadest, ahi tellistest. Hoone olukord oli vilets: palgid 60% ulatuses mädad, ahi poollagunenud, ukсед-aknad viletsad, põrandad kulunud. Hiie küün (suurusega 10,5×6,7 m) oli palkidest (75% ulatuses mäda), katus pilbastest (kõlbumata). Kolmas hoone oli paekividest (lubjasegu ja saviga) küün (suurusega 28×13,1), katus sindlitest. Uus puust eluhoone (suurusega 11,8×8,5 m) ehitati rentniku poolt 1927. aastal⁹⁸, kivist laut (suurusega 12,8×8,5 m) 1922. aastal. 1929. aasta talundilehe andmetel oli August Kontonil 2 hobust, 7 veist, 5 lammast, 3 siga, 24 kodulindu. Kasvatati rukist,

⁹⁸ Vt ka Pärdi, *Eesti taluhäärberid* 3, lk 9.

Hiie asundustalu eluhoone ehitati 1927. aastal. Fotol hoone 2005. aastal. Tagaplaanil on näha ka Hiie turismitalus kasutuselevõetud kunagine mõisa moonakate maja. Foto: Heiki Pärdi erakogu.

otra, kaera, segavilja, herneid, kartulit ja keeduvilja. Talus oli rajatud 14 puuga noor õunapuuaed. Kasutati kunstväitist (kaalisoola ja superfosfaati). Pruugiti ka abitööjõudu. Hiie asunduskrunt hinnati vastavalt maa väärtusele 840 kroonile ja selle ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks August Konton.

A-41. Kalamäe. Kalamäe koht oli 1920. aastal 19,34 ha suur. Seda rentis Johannes Aberg, kes maksis aastas maa eest renti 390 ja hoonete eest 393,42 rukki kg hinda. 1927. aastal on Kalamäe maakoht 19,34 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 9,56 ha, heinamaad 6,49 ha, karjamaad 2,14 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 89,68 puhaskasurubla. Rentnik Johannes Aberg maksis Kalamäe koha eest renti 60,81 krooni. Mõisaegsetest hoonetest oli Kalamäe krundil kaks küüni ja laut. Esimene küün oli paekividest (suurusega 28×13,1 m), lubjasegu ja saviga tehtud, katus sindlitest. Teine küün (suurusega 27×11 m) oli samuti paekividest (saviga tehtud), katus sindlitest. Kolmas hoone oli laut, samuti paekividest (suurusega 32×10 m), lubjasugu ja saviga tehtud, lagi laudadest, katus sindlitest. Seinad olid «välja vajumas», hoone seisukord oli vilets. Uus

puust eluhoone (suurusega 11,8×7,8 m) ehitati rentniku poolt 1927. aastal⁹⁹. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Johannes Abergil 3 hobust, 6 veist, 3 lammast, 4 siga, 6 kodulindu. Kasvatati rukist, otra, kaera, segavilja, herneid, kartulit ja keeduvilja. Abiks käis suvetööline ja karjus. Kalamäe asunduskruunt hinnati vastavalt maa väärtusele 1020 kroonile ja selle ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Johannes Aberg.

A-42. Kopli. Kopli koht oli 1920. aastal 18,57 ha suur. Seda rentis Madis Karasim, kes maksis aastas maa eest renti 360 rukki kg hinda. Madis Karasim oli endine Peetri renditalu kasutaja 1855. aastast saadik. 1921. aastal liideti see talu planeerimise korras krundi nr 32 külge ja Madis Karasimile anti Kopli kruunt asemele. Madis Karasim vedas enda kulul aga mõisa palikidest ehitatud vanad hooned Kopli krundile: elumaja (1860), laut (1859), ait (1857), saun (1890), küün (1871). Madis Karasim suri 1923. aastal ära. 1925. aastal võtab rendilepingu üle Madis Karasimu poeg Johannes. 1927. aastal on Kopli maakoht 15,95 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 7,87 ha, heinamaad 8,96 ha, karjamaad ei olnud. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 72,79 puhaskasurubla. Rentnik Johannes Karasim maksis Kopli koha eest renti 43,68 krooni. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Johannes Karasimil 2 hobust, 8 veist, 1 siga, 2 kana. Kasvatati rukist, otra, kaera, segavilja, herneid, kartulit ja keeduvilja. Kopli asunduskruunt hinnati vastavalt maa väärtusele 840 kroonile ja selle ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Johannes Karasim.

A-43. Kaasiku. Kaasiku koht oli 1920. aastal 23,05 ha suur. Seda rentis Villem Ludvig, kes maksis aastas maa eest renti 375 rukki kg hinda. 1927. aastal on Kaasiku maakoht 19,34 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 7,65 ha, heinamaad 12,07 ha, karjamaad 3 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 58,13 puhaskasurubla. Rentnik Villem Ludvig maksis Kaasiku koha eest renti 34,92 krooni. Ludvigil tekkisid rendivõlad (saak oli kehv ja majaehitus pooleli, oma kulul oli tehtud maaparandustöid jne), mida ta palus kanda laenuna ostu-müügi lepingusse, aga tulutult. Ludvig oli sunnitud 1932. aastal Kaasiku asndustalu ära müüma Harald Puskovile 4041 krooni eest. Puskov võttis enda kanda Kaasiku talu võlad 2041 krooni suuruses summas. Harald Puskov oli 26-aastane Kolga valla elanik, kel oli põllupidamiseks vajalik inventar ja oskused ole-

⁹⁹ Vt ka Pärdi, *Eesti taluhäärberid 3*, lk 11.

Kahala karjamõisa asundustalud ja rentnikud 1927. aastal

N ^o	Asundustalu	Rentnik	Maa (ha)	Põllumaa (ha)
A-19	Kolga-Liiva	Harju maavalitsus	18,35	4,17
A-31	Vainu	Kustav Einmann	21,85	5,94
A-32	Lauri	Hans Aberg	22,29	4,72
A-33	Aukamäe	Kustav Otsiver	23,76	4,83
A-34	Rehemetsa	Anna Tammets	14,42	1,09
A-35	Valgesoo	Jakob Talton	22,72	4,54
A-36	Jaama	Aleksander Rebane	22,4	8,88
A-37	Päärna	Kustav Peekmann	18,20	2,94
A-38	Nõmme	Jaan Satsmann	19,12	4,74
A-39	Vanakõrtsi	Kustav Lindvest	16,93	7,11
A-40	Hiie	August Konton	15,95	9,14
A-41	Kalamäe	Johannes Aberg	19,34	9,56
A-42	Kopli	Madis Karasim	18,57	7,87
A-43	Kaasiku	Villem Ludvig	23,05	7,65
A-44	Kõrtsi	Kustav Kruusenberg	27,75	4,92
A-45	Uuekopli	Voldemar Lodu	23,98	5,85
A-46	Sepa	Kustav Peekmann	23,82	7,32
A-47	Laane	Johannes Kutnik	22,62	4,8
A-48	Tarsikatku	Johannes Lindvest	19,34	6,23

mas. Uus puust eluhoone (suurusega 11,73×7,47 m) ehitati rentniku poolt 1930. aastal, laut 1924. aastal. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Villem Ludvigil 1 hobune, 4 veist, lammas, 2 siga, 22 kodulindu. Kasvatati rukist, otra, kaera, herneid, kartulit ja kapsast. Heina- ja karjamaa vajas töies ulatuses kuivendamist ja laastamist, pool põllumaad oli kuivendatud. Talus oli abiks suvetööline. Kaasiku asunduskrunt hinnati vastavalt maa väärtusele 680 kroonile ja selle ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Harald Puskov.

A-44. Kõrtsi. Kõrtsi koht oli 1920. aastal 27,75 ha suur. Seda rentis Kustav Kruusenberg, kes maksis aastas maa eest renti 405 ja hoonete eest 944,18 rukki kg hinda. Kustav Kruusenberg oli sündinud Kahala Vanakõrtsi

talus, aga rendikohtade eesõiguse alusel sai selle endale valida Vabadussõjast osavõtnud Kustav Lindvest. 1927. aastal on Kõrtsi maakoht 27,75 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 4,92 ha, heinamaad 7,81 ha, karjamaad 14,64 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 45,83 puhaskasurubla. Rentnik Kustav Kruusenberg maksis Kõrtsi koha eest renti 48,98 krooni. Mõisaaegsetest hoonetest oli Kõrtsi krundil vana postikõrtsi hoone, mida kirjeldatakse 1925. aastal kui elumaja koos sahvri ja rehealusega ühe katuse all. Eluruumid (19,5 m) olid palkidest, sahver (2 m) ja rehealune (15,7 m) paekividest. Katus sindlitest. Teine Kõrtsi krundi rendil olev hoone oli Kaevusoone küün. See oli palkidest ja sindelkatusega hoone suurusega 16×6,3 m. Krundil oli veel rentniku poolt püstitatud laut (1923), saun (1925) ja kivist viljakuivati (1929). 1929. aasta talundilehe andmetel oli Kustav Kruusenbergil 2 hobust, 5 veist, 2 lammast, siga, 37 kodulindu. Kasvatati rukist, otra, kaera, kartulit ja keeduvilju. Aias oli 6 ploomipuud ja 6 mustsõstra pöösast. Kasutati ka kunstväetisi (kaalisoola). Päevatöölis- te all märgitakse teenija olemasolu. Kõrtsi asunduskrunt hinnati vastavalt maa väärtusele 540 kroonile ja selle ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Kustav Kruusenberg.

A-45. Uuekopli. Uuekopli koht oli 1920. aastal 22,89 ha suur. Seda rentis Voldemar Lodu, kes maksis aastas maa eest renti 270 ja hoonete eest 748,39 rukki kg hinda. 1927. aastal on Uuekopli maakoht 23,98 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 5,85 ha, heinamaad 5,7 ha, karjamaad 11,72 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 42,97 puhaskasurubla. Rentnik Voldemar Lodu maksis Uuekopli koha eest renti 25,80 krooni. 20-date aastate algul rentis Lodu elu- ja majandushoonete ruume Jaama (A-36) krundilt. Uus puust laastkatusega eluhoone (suurusega 11×7,7 m) ehitati rentniku poolt 1925. aastal, laut aasta hiljem. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Voldemar Lodul 6 hobust, 6 veist, 6 lammast, 3 siga, 37 kodulindu. Kasvatati rukist, otra, kaera, kartulit ja kapsast. Heinamaa ja karjamaa oli veel kuivendamata. Karjamaa vajas ka laastamist. Kasutati ka kunstväetist (kaalisoola ja superfosfaati). Talus oli abiks kuu- tööline. Uuekopli asunduskrunt hinnati vastavalt maa väärtusele 470 kroonile ja selle ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Voldemar Lodu.

A-46. Sepa. Sepa koht oli 1920. aastal 23,82 ha suur. Seda rentis Kustav Peekmann, kes maksis aastas maa eest renti 375 ja hoonete eest 450,77

Uno Kruusi (sünd 1929) Kahala kõrtsihoone eest koos oma 1954. aastal Leningradist toodud Moskvitšiga (foto: Uno Kruusi erakogu).

rukki kg hinda. 1927. aastal on Sepa maakoht endiselt 23,98 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 7,32 ha, heinamaad 5,93 ha, karjamaad 9,53 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 50,87 puhaskasurubla. Rentnik Kustav Peekmann maksis Sepa koha eest renti 51,35 krooni. 1928. aasta detsembris esitasid Sepa senine rentnik Kustav Peekmann ja rendikohal Rehe (A-50) olev rentnik rentnik Eduard Prasser Kodusoo ringkonna riigimaade valitsejale palve et nende kohad saaks majanduslikel põhjustel ära vahetatud. Mõisaaegsetest hoonetest oli krundil Tallimehe elumaja, ait, kuur ja tall. Tallimehe elumaja (suurusega 12,7×8,3 m) oli paekividest lubjaseguga tehtud. Laed-põrandad olid laudadest, ahjud punastest pottidest, katus sindlitest. Hoonel oli paekivst (2,5×2,5 m) juurdeehitis; paekivist ait (21,2×8,3 m), saviga tehtud, katus kividest; paekividest tall (9,8×7,6 m), saviga laotud, halvas seisukorras (seinad väljavajund ja sindelkatus kõlbmata). Isegi kuur (22×8,2) oli paekivist. 1929. aasta talundi- lehe andmetel oli Eduard Prasseril 2 hobust, 5 veist, 38 kodulindu, lammas ja siga. Kasvatati rukist, otra, kaera, herneid, kartulit ja kapsast. Karjamaa

oli veel kuivendamata. Sepa asunduskrunt hinnati vastavalt maa väärtusele 600 kroonile ja selle ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Eduard Prasser.

A-47. Laane. Laane koht oli 1920. aastal 22,62 ha suur. Seda rentis Johannes Kutnik, kes maksis aastas maa eest renti 360 ja hoonete eest 311,85 rukki kg hinda. Hooneid rentis ta osaliselt Jaama ja Sepa krundilt. 1927. aastal on Laane maakohd endiselt 22,62 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 4,8 ha, heinamaad 7,87 ha, karjamaad 9,18 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 36,50 puhaskasurubla. Rentnik Johannes Kutnik maksis Laane koha eest renti 21,96 krooni. Rentnik püstitas krundile 1923. aastal uue rehealusega õlgkatusega kivist ja puust elumaja (21,34×6,71 m) ja 1930. aastal lauda. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Johannes Kutnikul hobune, 4 veist, 5 lammast, 2 siga, 20 kodulindu. Kasvatati rukist, otra, kaera, kartulit ja keeduvilju. Heinamaa vajas täies ulatuses laastamist. Pool karjamaad oli juba kuivendatud. Johannes Kutnik suri 1930 aastal ära. Laane asunduskrunt hinnati vastavalt maa väärtusele 440 kroonile ja selle ostis 1932. aastal Johannes Kutniku tütar Meeta-Helene Rebane.

A-48. Tarsikatku. Tarsikatku koht oli 1920. aastal 19,34 ha suur. Seda rentis Magnus Lindvest, kes maksis aastas maa eest renti 345 rukki kg hinda. 1927. aastal oli Tarsikatku maakohd 19,34 ha suur, sellest aia- ja põllumaad 6,23 ha, heinamaad 6,34 ha, karjamaad 6,56 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 52,87 puhaskasurubla. Rentnik Magnus Lindvest maksis Tarsikatku koha eest renti 31,68 krooni. Rentnik püstitas krundile 1929. aastal uue rehetoaga puust elumaja (19,2×6,4 m), samuti lauda (1924) ja sauna (1926). Vanematest hoonetest oli krundil kolm küüni (ehitatud aastatel 1911–1918). Tarsikatku asunduskrunt hinnati vastavalt maa väärtusele 620 kroonile ja selle ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Magnus Lindvest.

Taluhooned ja muud erilised ehitised

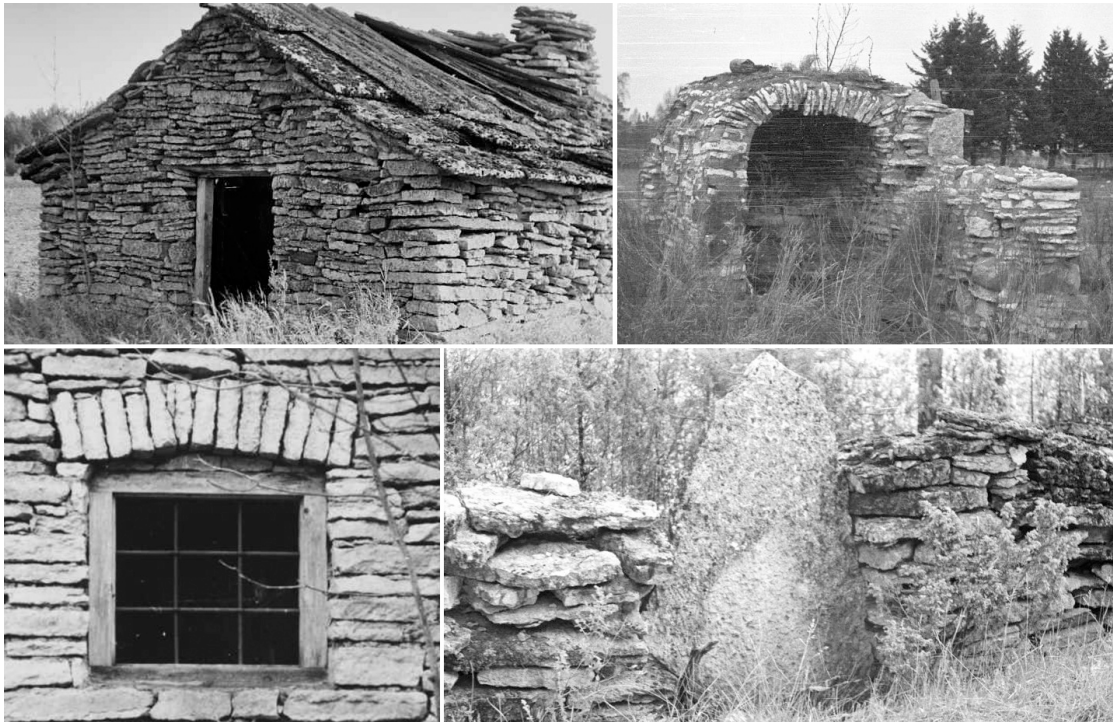
Varaseim detailne info Kolga mõisa taluhoonete kohta pärineb 1865. aastal «Kolga majade raamatust» (*Kolka Majate Ramad*)¹⁰⁰. «Majade raamat» and-

¹⁰⁰ *Bauerhäuserbuch des Gutes Kolk* (EAA.5212.1.71).

metel oli Kahalas 18 talupoja (sh Ollowa vaestemaja) ja 29 vabadiku peret. Talupoegade hoonetest loetletakse *tubba, kamer, rehalune, reie tubba, aid, laud, saun, kök, sebbipadda, akkerik, einnaladdo, kelder*. Tabelis esitatakse numbrina, mitu nimetatud ehitist talus on ning juurde om märgitud ka see, kas see on kivist. Tabeli lõpus tuuaks ära mõisast saadud palgi- ja lauamaterjal ning see, mis muutused hoonetega on toimunud (näiteks «*lautad eitand*», «*toa kamer wanna*», «*saun ärra põllen*»). Vabadikkude hoonete tabel on mõnevõrra lühem, selle nimistu koosneb järgmisest rajatistest: *tubba, kamer, rehalune, aid, laud, saun, kög, einnaladdo, aggerig*.

«Majade raamatu» põhjal saab teada, et Kahalas on 18-st taluperest kuuel taluhoonel toa juures rohkem kui üks kamber (*Olowal* koguni neli). Viiel talul on kivist rehalune. Rehetuba on nimetatud viiel talul, sealhulgas *Weski Jaanil, Olowal* ja *Wakka Josebil*, kellel reheatust ei ole nimetatud. Liiva kõrtsil on reheatuseid kaks ja rehetube üks. Aitasid on kõikidel taludel rohkem kui üks, *Loksal* koguni viis. Lautasid on üldiselt kõigil rohkem kui üks, va *Pulka Jürri*, kel on üks laut ja Liiva kõrts ning *Ollowa* vaestemaja, kus lauta pole. 13-l talul on nimetatud eraldi köök, kolm neist on kivist. Külas on seitse sepikoda, kusjuures *Pulka Jürri*l on olnud see puust. Heinaladude arv varieerub suuresti, nt *Wakka Josebil* ja *Loksal* on neid 14, *Pohla Joel* aga vaid üks (nagu ka enamasti vabadikel). Keldrid on ainult kivist ja neid esineb vaid kolmel talul. Miina Konton Kahala külast (sünd. Muuksis 1865) räägib, missugune nägi välja elu suitsutoas:

«Mina olen küll kasvand suitsu tuas. Eks enne old kõik vanaste suitsu tuad. Siis oli teine uks topel uks. Teine uks oli iespuol, teine oli väljaspuol, kespaigas oli üks nelja kandiline auk. Sie üeldakse laed uks. Sis ei täidnud jo teist ust lahti kaua pidada. Eks oli kole ja must küll. Ema küttis ahju, siis oli tuba suitsu täis. Isegi kassil ei olnud elu olla, sie akkas turtsuma ja puges laste juure teki alla. Vata sinna ei tuld suitsu. Oli elu siis! [...] Ega siis lampi ei olnud, mudkui pierud, männi puust. Kus oli talus sulane, sie pidi iga õhta ühe luoga täie piergu kiskuma. Oli jälle nisukene rauatükk ahju küljes, sie üteldi tule raud, pierg põles sial [...] Kaks pisikest aknad seinas oli, ei ole ruatsinud rohkem aknaid teha, et rikub palgid ära. [...] Suured pikad pinnid olid üle seinä. Ei old näha midagi toule ega, minu kümne uastast saadik ei olnd näha, aga siis jo hakkas siginema. Ikka oli süema laud ja pinnid sial taga. [Voodi] oli seinä küljes kinni. Seinä külge auk, puu sedasi sieie auku ja siis sammad sieie iemalle. Noh siis sie laud, seda tehti ka, mis siia ette jäi, et maha ei kuku. Põhi oli sama viisi, varbadest midagi tehtud või pulkadest. Õled põhjas ja siis oli ikka kotimuodilisi kua sial pia all. Eks sial vähä valgamad old, kotiriide sarnatsed, ah jah, pala-

Näiteid paekivi mitmekülgsest kasutamisest Kahala küla rajatiste juures. Üleval Oluva talu sepikoda ja reheahi, all Möldri talu veski veskitoa aken ja Kahala küla paekiviaed (Eesti Vabaõhumuuseum, EVM F 73:3, EVM N 22:244, EVM N 78:28, EVM N 142:9).

kad olid. Oli ikka tekk tehtud jämedast villadest, linased lõimed ja villane kue. Triibud sies ja midagi mustrid põld sial näha [...] Sial oli üks riiuli muodiline ühes kohas seinä pial, siis sinna lüedi nisukene veikene puu [mille vahel olid] kulp ja lusikad ja taldrekud ei olnud kõigil. Kausi siest süedi ja kapa seest rüübati, apud piima ja kui seda ei old, siis kalja. Kausid olid puust änamaste tehtud.»¹⁰¹.

Kahala küla taluhooned said viimati eriti ulatuslikult kannatada II maailmasõja ajal, mistõttu annab Kahalas tunda rohkem uushoonestus. Küla põletati kahel korral: 1941. aastal venelaste ja 1944. aastal sakslaste poolt. Hooned süüdati taganevate vägedele suitsukatte tegemiseks, et põgenevad voorid ei oleks lennukitele näha. Venelaste kahjutöö oli ulatuslikum. 1941. aastal põletati järgmised talud: Vaga, Tabani, Kaarnavälja, Uustalu, Saksne, Ammitu, Vainu, Pood, Allika, Karasimu krundi nurgal olev maja. 1944. aastal põles Roobu, ka Liiva kõrts. Inimesed aeti rinde lähenedes kodudest välja. Roobu talu süüdati nii, et sõjaväelased valasid suure toa põrandale

¹⁰¹ Miina Konton (Kahala) (*Lahemaa lugusid*, lk 184–185).

põhukoti tühjaks, tegid sinna tulepesa ja süütasid põlema¹⁰².

Uusimad andmed (küll vaid Lahemaa rahvuspargi piiresse jääva) Kahala küla arhitektuuri ja olemasolevatel katastriüksustel säilinud väärtuslike hoonete kohta pärinevad Artes Terrae OÜ poolt 2010.–2012. aastal koostatud «Lahemaa Rahvuspargi külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüsist». Artes Terrae uuringu tulemuste põhjal on koostatud külade säilinud väärtuslike hoonete nimekiri ja see on avaldatud inventuuri lisamaterjalide all koos Lahemaa külade tsoneeringukaartidega¹⁰³. Kahala küla Lahemaa rahvusparki väärtuslike hoonete tabel sisaldab 8 katastriüksust, liigitudes nii ajaloolisteks põlistaludeks, asundustaludeks kui ka hilisemateks. Tabel sisaldab kõikide hoonete pindalad ja väärtuslike hoonete väärtustingimuse klassifikaatorit. Lõpparuande ülevaade hindab kirjeldava Kahala küla osa arhitektuuri ehituslikult tagasihoidlikuks. Domineerib uushoonestus, ent paaril talul (Vana-Loovälja, Loksa) alles ka vanemat hoonestust: «mõlemate puhul eristub peahoone arhitektuuri sisse kirjutatud pürgimus juu- gendi poole; neist esimene vihjab pigem 20. sajandi alguse ja teine sama sajandi 30. aastate suunas. Loksa talus on alles veel ka mitu ilusat ja vana kõrvalhoonet, mille seas on tähelepanuväärseim puidust sauna ja paekivist sepikoja osaga Lahemaale traditsiooniline ehitusviis»¹⁰⁴.

Rahvuspargist lõunas, teiselpoolt Vana-Narva maanteed paiknenud Kahala talude hoonetest on mitmeid viidud Eesti Vabaõhumuuseumisse: sealse Pulga talu kompleksi kuulub Kahala Oluva talu sepikoda, kus rahvapär- imuse järgi olevat isegi tsaar Peeter I käinud oma hobust rautamas. Teine Kahala külast pärinev EVM eksponaat (aastast 1962) on Kahala Möldri talu vesiveski. Kuna EVM eksponaate on põhjalikult uuritud ja nende kohta leiab ulatuslikult materjali, siis siinkohal puudub vajadus neid sügavamalt käsit- leda. Nagu varem mainitud, oli Kahalast lõunapoole viiv Kursi tee kurbeline ja võimsate kahepoolsete kiviaedadega palistatud, mis Leningradi maantee ehituse käigus ära viidi.

Narva maanteest põhjapool kohe peale Loo jõe silda asus Liiva kõrts. Kõrtsihoone algne asukoht on olnud aga Loo jõest läänepool, mis on väga täpselt kujutatud ka 1803. aasta 1-verstasel topograafilisel kaardil. Arno

¹⁰² Tamvelius, *Sõjajärgne küla*, (ERM KV 902:3/207-260).

¹⁰³ <https://www.kaitsealad.ee/est/kulade-inventuuri-lisamaterjalid>

¹⁰⁴ *Lahemaa Rahvuspargi külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüs*, lk 191.

Kahala meierei Eesti Vabariigi ajal. Meierei rajati 1929. aastal vanasse mõisaaegsesse laudahoonesse. Meierei krunt (A-68) suuruses 0,57 ha kinnistati 1934. aastal Kolga Piimäiühisuse nimele. Foto allikas: Kolga Muuseum.

Lepnurme järgi oli vana kõrts õlgkatusega puuehitis, mis maha põlenud¹⁰⁵. Uus kõrts ehitati 1818. aastal selle viimasesse asukohta idapoolse Loo jõge. Liiva kõrtsi asukoha määras oluliste teede ristumiskoht: Liiva kõrtsi juurest viis Narva maanteelt oluline vana tee Kuusalusse (Kirikukõrtsi juurde), läänepool Loo jõge viis tee Loo mõisa ning Liivale tõi ka lõunapoolset maakülade (Hirvli, Sigula, Kosu) ühendustee. Liiva kõrts oli keskelt palkehitis kahepoolsete kivist hoovidega. Paekivi oli Liiva kõrtsil lubjasegu peal (erinevalt Vanaveski ja Postikõrtsist, mis olid savimördiga laotud). 1927. aastal iseloomustatakse hoonet järgmiselt: eluhoone osa (pikkusega 20 m) oli palkidest, vooderdamata, põrandad ja laed laudadest (värvimata). Laed olid valgendatud. Ahjud olid telliskividest ja pottidest. Rehealune (pikkusega 31,5 m) oli paekivist, seotud lubjaseguga. Põrandad olid mullast, katus pilbastest. Hoonet kogupikkus oli 51,5 m, laius 11,8 m, seina kõrgus 3 m¹⁰⁶. Liiva kõrts hävis 1944. aastal.

Umbes praeguse Kahala-Liiva bussipeatuse kohal põhjapool maanteed asus Vaksmanni pood. Poodi pidas Richard Varmann (eestindatuna Vaks-

¹⁰⁵ Lepnurm, *Mälestusi ja uurimusi Kahala järve ümbrusest*, 1962; Rahu, *Maanteekõrtside ajalugu Kuusalu kihelkonnas*, lk 25–26.

¹⁰⁶ ERA.63.10.4380, 22.

maa) 1931. aastast ja selle ametlik ärinimi oli «Koloniaal ja riigi viina kauplus». Tegu oli segakauplusega, mida pidas peale Richard Vaksmanni surma (1939) veel mõni aeg edasi tema lesk Lovise. Poehoone ise põletati venelaste poolt ühes paljude teiste Kahala taludega 1941. aastal.

Kahala ja Kalamäe vahel asub Vanakõrtsi asundustalu, mille vana kõrtsihoone oli Kahala abimõisas kasutusel moonakatemajana (*Deputatistenhaus*). Hoone oli 44,5 m pikk, 12,2 m lai ja 2,2 m kõrge. 1926. aastal oli hoone seisukord vilets (puust osa oli 50% ulatuses mädanenud), ent katus (sindel) oli veel peal. Hoone koosnes kolmest osast: puust eluhoonest, kivist osast ja rehealusest (saviga laotud). Sees olid tellisahjud. 1959. aastal oli hoone lagunenenud, korster ja vare olid veel püsti.

Vana-Narva maanteed pidi idapoole minnes domineerivad uusehitiste kõrval valdavalt 20-date lõpust pärit asundustalu-tüüpi elumajad, suuremad ja uhkemad mansardkorruse, rootsipärase murtud katuste ja verandadega. Asundustalude hoonete kohta täpsem info eelnevas peatükis. Huvitavamad asundustalud asuvad Kalamäel endise karjamõisa kompleksis. Karjamõisa hoonestusest on säilinud noorkarja laudad ja karjaköök, mille paekivist hooned ja müüritis kujundavad Kalamäe asundustalu hoovist omanäolise tsitadelli, varjates seda järvelt puhuvate põhjatuulte eest. Kõrvalasuvale Hiie talu maadele jääb karjamõisa kunagine suur küün, mille Hiie asundustalu rajaja Anton Konton võttis kasutusele piimajahutusmaja, lauda ja küünina. Hiie talu maadele jääb ka kunagine mõisa moonakate maja, millest on kaasaajal arendatud välja turismitalu.

Meierei ehitati postijaama vanasse mõisaaegsesse laudahoonesse. Mõisa ajal olid laudas nuumikud, künnihärjad ja hobused. Plaan Kahalalasse meiereid rajada sündis Põllutöoministeriumil 1926. aastal ja see pidi asukoha tõttu kujunema «keskmeiereiks», kuigi ümberkaudu oli selleks ajaks rajatud juba arvukalt meiereisid ja koorejaamu. Kahala aurujõuline meierei rajati 1929. aastal riigipoolse laenuta¹⁰⁷. Meierei krunt (A-68) suuruses 0,57 ha kinnistati 1934. aastal Kolga Piimaühisuse nimele.

Postijaama vastu jääb praegu varemetses Postikõrtsi hoone. See oli 37,2 m pikk, 9,8 m lai ja 2,2 m kõrge – seega mõnevõrra väiksem kui Vanakõrtsi ja Liiva kõrtsi hooned. Kiviosa oli laotud savimördiga nagu Vanakõrtsil.

¹⁰⁷ «Kuidas sunnitakse meiereid ehitama. Ministerium sunnib laenu võtma, mida ei suudeta tasuda» – *Kaja*, 22. mai 1927; «Piimaühisused kipuvad üksteist maha võistlema» – *Kaja*, 4. oktoober 1929; «Piimaühisused nõuavad 50 miljonit» – *Kaja*, 16. august 1930.

Hoone olukord oli juba 1926. aastal halb. Katus oli sindlitest. Kõrtsihoonet oli kasutusel eluhoonena. Kõrtsihoone põles 1993. aastal ja on sellest ajas varemeis.

Kahala külast rääkides ei saa mööda minna ka nõukogudeaegsetest majandihoonetest, mis küla miljööd ja arhitektuurilist pilti oluliselt mõjutavad. Läänest idapoole liikudes: Vanakõrtsi ja Kalamäe vahel asuvad Kahala laudad. Kalamäel asub kahekorruseline kolhoosi lüpsjate elamu. Kahala jaamast idapoole (Leedikõrve keskus) jääb kolhoosiaegne kuivati, seejärel on laohoone, kaalumaja ja kartulihoidla. Kõrtsi hoone taga meenutavad nõukogude aega veel Kahala sovhoosi keskuse poolelijäänud ja nüüdseks rohtunud vundamendi varemed.

Taditsioonilised tegevusalad ja tähenduslikud paigad

Kuna Kahala asub sisemaal, siis oli talude peamiseks elatusallikaks loomakasvatus (piima ja liha müük), lisatulu andis ka kartulikasvatus (müüdi Kolga viinavabrikule). Pea igas talus oli vähemalt 1 hobune, paar lehma, sead, kanad. Enne kahala meierei valmimist viidi piima Kursi ja Loobu meiereidesse. Suuri õuna- ja marjaaedu ei olnud. Tsariajal kasvatati ka linna. Kahalas käisid peamiselt vaid loomade ülesostjad, vilja ülesostjaid käis harva, sest vilja jätkus peamiselt oma tarbeks (ülejääke oli vaid suurematel taludel)¹⁰⁸.

Kaupmehed kohalikelt midagi eriti ei ostnud (vaid leiba, mune, võid jms). Laadale viidi Kahala taludest tavaliselt loomi, mune, võid, liha, ka kartuleid ja õunu, linna turule mune, võid, liha, õunu, jahu. Laadakohad, kus Kahala rahvas käis oli Soodlas, Valgejõel, Tapal, Rakveres ja oma külas Liival. Laata peeti Kahalas Liiva kõrtsi ees oleval platsil. Taotluse seal loomalaata pidada esitasid Kolga talupojad Eestimaa kubernerile juba 1886. ja 1889. aastal. Laada pidamise õigust taotleti kaheks korraks aastas: 17.–18. aprillil ja 17.–18. septembril. Asukohavalikut põhjendati sellega, et Liiva kõrts ei ole mitte ainult Kolga valla, vaid terve Kuusalu kihelkonna keskpaigaks ning et *«terwe ümberkaudne rahwas on päris loomakasvataja rahwas, aga täna pääwani looma müümisega suures kimbatuses, sel põhjusel, et peawad oma loomad mõnest paigast walla piiris kuni 50–60 wersta kaugusele Wiitna,*

¹⁰⁸ ERM EAp 563 EA 144:1/8-293.

Soodla ehk Jõelähtme laatadele kaubale wiima»¹⁰⁹.

Kahala küla peamine laat oli omas külas Liival. Foto 1920-datest aastatest. Laata peeti Liiva kõrtsi vastas lagedal platsil kaks korda aastas: aprillis ja septembris. Foto allikas: Eesti Rahva Muuseum (ERM Fk 1762:390).

Perest-perre müüdi noorloomi, mida eelistatigi osta oma külast. Kohalikust poest osteti suhkrut, riidekraami, petrooli, naelu jms. Kohalikust poest sai ka võlgu. Kaupmees elas Roobu kohal. Kuusalust osteti «paremaid» asju: valmisriideid, kangaid, pudukaupu, tööriistu. Linnapoes käimine langes kokku enamasti turul käimisega. Talu vahetas oma saaduste vastu vahel ka kalu, kuid seda kauplemist esines küllaltki vähe. Kala osteti rannameeste nii raha eest kui vahetati vilja vastu. «*Iga talu tõi ikke omale einaajaks silku. Siis läks randa, kas siis ostis raha iest ehk siis vahetas vilja vastu. Üks vierandik silku ja kaks vierandiku täit vilja, sedamuodi oli sie kaup, rukkid muidugi. Odre ega neid rannamehed ei tahnd. Ehk kui tuli jälle rannames seie, siis oli jälle niisamate vilja vastu vahetamine. Väga vähe, mis raha iest osteti, ikke vilja vastu vahetati [...] Siis olid kohe rannamiestel siin oma soprad, nagu nemad ise ütlesivad [...] Siis nied ranna soprad tulivad seie maa*

¹⁰⁹ EAA.2627.1.5, 94; EAA.2627.1.71, 176.

soprade juurde üömajale [...] süötsid siin obust ja siis töid ka oma maasopradele värskid, värsked kala jah. Kas siis oli kammiljaid ehk oli siis kilu, ehk oli siis räimed. Ja meriärgi ka tuodi.»¹¹⁰.

Möldri talus jahvatati peamiselt loomajahu. Paremat jahu käidi jahvatamas Uuris (Sael) ja Kursil (Vanakõrtsil). Sepp elas Reineri kohal (ei olnud talu, ainult maja), mis asus Roobu maal. Kingseppa Kahalas ei olnud, kingi käidi naaberkülades. Ka kohalikku rätseppa ei teata, rändrätsepad muidugi käisid. Ehitusmeister elas Eesti Vabariigi ajal ajutiselt Roobu maadel. Ilu- ja lilleaedasid eriti ei olnud. Lilledest esinesid käokingad, õlelilled, levkoid, jorjenid jt. Lilleseemneid saadi peamiselt linnast. Ravimtaimi koduõuel ei kasvatatud, neid korjati metsast.

Saviaugud paiknesid Vainu maadel maantee ääres (hüüti Kipsi vainu). Liivaaugud paiknesid Kahala-Liival, kus veel nõukogude ajal käidi hobusega liiva toomas. Lõkkeplats on asunud Kaasiku talu ligidal looduslikul paeplatool. Lubja- ja miilipõletuskohad jäid Mustametsa ja Uuri külla. Juurviljaaugud oli igal talul endal. Paemurd oli Vanaposti juures. Ujumas käidi Kahala järves Uuri küla poolt küljelt. Ujumas käidi ka Vainu saviaukudes. Allikad olid Allika, Hiie ja Kalamäe talu maadel¹¹¹.

¹¹⁰ Villem Priiman (1886, Kahala) (*Lahemaa lugusid*, lk 187–188).

¹¹¹ Allika talu juures ka allikad. Sealt kaevati kraav järve. Kalamäe allikas – paekärk keetis vett välja. Hiie allikas – küüni ligidal suur allikas ajab vett välja (EKI kohanimekartoteek: kuu varep2.)

Uuri küla

Asukoht, struktuur, toponüümika

Uuri küla on 11,51 km² suur. Elanikke oli Uuris 2018. aasta alguse seisuga 176. Elanike arvu poolest on Uuri Kuusalu vallas 5. küla. Küla piirneb Mustametsa, Kahala, Soorinna, Muuksi, Tsitre, Pudisoo küladega ja Kolgaga. Nagu naabruses asetsev Kahala, nii kuulub ka Uuri Lahemaa rahvusparki vaid osati: rahvuspargi territooriumile jääb küla lääne- ja idaosa, keskosa (sh küla tuumik) on välja lõigatud rahvuspargi piiri korrigeerimise käigus.

Küla sügavama kihistuse moodustab muinasaegne asustus: milles on arheoloogiamälestistena kaitse all mitmed asulakohad (27893, 27894, 18432) ja kivistused. Küla oli struktuurilt sumbküla kuni 1886. aastani, mil toimus Uuri küla mõõdistamine ja leidais aset ka suur tulekahju, mille järel uued hooned rajati väljamõõdetud kruntidele. Uuri muutus seejärel struktuuril hajakülaks, lääneosas ka ridakülaks (või isegi tänavkülaks), kus taluõued asetsevad pika reana mööda Kahala järve kallast. Kuigi Uuri küla on läbi teinud suuri muutusi, hinnatakse selle (iseäranis Lahemaa rahvusparki jäävate üksuste) miljööd ja muinsuskõnet väga kõrgelt, tuues esile põlistalude ja maastiku vahelist head suhet¹¹².

Enamjagu uurijaid peavad tõenäoliseks, et Uuri küla nimi on tulnud isikunimest, mis võib olla ülestähendatud omastavas käändes¹¹³. 16. sajandi allikates esineb läbivalt *Ury*. 1587. aastast pärineb ka esimene eestikeelne kirjalik ülestähendus (*Urykull*). Selle leiab Kolga mõisa inventarinimistust, milles kohtab esimest korda mitme teisegi küla eestikeelset nime (*Kundokulla*, *Kolckekulla*, *Wyniskulla*)¹¹⁴. Kuigi Uuri esmamainimine leiab aset juba «Taani hindamisraamatus», võib seda 1587. aasta ürikut külade ajaloo sei-

¹¹² Lahemaa Rahvuspargi külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüs, lk 200–201.

¹¹³ Eesti kohanimeramat, s.v. «Uuri»; Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 20–21; Johansen, *LCD*, lk 662; Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 1041, 183–184.

¹¹⁴ *Inname auf dem Haue tho kolcke vann dem 14 Martij ahn anno 86 bett auf den 19 Januarij anno 1587*. Lund, De la Gardieska arkivet, Topographica, Balticum, 19a.

Uuri küla nimed ürikutes 13.–19. sajandil

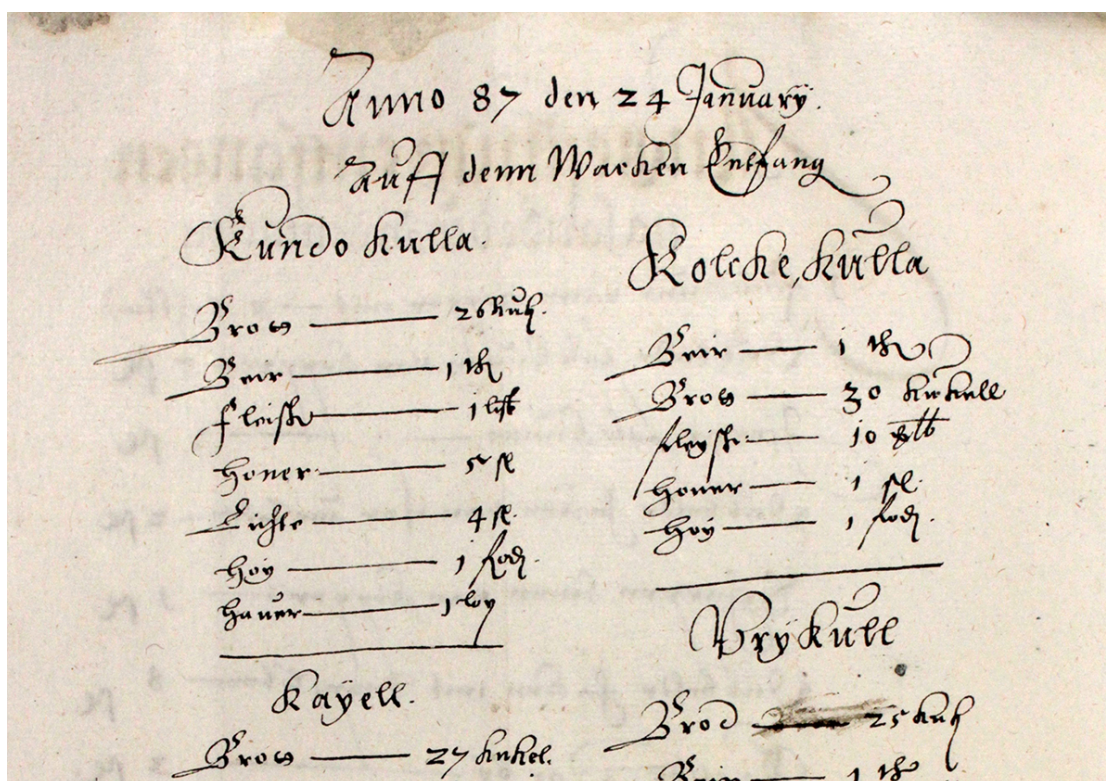
13. saj.	Ueri (1241), Ugri (1259), Ughri (1290)
16. saj.	Uhry (1547), Urykull, Ury By (1586)
17. saj.	Uhr (1630, 1633), Uhra (1636, 1637, 1683, 1687), Uhre Byy (ca 1690)
18. saj.	Uhra (1712), Uhri (1716, 1726, 1757), Uhry (1732, 1744, 1750), Uhrii (1739), Ury (1797), Uri (1796, 1797)
19. saj.	Ури-кюлла (1803), Uri (1839)

sukohalt käsitada sama kaaluga nagu nt Tallinna linna puhul aastat 1536, millal leiab aset linna eestikeelne kirjalik esmamainimine. Seda eeskätt Kolgaküla puhul, milles liide «-küla» on saanud osa nimest. Mainitud dokumendis esineb Uuri korduvalt eesikeelsel kujul, sealhulgas kujul «Uuriküla küla» (*dorp Urykull*). 17. sajandil sajandil mitmel puhul esinevat nimekuju *Uhra* võib pidada võõrapäraseks moonutuseks. 18. sajandi kirjutatakse küla nime valdavalt *Uri / Ury / Uhri / Uhry*. Sajandi lõpus on Dobermanni käsikirjas *Ury* maha tõmmatud ja asemele on kirjutatud *Uri*. Ka Mellinil (1796) esineb *Uri*. 1803. aasta 1-verstasel topograafilisel kaardil esineb Uuri kujul *Упу-кюлла*. Sajandi keskpaiku Eduard Ahrensi poolt koostatud Kuusalu kiriku personaliraamatus *Uri*.

Küla asustus ja talud enne Põhjasõda

Nagu üleval piirkonna üldiseloostuse juures sai osutatud, leidis Uuri küla 13. saj. korduvalt mainimist (1241, 1259, 1290). Seni teadaolevalt 14.–15. sajandini jooksul Uuri küla kohta ürikutes aga otsesed viited puuduvad. Uuri küla kuulus keskajal koos teiste piirkonna küladega tsistertslastele. Uuesti leiab Uuri kohta andmeid alles Liivi sõja eel. Kolgast lahkusid tsisterts-lased juba enne reformatsiooni (1519), Kolga valdused käisid seejärel kuni Liivi sõja alguseni käest kätte ja nägid mitmeid rentnikke. Taani Riigiarhiivis säilitatavate Saare-Lääne piiskopi registratuurraamatute alusel saab teada, et 1547. aastal oli Uuri (*Uhry*) külas 11 adramaad¹¹⁵. Vilbaste peab

¹¹⁵ Carl Russwurmi poolt koostatud Saare-Lääne piiskopi arhiivi register sisukokkuvõttega, EAM.93.1.9, lk 89.

Fragment Kolga mõisa 1587. aasta inventarimistust, milles kirjalikult mainitakse paaril korral Uuri küla nime (Urykull) eesti keeles, sealhulgas kujul «Uuriküla küla» (dorp Urykull).

selle faktiga seoses oluliseks märkida, et Uuri küla talude ja inimeste arv on miskipärast 13. sajandiga võrreldes vähenenud¹¹⁶. Üht põhjust, miks 16. saj. keskpaigas talude arv varasemast väiksem on, võib otsida aga selles, mida oletas Enn Tarvel: Taani hindamisraamatus oli Uuri 14 adramaa hulka arvatud ka Muuksi talupered¹¹⁷.

Juba täpsemad andmed Uuri küla talude ja inimeste kohta pärinevad rootsi võimuperioodi algusest aastast 1586, mil on koostatud Kolga maa-raamat. 1586. aastal oli Uuri külas (Ury By) 10 adramaad ja 8 taluperet. Kolmel taluperel oli 2 adramaad, kolmel üks adramaa ja kaks talupoega olid pooladrikud. Külas oli ka 4 üksjalga (*Enfottlingar*), kellest kahele on vaku-raamatus märgitud $\frac{1}{4}$ adramaad. Peamist rahakoormist vakuraha (*wacke peninger*) kandsid Uuri adratalupojad nagu teisedki Kolga talupojad 1 taa-ler adramaa pealt. Üksjalad *Esine Jaack* ja *Mum Jürgenn* maksid mõlemad

¹¹⁶ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 183.

¹¹⁷ Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 22–23.

Fragment 1690. aasta Kuusalu kihelkonnakaardilt, milles on kujutatud Uuri küla (Uhre Byy) külasüdannt 20 taluõuega. Küla kujutab endast tihedat sumbküla, millisena ta säilis kuni 19. saj. lõpuni.

vakuraha 10 ööri, *Lulle Anders* pool taalrit ja *Kapuste Andersi* saunik 4 ööri. Tänapäevani ulatuvate Uuri talunimedede eellased on vaieldamatult *Karriocka*¹¹⁸ (Karjaku), ilmselt ka *Aya* (Aia). Huvitav lugu on *Hyo* (Hiie) taluga – see esines küll 16.–17. sajandini, aga edaspidi ei leia kirjalikes allikates üle 250 aasta sellest mingit märki, kui alles talude mõõdistamise ajal, mil tekib kaardile sellenimeline (*Iie*) talu, mis aga tegelikult on *Iisaka* taluga koos. Iseseisvaks taluks kujuneb Hiie alles peale talu päriseksostmist (1905). Ka rahvapärimeses on kahtlust selles, et Hiie talu «vanas külas» (st põlemis- ja kruntimiseajal) üldse oli¹¹⁹. Seega ei ole päris kindlat alust seda 16.–17. sajandil Uuri külas eksisteerinud taluga samastada.

Järgmine Kolga mõisa vakuraamat, kus Uuri küla talupered on loetud, pärineb aastast 1630. Talupojad kasutasid 10 adramaad ja külas oli 12 peret. Kolga mõisa vakuraamatud aastatest 1633, 1636 ja 1637 suuri muudatusi haritava maa suuruses ja talude arvus ei too. 1637. aastal on Uuri külas saanud ½ maad Kolga mõisa kärner *Jonas Johnsohn*, kes suure tõenäosusega ei olnud eestlane. Teiste etnilist kuuluvust on nime jägi raske tuvastada. Näiteks 1683. aastal on Uuri külas pooladrik *Jonass Mart*. Kas on ta nüüd eelmainitud mõisa kärneri poeg või on viimane andnud talule nime? 1630-datel aastatel tekib Kolga küladesse Venemaalt sisserännanute tõttu (sisserännanud võisid olla samas etnilised eestlased) «vene-»liitega nimesid (sh Uuri külasse). Rahvapärimese järgi on terve Uuri küla asutatud kolme

¹¹⁸ 1587. aasta inventarimistus esineb *Karroiaka Jurg*, kes on tõenäoliselt sama, keda vakuraamatus nimetatakse *Karriocka Jürgen*.

¹¹⁹ EKI kohanimekartoteek: kuu varep2 uuri+1.

Uuri talud rootsiaegsetes allikates aastatel 1586–1683

1586	Kolga mõisa maaraamat	Kapuste Anders (2), Hirgeleste Jürgen eller Rebbe (2), Karriocka Jürgen (1), Himcke Marthenn (1), Ury eller Aya Hindrick (2), Hyo Jürgen (1), Soppe Jürgen (1/2), Lulle Jaan (1/2), <i>Enfotllingar</i> : Esine Jaack (1/4), Mum Jürgenn, Lulle Anders (1/4), Kapuste Andersi saunik
1630	Kolga mõisa vakuraamat	Kaubste Mick (1 1/2), Raiewersz Jurgen (1), Karicka Tönno (1), Wenne Tönno (1), Peter fischer (1), Wenne Jurgen (1), Hiege Jurgen (1/2), Aya Lauer (1), Rein Schmidt (1), Weicke Hansz (1/2), Raba Erick (1/4), Mummo Jahn (1/4)
1633	Kolga mõisa vakuraamat	Rayiawersz Jürgen (1), Karreko Thonno witbe(1), Kaubeste Mikke (1 1/2), Wenne Thönne (2), Ayia Lauer (1), Wenne Jürgen (1), Reine der Schmidt (3/4), Hyge Jürgen (1/2), Jngre Hansz (1/2), Mumme Jahne (1/4), Thunna Erich (1/4)
1636	Kolga mõisa vakuraamat	Raye Wesch Jurgen (1), Karacko Perth (1), Kaubeste Mick (1 1/2), Wenne Teno (2), Aya Laur (1), Wenne Jurg (1), Reyno der Schmidt, Heygj Jurgen (1/2), Jggre Sybbe (1/2), Mumme Jahn (1/4), Thuyna Erich (1/4),
1636	Eestimaa maanimistu	Kaubeste Mick (1 1/2), Rayewees Pete (1), Karecko Teno (1), Wenne Teno (1), Aya Laur (1), Wenne Jurgen (1), Reyno Schmidt fry (3/4), Heygj Jurgen (1/2), Hygen Sybbe (1/2), Mumme Jahn (1/4), Thuina Erich (1/4)
1637	Kolga mõisa vakuraamat	Reye Pete (1), Kercko Perth (1), Kaubeste Mick (1 1/2), Wenne Teno (2), Aya Laur (1), Wenne Jurgen (1), Reyno der schmidt (3/4), Heggj Jurgen (1/2), Jonas [Johnsohn] Gartner (1/2), Mumo Jahn (1/4), Thuyna Nygolas (1/4),
1683	Kolga mõisa vakuraamat	Hinga Mart (1), Kaubisto Lauer (3/4), Kaubisto Jahn (1/4), Aya Jürgen (1/2), Aya Jahn (1/2), Wenno Jack (1/2), Wenne Maddi (1/2), L[K]alle Clas (1), Carriaika Matt (1/2), Perna Jürgen (1/2), Sibbi Jaak (3/4), Carriaiko Hans (3/4), Carriaika Dawit (1/4), Trullus Matt (1/2), Jonass Mart (1/2), Reuter Johan Forselius (1/2), Der alter kubias Rohe Mik (1) [Raye Mick]

venelase poolt¹²⁰.

1683. aastal on Uuri külas poolt adramaad hariv mitte-eestlasest ratsa-

¹²⁰ «Uuri külla (Kolga vald) asutati talud pärast Rootsi sõda nelja venelasest [venna] poolt. Need olid Vene Tõnu, Vene Ants, Vene Mart ja Vene Jüri. Rätsepa tallu sõitnud pärast suurt sõda hõbenaastudes hobusega tore vanker. Säält tulnud välja inimesed, kes siis siia elama jäid.» EKLA f 200, m 16:1, 17 (III-1) < Kuusalu khk., Kolga v., Uuri k., Pulga t. Leida Rebane < Leena Konton, 69 a. (1930).

teenistus rüütel Johan Forselisuus, kes maksis viljaandameid, tegi korralist tegu ja maksis vakuraha 35 ööri nagu teised pooladrikud¹²¹. Nagu nähtub Rootsi Sõjaarhiivis hoitavast aadlilipu ratsaeskadroni 1690. aasta generaalmunsterrollist, kuulus Johan Forselius Harju kompaniisse¹²². 1687. aastal leiab Johan Forseliuse Hirvliis, kelle juures on märges, et ta on nüüd vaba mees ja aadlilipu ratsateenistus-rüütel (*är nu fry karl och Rustienst Rytta-re*). Uutest taludest, mille nimetraditsioon on püsinud tänapäevani, on 1683. aastal Uuri külasse juurde tekkinud pooladrik *Trullus Matt*. Enamvääem samad andmed esinevad ka 1687. aasta vakuraamatus. Teotööst oli Uuri külas vabad Kolga mõisa kubjas *Hinga Mart*, Loo mõisa kubjas *Aya Jahn*, samuti Kolga mõisa vana kubjas (kes oli kupjana töötanud 30 aastat) *Raye Mick*¹²³.

Kokku oli Uuri külas Põhjasõja eel 17 talu. Uuri küla rootsiaegse asustuspilti aitab mingil määral ette kujutada 17. sajandi Kuusalu kihelkonnakaart, millel märgitakse Uuri (*Uhre Byy*) 20 täpiga. Nendest moodustavad 17 täppi ringikujulise sumbküla, kolm talu jäävad eraldiseisvana lõunasse¹²⁴.

Uuri talud 18. sajandi adramaarevisjonide andmetel

Juba Vilbaste osutas tõigale, et Põhjasõda mõjus Uuri külale väga laastavalt¹²⁵. Tõepoolest, 1712. aastal on Uuri külas alles vaid 6 talu ja 16 inimest. Samasugune häving talude ja inimeste arvus vaatab vastu ka kõrvalasavas Kahalas, samas huvitaval kombel Muuksis mitte. Moltšanovi inkvisitsiooni andmetel on Uuri taluperede arv vähenenud veelgi: 1716. aastal loetletakse Uuri külas 5 talu. See inkvisitsioon annab ka pererahva vanused: *Hinga Clas* on 60-aastane ja tal on naine *Els* (48), *Trullis Mart* on 40-aastane ja tal on naine *Ann[e]* (35), *Megga Peter* on 58-aastane ja tal on naine *Ann* (40), *Aja Mart* on 50-aastane ja tal on naine *Mall* (40), *Pulcka Mick* on 50-aastane ja tal on naine *May* (60). Rootsiaegsetest taludest on Põhjasõja-järgsete inkvisitsioonide (1712, 1716) andmetel alles ja inimestega asustatud vähemalt neli (*Wenne*, *Aja*, *Hinga*, *Trullus*). Uutest talunimedest on juurde tekkinud *Magge / Megga* ja *Pulcka*.

¹²¹ EAA.1.2.940, 30, 36p–37.

¹²² RSA, SE/KrA/0023/0/1532, *Generalmonsterrullor, Estniska Adelsfanan 1690–1710*.

¹²³ EAA.1.2.940, 8p, 18p–19.

¹²⁴ *Kuhsall Sochn*, EAA.1.2.C-I-1.

¹²⁵ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 183.

Uuri elanike arv 1725.–1757. aasta adramaarevisjonides

Talupojad/revisjon	1725	1732	1739	1744	1750	1757
Peremehed	7	15	13	18	17	16
Perepojad ja sulased	7		9	14	13	18
Perenaised	17	18	10	18	17	15
Peretütred, sulaste naised, teenijaid	—		9	12	13	21
>60 mehed	8	5	6	2	6	4
>60 naised	3	6	11	4	7	7
<15 poisid	28	17	26	26	26	32
<15 tüdrukud	27	14	24	19	21	28
Inimeste arv külas	97	75	108	113	120	141

1726. aasta adramaarevisjoni andmetel on Uuri külas 14 talu, sealhulgas maata *Kalle Hans* ja *Holliko Jahn*. Üheksa talupoega on veerandadrikud, kolm pooladrikud. Kokku on Uuris adramaid $3\frac{3}{4}$. Revisjoni andmetel elas külas 1726. aastal 97 inimest, neist 31 tööjõulist inimest, lapsi 55, vanureid 11. Hobuseid majapidamistes ei olnud, härgi oli 8. 1732. aastal püsis Uuris taluperede arv endine (14). Kasutuses olevate adramaade suuru oli $4\frac{1}{4}$, $5\frac{3}{4}$ maad oli harimata, võsastunud ja majad puudusid. Revisjoni andmetel elas Uuris 1732. aastal 75 inimest, neist 33 tööjõulist inimest, lapsi 31, vanureid 11. Inimeste arv on varasemaga võrreldes langenud, mis kajastub peamiselt laste arvu vähenemises. Majapidamistes oli 29 härga ja 18 hobust. Uutest taludest torkab silma koormistest vaba soomlane *Kalle Isack*.

1739. aasta adramaarevisjoni¹²⁶ järgi oli külas 18 majapidamist. Inimesi elas Uuris 108: 13 peremeest, 9 perepoega või sulast, 10 perenaist, 9 sulaste naist, peretütart või teenijat, 6 vana meest, 11 vana naist, 26 alla 15-aastast poissi ja 24 alla 15-aastast tüdrukut. Uuri majapidamistes oli 1739. aastal 23 hobust ja 36 härga. Koormisi ei kandnud uusmaasaja *Karjacko Maddi*, *Wahhy Claus*, *Some Erick*, vabadik *Kerner Jürg* ja tislir *Isaac* – viimased kolm maata.

1744. aasta adramaarevisjoni andmetel¹²⁷ oli Uuri küla põllumaa suurus

¹²⁶ Mõisa vakuraamat: EAA.3.1.473, 62p–64; komisjoni vakuraamat: EAA.3.1.473, 47p–49.

¹²⁷ Mõisa vakuraamat: EAA.3.1.479, 117p–119; komisjoni vakuraamat: EAA.3.1.479, 101p–103.

8¾, taluperesid oli 18, sealhulgas mõisa vaht *Wahi Claus*, kel oli veerand adramaad ja kaks maata meest: vabadik *Pulcka Mick* ja küla karjus *Karja Maddjs*. 13 talupoega oli pooladrikud ja kaks (*Trullosse Tönno* ja *Aya Jack*) täisadrikud. Kasvanud oli ka külaelanike arv, kokku elas külas 120 inimest: 18 peremeest, 14 perepoega või sulast, 18 perenaist, 12 sulaste naist, peretütart või teenijat, 2 vana meest, 4 vana naist, 26 alla 15-aastast poissi ja 19 alla 15-aastast tüdrukut. Majapidamistes oli 1744. aastal 17 hobust ja 43 härga.

1750. aasta adramaarevisjoni¹²⁸ ajal oli Uuri elanike arv kasvanud 120-ni, talude arv on 18. Külas oli 17 peremeest, 13 perepoega või sulast, 17 perenaist, 13 sulaste naist, peretütart või teenijat, 6 vana meest, 7 vana naist, 26 alla 15-aasta vanust poissi ja 21 alla 15-aasta vanust tüdrukut. Uuris oli 1750. aastal kasutusel olevate adramaade suurus 8. *Trullose Tönno* harib 1 adramaad, ülejäänud talupojad on pooladrikud. Külas on kolm maata vabadikku. Härgade, lehmade ja pudulojste arv oli 1740. aastate lõpul puhkenud siberi katku¹²⁹ tõttu drastiliselt langenud. Majapidamistes oli 21 hobust, aga ainult 9 härga, lehma pole üldse märgitud (1744. aastal oli külas 31 lehma).

1757. aasta adramaarevisjoni ajal oli Uuri elanike arv kasvanud 141-ni. Külas oli 16 peremeest, 18 perepoega või sulast, 15 perenaist, 21 sulaste naist, peretütart või teenijat, 4 vana meest, 7 vana naist, 32 alla 15-aasta vanust poissi ja 28 alla 15-aasta vanust tüdrukut. Uuris oli 1757. aastal kasutusel olevate adramaade suurus 8¼ ½, kasutamata adramaid oli ½. Külas 17 taluperet. Loomade arv oli peale taude jõudsalt taastunud: Uuri küla majapidamistes oli 30 hobust, 15 varssa, 46 härga, 37 lehma ja 46 pudulojust¹³⁰.

Uuri küla alla on loetud hilisemal ajal ka Sae veskikoha hajatalu, mida pidas 1757. aastal Bengt Henrich Grönberg, kel oli 1 adramaa suurune maatükk. Nime järgi on oletatud, et ta võis olla rootslane¹³¹. Vakuraamatu järgi küll sakslane (*Ist freyer teutscher Nation, auf der Saegichsen Mühle*). Tõenäoliselt sama isik, keda leiab juba 1732. aasta revisjonis hajatalude all, kus seisab, et *Bert Hinrich Grenberg* oli Kuusalu köstri Jakob Johann

¹²⁸ Mõisa vakuraamat: EAA.3.1.487, 70p–71; komisjoni vakuraamat: EAA.3.1.487, 60p–61.

¹²⁹ *Eesti ajalugu IV*, lk 176–177.

¹³⁰ Mõisa vakuraamat: ПГАДА.274.1.1615, 48–49; komisjoni vakuraamat: ПГАДА.274.1.1615, 38.

¹³¹ Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 145.

Uuri talud 1712.–1757. aasta adramaarevisjonides

1712	Wenna Tenno Jack (mõisa kubjas), Claus Jan (1/4), Trulluse Mart (1/2), Aja Mart (1/2), Mage Petter (1/4), Hinga Claus (1/2)
1716	Hinga Clas 60 (1/8), Trullis Mart 40 (1/8), Megga Peter 58 (1/8), Aya Mart 50 (1/8), Pulcka Mick 50 (1/8)
1726	Wenne Tönno Mick (1/4), Wenne Tönno Hans (1/4), Wenne Tönno Jürri (1/4), Wenne Tönno Mart (1/4), Pulcka Mick (1/2), Trublaste Mart (1/2), Aya Mart (1/4), Pajo Jahn (1/4), Magge Peter (1/2), Classe Jahn (1/4), Hienga Clas (1/4), Maido Jürri (1/4), Kalle Hans, Holliko Jahn
1732	Wenne Tönno Mart (1/4), Pulcka Mick (1/2), Truloste Mart (1/2), Aja Jack (1/2), Pajo Jahn (1/2), Mage Peter (1/4), Kalle Isack (1/4), Classe Jack (1/4), Hienga Clas (1/4), Maido Jürri (1/4), Hallika Kert
1739	Wenne Tönno Mick (1/4), Wenne Tönno Hans (1/4), Wenne Tönno Mart (1/4), Wenne Tönno Jürri (1/4), Trullosse Lesck (1/2), Pulcka Mick (1/4), Aya Jack (1/2), Mage Lesck (1/4), Kariacko Maddi (1/2), Payo Jahn (1/2), Kalle Isaac (1/4), Clause Jaac (1/4), Hinga Clause Jahn (1/4), Hinga Jahn (1/4), Maido Jürg (1/4), Wahhy Claus (1/8), Some Erick, Kerner Jürg, Tischler Isaac
1744	Wenne Tönno Mick (1/2), Wenne Tönno Hans (1/2), Wenne Tönno Mart (1/2), Wenne Tönno Jürri (1/2), Trullose Tönno (1), Pulcka Jahn (1/2), Aya Jack (1), Mage Isaack (1/2), Kariako Maddis (1/2), Payo Jahn (1/2), Kalle Isaaci Jahn (1/2), Clauxse Clause Jan (1/2), Hinga Jurry (1/2), Maido Jurry (1/2), Wahi Claus (1/4), Pulcka Mick, Karja Maddjs
1750	Aya Hans (1/2), Wenne Tönno (1/2), Wenne Tönno Mick (1/2), Wenne Tönno Hans (1/2), Wenne Tönno Mart (1/2), Wenne Tönno Jürri (1/2), Trullose Tönno (1), Pulcka Jean (1/2), Aya Jak (1/2), Kariako Maddi (1/2), Payo Jean (1/2), Tiskler Isac (1/2), Clause Jak (1/2), Hinga Clause Jean (1/2), Maido Mart (1/2), Wahi Maddi, Copli Cäsper, Pulcka Micko lesk
1757	Aja Hanns (1/2), Wenne Tönno (1/2), Wenne Tönno Mik (1/2), Wenne Tönno Jürri (1/2), Wenne Tonno Johann (1/2), Trullosse Tönno (1), Pulka Jean (1/2), Aja Jaak (1/2), Kariako Jürri (1/2), Pajo Jean (1/2), Tiskler Isac (1/2), Hinga Claukse Jean (1/2), Maido Mart (1/2), Clause Jürri (1/2), Waggi Maddi (1/4), Vati Seppa Jean (1/4), Isaca Jean (1/2)

Grönbergi poeg, saksa rahvusest ja seetõttu ka vaba, Kolga mõisa veskikoha pidamise eest maksis ta tollal 24 tündrit ehk ühe säilitise rukist aastas (*Ist ein teutscher freyer Kerl und des Kusalschen Küsters Sohn, sitzt auf der Hofs Mühle, zahlet vor Matten und die Stelle*)¹³². Koormistest vaba oli veel väljavaht *Waggi Maddi ja Vati Seppa Jean*. 1757. aasta adramaarevisjonis ilmub hilisem Vaadisepa esimest korda kirjalikesse allikatesse. *Vati Seppa*

¹³² EAA.3.1.466, lk 26p.

Fragment 1803. aasta 1-verstasest kaardist, kus on näha Uuri külasüda, seal olevate taluõuede paiknemine, teedevõrk ja küla kõlvikute ligikaudne asukoht ning suurus.

Jean oli tünnimeister (*Ist Tonnenbinder, also von allem frey*)¹³³.

Uuri küla asustuspilt 19. sajandil

Uuri küla 18. sajandi alguse asustuspildi puhul tuleb öelda sama, mida ülalpool sai täheldatud Kahala puhul: piirkonna kohta puuduvad mõisate reguleerimiskaardid ning topograafilised üldkaardid ei paku küla tasemel piisavat informatsiooni. Kõne alla tulevad vaid kaks usaldusväärset ja küllaldase detailsusastmega allikat: 1803. aasta 1-verstane vene sõjaväetopograafide kaart¹³⁴ ja mõned aastad varem koostatud kaardikirjeldusraamat «Topograafilised teated Eestimaalt» (*Topographische Nachrichten von Esthland*), mille koostas Eestimaa kubermangu maamõõtja Salomon Severin Dobermann. Dobermanni mustand-käsikirjas on külade loendid mitmete inimeste poolt korrigeeritud. Selles on Ury läbi kriipsutatud ja parandatud kujule *Uri*¹³⁵. 1803. aasta topograafilisel kaardil on Uuri küla nimetatud vene keeles *Ури-кюлла*.

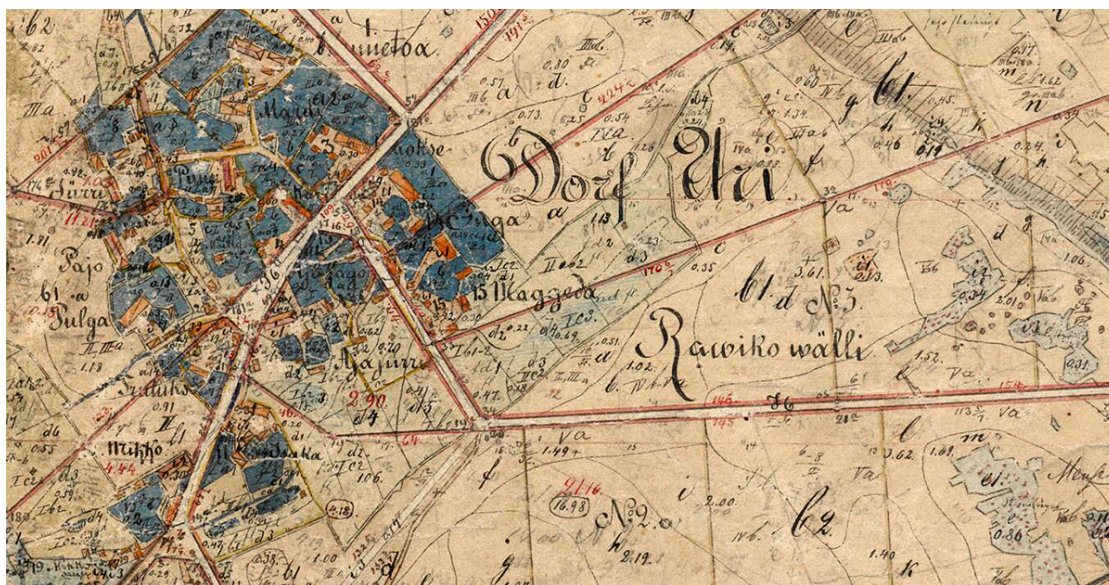
Nagu varem mainitud, lähtusid mõlemad allikad reaalsete taluõuede hoonete arvust, mitte mõisakirjas olnud talupoegade nimekirjast. Dobermanni andmetel oli Uuri külas 1797. aastal 21 talu. 1782. aasta hingerevisjoni andmetel oli Uuris 22 talu. Tarvel peab kruntimiselset Uuri küla tiheda külakeskusega tüüpiliseks Lahemaa sumbkülaks¹³⁶. Seda kinnitab nii root-

¹³³ РГАДА.274.1.1615, 48.

¹³⁴ Атласъ топографической съемки Эстляндской губернии, (РГВИА, Ф. 846, Оп. 16, Д. 19826, ч. 1, л. 7).

¹³⁵ Dobermann, *Topographische Nachrichten von Esthland*, I köide.

¹³⁶ Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 114.

Fragment Kolga mõisa 1880-date aastate kruntimisaegselt kaardilt, millest on näha vana külasüda hoonestus koos uute kruntimisaegsete piiridega.

siaegne kihekonnakaart kui ka 1803. aasta 1-verstane topograafiline kaart. Gea Troska oma 1974. aasta väitekirjas Põhja-Eesti küladest 19. sajandil, kasutas ulatuslikult Uuri küla planimaterjali illustreeriva näitena. Troska analüüsis Kolga 1880-date aastate mõisaplaani¹³⁷ ja viitas asjaolule, et kuigi kruntimine oli läbi viidud, säilitas küla vana aja tiheda sumbküla kuju. Vanemad teed läbisid looklevalt ja kolmes kohas väljakukujuliselt laienevalt küla. Küla kõrval oli saunaõuede rühm, kuhu kuulus ka koolimaja. Vanale külaasemele on peale kruntimist alles jäänud vaid kolm talu (Pulga, Miku, Jüri) ja koolimaja. Kõik teised talud veeti kruntidele laiali, nii et moodustus hajaküla¹³⁸.

Usaldusväärse ülevaate Uuri taluperedest ja hoonetest saab 1865. aastal koostatud «Kolga majade raamatust»¹³⁹. Selle nimekirja järgi oli Uuri külas 1865. aastal 19 talupoega (*Urri Tallo Pojad*): *Wattisseppa, Luba Indrek, Miko, Isaka Jürri, Tullokesse, Pulga Juhhan, Aja Juhhan, Aja Ans, Makkeda, Inga Jaan, Karjako, Klauksse, Punsso, Pajo Juhhan, Jürri Jakob, Weneto Ans, Marti Juhhan, Seppa Karl, Sae Jakob*. Vabadikke oli külas 17.

¹³⁷ [Plan von den Gütern Kolk, Koenda, Neuenhof, Kahhal und Annia.]. 1880 (hinnangu-line). EAA.3724.4.111. Uurit puudutab leht 44.

¹³⁸ Troska, *Põhja-Eesti külad*, joonis 40.

¹³⁹ *Bauerhäuserbuch des Gutes Kolk* (EAA.5212.1.71).

Uuri talumaad peale 1886. aasta mõõdistamist (hektarites)

No	Talu nimi	Põllu- maa	Heina- maa	Karja- maa	Metsa- maa	Kokku
1	Die Schulstelle	6,23	11,32	5,05	0,39	23,61
2	Mikko	13,78	23,1	10,41	15,08	65,27
3	Aja I	11,89	26,24	7,17	7,48	55,27
4	Mägeda	10,65	25,28	8,87	11,84	61,93
5	Inga	12,13	25,68	11,11	7,77	58,04
6	Klaukse	10,42	22,67	11,25	7,77	53,67
7	Mardi	11,81	20,74	6,47	3,74	43,48
8	Wenetoa	11,18	20,89	10,51	7,76	52,3
9	Pulga	4,59	9,54	12,78	—	29,01
10	Jüri	6,91	12,68	8,18	—	28,24
11	Pajo	8,84	15,43	10,23	—	34,68
12	Trullukse	8,77	12,72	10,63	0,06	32,64
13	Isaka	7,52	12,59	12,55	—	33,13
14	Iie	8,83	12,99	13,19	—	36,61
15	Naweta	13,5	17,62	16,13	—	47,25
16	Karjako	13,47	14,41	12,9	—	41,15
17	Punso	12,53	24,22	8,51	—	45,57
18	Härjakopli	2,48	—	9,43	0,44	14,51
19	Waino	2,48	2,79	5,32	—	10,67
20	Müürisepa	2,05	2,2	6,17	0,95	11,48
21	Krusiaugo	2,29	2,09	6,75	1,43	12,76
22	Hinno	2,5	4,98	2,07	—	10,45
23	Sergepere	1,07	6,16	9,13	0,91	17,5
24	Suurekõrwe [Jürison]	2,53	7,95	7,05	3,42	25,28
25	Suurekõrwe [Eslon]	3,45	7,09	4,06	8,79	26,08
26	Suurekõrwe [Andrei]	1,14	7,57	5,08	5,83	19,62
27	Suurekõrwe [Grosmann]	0,79	8,2	5,02	4,58	18,59
	Communes-Land	—	—	—	—	16,73
	Kokku	193,82	357,14	236,03	88,25	925,96

Möödistamised hakkasid Kolga mõisas 1884. aastal. Maaküladest möödistati esimestena Sigula, Hirvli, Aru, Kosu, Kursi ja Uuri. Uuri maade möödistamine viidi läbi 1886. aastal. 1886. aastal leidis Uuris aset ka suur tulekahju, mis edaspidist küla asustuspildi kujunemist suuresti mõjutas, kuna hooned ehitati uuesti ülesse külasüdamest eemale juba väljamöödetud kruntidele (teiste maakülade puhul see nii kiiresti ei toimunud). Eelmainitud Kolga mõisa kruntimisaegsele plaanile loob lisaväärtust asjaolu, et seda on Uuri küla puhul võimalik kasutada koos 1886. aasta kaardikirjeldusraamatuga¹⁴⁰. 1886. aastal oli Uuri külas 27 talu.

Talusid ühes tükis mööta ei saanud (va Naveta), mistõttu asusid Uuri talude heinamaad lasutükkidena külast kaugel: Suurekõrves ja teisel pool Suru mõisa (vastu Lehtse piiri). Suurekõrves olid heinamaad järgmistel taludel: Hinga, Miku, Pulga, Mardi, Aia, Mageda, Venettoa, Klaukse; Surus olid heinamaad taludel: Aia, Mageda, Inga, Klaukse, Mardi, Venettoa, Miku; Mereäärsed heinamaad oli taludel: Hiie, Iisaku, Paju, Jüri ja Pulga¹⁴¹. Karjamaad ja väiksed koplid asusid järve ääres.

Käesoleva õiendi talumaade möödistamise tabelis esitatakse talud koos põllu-, heina-, karja- ja metsamaa suurusega nagu need olid peale möödistamist. Kõik tolleaegsed möödud on teisendatud parema ülevaate saamiseks hektariteks. Talude nimed on esitatud nii nagu nad esinesid kaardikirjeldusraamatus. Kaardikirjeldusraamatus nimetatakse ka piiranguid (*Impedimente*) ja kasutamata maad (*Unland*), mida siinkohal pole ära toodud, ent need sisalduvad «kokku» väljal.

Talukoha keskmiseks suuruseks oli Uuris 33,66 ha, põllumaa keskmiseks suuruseks 7,18 ha. Kolga mõisa talumaadel olid mõned aastatad hiljem keskmised suurused vastavalt 38,24 ha ja 8,19 ha¹⁴².

Väga põhjaliku ülevaate Uuri küla taludest on koostanud 2017. aastal Milvi Kolk¹⁴³, praegu on seda paraku võimalik lugeda vaid käsikirjas.

¹⁴⁰ *Revisorische Beschreibung von den Uri...Fol 2* (EAA.5212.1.429).

¹⁴¹ EKI kohanimekartoteek: kuu varep2 uuri+1.

¹⁴² Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 160.

¹⁴³ Kolk, *Uuri küla talud*.

Talude päriseksostmise aegu

Uuri küla talude müügikuulutused avaldati 1904. aasta juuli kuus. Enamasti esitasid kõik Kolga valla külad peale kuulutuste avaldamist ja müügitingimuste teatavakstegemist vallakohtu kaudu mõisavalitsusele kollektiivse «vastulause». Vallakirjutaja Juhan Toppenberg koostas protokoll, mis müügitingimustega mittenõstuvate rentnike poolt allkirjastati ja vallakohtu poolt mõisaomaniku volinikule edastati. Rentnikel muidugi suurt võimalust tingida ei olnud, tegu oli pigem sooviavaldustega.

31. augustil 1904. aastal kogunesid Uuri mehed vallamajja ja tegid avalduse, mille sisu oli järgmine: 1) kinnitati soovi kohad ära osta, aga mitte enne, kui on mõisaomaniku volinikuga läbi rääkinud ehitiste tasu osas; 2) sooviti, et kohtade müügiga oodataks sõja lõpuni; 3) sooviti, et lepinguga seotud kulud jääksid mõisa kanda; 4) kuulutuse järgi läksid kõik krundiga seotud kohustused ostjale üle, talupojad soovisid, et «segadused koha hoonete ja koha rajade pärast jäägu kõik mõisa omaniku seletada tema kulul». Sellele avaldusele kirjutasid Uuri meestest alla J. Ludwig (Miku), J. Konton (Pulga), J. Kranfeldt (Jüri) ja J. Jürjens (Inga)¹⁴⁴.

Uuri mehed esitasid koos Kahala omadega uuesti endapoolsed ettepanekud 1905. aasta 18. juulil (Kahala talude müügitingimused avaldati rentnikele sama aasta mais). Avalduse sisu oli järgmine: 1) sooviti rendikohad alla pakutud hinna osta, sissemaksu vähem maksta, laenutähtaega pikema kui 20 aastat ja intressi 6% asemel 5%; 2) kui rentnik ja mõisavalitsus kaubale ei saa, siis peaks mõis koha melioreerimise praeguste hindade asemel rentnikule korvama, samuti peaks mõis rentnikule nende poolt makstud ehituskassa raha tagastama; 3) rentnikul peaks jääma õigus tema poolt istutatud vilja- ja ehituspuude eest tasu saada; 4) kui rentnik ja mõisavalitsus kaubale ei saa ja koht teisele müüakse, peaks mõis neile andma kütte- ja ehitustarbeid endist viisi; 5) rentnikul jäägu õigus oma ostetava koha kaart selle maamõõtja juures teha lasta, kelle juures ta soovib; 6) korrati eelmise avalduse 6. punkti. Uuri külast kirjutas avaldusele alla 4 rentnikku: Johannes Ludwig (Mikko), Jakob Krönberg (Aija), Kustav Sestow (Klaukse), Juhan Weskar (Naweta)¹⁴⁵.

¹⁴⁴ EAA.2628.1.1458, 54–55.

¹⁴⁵ EAA.2628.1.1544, 46–47.

Uuri päriseksostetud talud aastatel 1905–1909

№	Kinnistu nimi	Ostja	Hind (rbl)	Aasta	Maa (ha)
2	Miko	Johannes Ludwig	3700	1909	51,41
3	Aja	Jakob Krauberg	3900	1908	57,98
4	Mageda	Abram Schnell	4200	1906	61,93
5	Inga	Jaan Jürgens	4300	1905	58,04
6	Klaukse	Gustav Sestow	4000	1909	53,67
7	Mardi	Gustav Laurent	4400	1905	43,48
8	Venetoa	Gustav Laurent	3300	1905	41,9
9	Pulga	Jakob Konton	3200	1905	28,97
10	Jürri	Jürri Kranfeldt	3100	1905	28,28
11-12	Paju/Trulukse	Eduard Wesilind	4800	1908	67,32
13	Isaka	Juhan Abreltal	2300	1906	38,17
14	Ije	Jürri Sompa	2100	1905	31,57
15	Naveta	Abram Weskar	3300	1909	47,25
16	Karjako	Jakob Heimsal	3050	1910	41,15
17-18	Punso/Herjakopli	Jürri Tarto	4200	1905	60,08
19	Waino	Kaarel Wesilind	1000	1905	10,67
20-21	Müriseppa/Krusiaugo	Juhan Ludwig	1500	1905	24,24
22-23	Hinno/Sörgepere	Magnus Lindwest	1500	1905	26,25
24	Surekõrwe Jaani	Jaan Jürgens	2700	1906	37,87
25	Surekõrwe	Juhan Eslon	2000	1908	26,08
26	Suurekõrwe-Uuetoa	Tönno Andrei	1300	1909	19,62
27	Suurekõrwe Tubademetsa	Anton Kurg	1500	1909	18,59

1907. aasta augusti Kolga müümata talude nimekirjas mainitakse 4 Uuri talu: Mikku, Aja, Klaukse ja Paju-Trullukse¹⁴⁶. Uuri küla talumaade kuulustejärgne keskmine tiinu hind oli 84,26 rubla. Erinevalt nt kõrvalasuvast Muuksi külast, kus müükipandud krundid osteti üsna kiiresti seniste rentnike poolt mõisavalitsuse kuulutatud hinnaga ära, siis Uuris see nii libedalt ei läinud. Kolga vallakohtu tsiviilasjade toimikud «Kolga mõisa omanik krahv Michael von Stenbocki teadaanne renditalude ostutingimuste kohta»

¹⁴⁶ *Buch der unverkauften Bauernländer bis zum 1. aug 1907* (EAA.5212.1.74).

näitavad, et mitmeid kordi on Uuri müügikuulutusi korratud senisele rentnikule summa osas veidi soodsamal kujul¹⁴⁷. Muud üldtingimusest konkreetse rentniku jaoks kohandatud osad (käsiraha suurus, teine sissemakse, krediitkassast saadav summa, mõisa jahiõiguse tasu) on enamasti muutmata. Näiteks Johannes Ludvigi rendil olev Miku (2) suurusega 65,27 ha algne kuulutatud hind oli 4700 rubl, seda vähendati 1905. aastal 4400-le rublale, mõnevõrra muutus maa suurus (64,98 ha). Reaalselt osteti talu rentniku poolt 1909. aastal 3700 rubla eest suurusega 51,41 ha. Samasuguseid asju esineb Aia (3), Klaukse (6), Paju-Trullukse (11-12), Naveta (15) ja Karjaku (16) jt rentnike juures. Uuri küla renditalude 7. juulil 1904. aastal kuulutatud hinna ja suurusega on ära ostetud vaid viis talu: Inga (5) rentnik Jaan Jürjens (58,04 ha, 4300 rubla), Mardi (7) rentnik Kustav Laurent (43,48 ha, 4400 rubla), Punsu-Härjakopli (17-18) rentnik Jüri Tarto (60,08 ha, 4200 rubla) ja Vainu (19) rentnik Kaarel Vesilind (10,67 ha, 1000 rubla).

Siin äratoodud päriseksostetud talude tabel kajastab esialgu kinnisturegistrise jõudnud tehingut. Mitmed taluperemehed on hiljem maad juurde ostnud. Näiteks Pulga (9) omanik Jakob Konton ostis 1916. aastal 604 rubla eest 6,74 ha metsamaad juurde. Pulga talumaade suuruseks sai 36,87 ha. Hinnu-Sõrgepere (22-23) omanik Magnus Lindvest ostab 1914. aastal 200 rubla eest maid juurde. Hinnu-Sõrgepere talumaade suuruseks sai 27,95 ha.

Uuri talude alla loeti ka kaks Kolga mõisarendikohta (hiljem riigi rendimaa): Sae (1) ja Sepa (2). 1921. aastal oli Sae rent 885 rukkikilogrammi aastas, Sepal 468 rukkikilogrammi aastas. Sae koht oli 110,46 ha suur, sellel oli elumaja, vesiveski, laut, kuivatiga rehepeksu kuur, hobusetall, saun, viisaita ja sepikoda. 1932. aastal maksis rentnik Sae koha eest renti 67 kr aastas. 1933. aastal hinnati Sae koht 1260 kroonile ja selle ostis senine rentnik Adolf Adler.

Talude päriseksostmise aegu aktiveerusid üldiselt igasugused tehingud rendikohtadega. Senine rentnik võis oma ostueesõigusest või loobuda kas võõra või sugulase (enamasti poja) kasuks. Ostuõigusest loobumise eest saadi kas siis «koha hoonete ehituse ja paremaks tegemise eest» rahalist kompensatsiooni, ostja maksis ära senise rentniku võla, ostja lubas rentnikul tasuta korterisse jääda. Vastavad tehingud registreeriti Kolga vallakohtu aktideraamatus. Uuris on 1904.–1908. aastani toimunud senise rendikohta-

¹⁴⁷ EAA.2628.1.1458; EAA.2628.1.1544.

dega 4 lepingut järgmiste taludega: Tubademetsa (27), Hinnu (22), Hiie (14), Paju-Trullukse (11-12). 1905. aasta veebruaris toimub 3 tehingut: Madleena Grossman tasuta oma Anija vallast pärit väimehele Anton Kurele Tubademetsa (27) rendikoha (selle tingimusega, et väimees teda surmani üleval peab ja maha matab). Käsper Lindvest loovutab oma pojale Magnusele Hinnu-Sõrgepere (22-23) ostueesõiguse (Magnus Lindvest ostis talu ka samal aastal ära). Juhan Abreldal on oma õemehele Jüri Sompale müünud enda käes oleva Hiie (14) rendikoha (Abreldal rennis tollal nii Hiie kui ka Iisaka krunti), mille eest ta sai koha paremakstegemise eest 150 rubla. Jüri Sompal Hiie talukoha 1905. aastal ka välja ostnud. 1908. aastal annab Juhan Vesilind oma pojale Eduard Vesilinnule Paju-Trullukse (11-12) rendikoha. Poeg kohustus isa ja ema surmani üleval pidama, samuti isale ja õele kummalegi 50 rubla maksuma.

Taluhooned ja muud erilised ehitised

Varaseim detailne info Kolga mõisa taluhoonete kohta pärineb 1865. aastat «Kolga majade raamatust» (*Kolka Majate Ramad*)¹⁴⁸. «Majade raamatu» andmetel oli Uuris 19 talupoja ja 17 vabadiku peret. Talupoegade hoonetest loetletakse *tubba, kamer, rehalune, reie tubba, aid, laud, saun, kök, sebbipadda, akkerik, einnaladdo, kelder*. Tabelis esitatakse numbrina, mitu nimetatud ehitist talus on ning juurde om märgitud ka see, kas see on kivist. Tabeli lõpus tuuaks ära mõisast saadud palgi- ja lauamaterjal ning see, mis muutused hoonetega on toimunud (näiteks «*lautad eitand*», «*toa kamer wanna*», «*saun ärra põllen*»). Vabadikkude hoonete tabel on mõnevõrra lühem, selle nimistu koosneb järgmisest rajatistest: *tubba, kamer, rehalune, aid, laud, saun, kög, einnaladdo, aggerig*.

«Majade raamatu» andmetel oli Uuri 12 talupojal 19-st kivist rehealusega elumaja. Tõenäoliselt on need hooned uuemad, sest on 2–3 kambriga. Teistel puust eluhoonetel on olnud enamasti 1 kamber (va Sae Jakobil, kel oli 4-kambriline elumaja). Oletust, et ainult puust ehitatud hooned on olnud vanemad, kinnitab ka Mageda ja Isaka talude juures (mõlemal kivist rehealust ei olnud) esinev märkus: *ello tubba wanna ja toa kamer wanna*. Kivist rehealusega majade seas loetletakse ka Pulga Juhani elumaja, mis viidi Ees-

¹⁴⁸ *Bauerhäuserbuch des Gutes Kolk* (EAA.5212.1.71).

Pulga talu rehielamu Vabaõhumuuseumis, eestvaade (EAM Fk 4794). Foto: Jaan Rõõmus (ca 1980).

ti Vabaõhumuuseumis 1960-ndatel aastatel. Pulga talu hoonel on raiutud esiseinas olevale tahvlile «1860 JUHAN KONTON», seega on «Majade raamatus» loetletud muude talude hulgas just seda hoonet. Aitasid on olnud kõikidel taludel vähemalt kolm. Lautasid oli enamasti 2–3, va *Aja Ansul*, kel oli 1 laut, neli lauta oli *Sae möldril* ja *Jürri Jakobil* (viimasel ainukesena ka kivist). Sepapada on olnud kaheksal, kelder viiel majapidamisel.

Uuri koolimaja rajati 1864. aastal Vaadisepa talusse (Vaadisepa talu mainitakse esmakordselt 1757. aastal). Mõis toetas kogukonna koolimaja ehitust ehitusmaterjaliga ning eraldas koolmeistri jaoks karjamaad ja kolm tündrimaad põldu. Vaadisepa talu oli kivist rehealuse ja kolme kambriga. Kolga valla volikogu palus 1867. aasta veebruaris, et Kolga krahv annaks Uuri koolimaja maadele heinamaad juurde.¹⁴⁹ 1869. aastal eraldas mõis Uuri külas Luuba talukoha pool maadest Uuri koolmeistrile, teine pool Luuba maadest renditi Venetola Juhan Lõukesele 35 rublaga 12 järjestikuse aasta peale välja. Uuri koolimaja on Kolga ja Koitjärve kogukonna politsei 1869. aasta kirjade registris nimetatud ka «kohtumajaks»¹⁵⁰. Uuri koolihoone ehitati algselt ainult koolimajana ja ei ole tõenäoliselt rahuldanud õige pea ei koolimaja ega kogukonnakohtu vajadusi. 1870. aastal kogukonna talitaja Juhan Jürgens ajal tõstatub päevakorda uue kogukonna kohtumaja ehitus. Ühe hoone kasutamist nii kooli- kui kohtumajana hindas ebasobivaks ka Kuusalu pastor Kentmann¹⁵¹. Uus Uuri koolimaja (st praegune vana) ehitati 1877. aastal. 1899. aastal sai valmis uus kivist ministeeriumikool.

¹⁴⁹ EAA.2628.1.3, 25, 30.

¹⁵⁰ EAA.2627.1.62, 12.

¹⁵¹ *Kuusalu kirikukroonika*, lk 220.

Uusimad andmed (küll vaid Lahemaa rahvusparki piiresse jääva) Uuri küla arhitektuuri ja olemasolevatel katastriüksustel säilinud väärtuslike hoonete kohta pärinevad Artes Terrae OÜ poolt 2010.–2012. aastal koostatud «Lahemaa Rahvusparki külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüsist». Artes Terrae uuringu tulemuste põhjal on koostatud külade säilinud väärtuslike hoonete nimekiri ja see on avaldatud inventuuri lisamaterjalide all koos Lahemaa külade tsoneeringukaartidega¹⁵². Uuri küla Lahemaa rahvusparki väärtuslike hoonete tabel sisaldab 27 katastriüksust, liigitades nii ajaloolisteks põlistaludeks, asundustaludeks kui ka hilisemateks. Tabel sisaldab kõikide hoonete pindalad ja väärtuslike hoonete väärtustingimuse klassifikaatorit. Lõpparuande ülevaade Uuri küla arhitektuuri kohta on järgmine:

Arhitektuuriline analüüs ja karakter. Vana ja väärikas küla paljude vana-de talukohtade ja hoonetega. Lahemaa piiridesse jäävas külaosas kujundavad omaette terviku kolm kunagi ühele perekonnale kuulunud põlistalu: Sepaveski (vana veskikoht), Sepa ja Vanasepa. Neist kahe esimese – Sepa ja Sepaveski juugendhäärberid on ehitatud 1930. aastate algul vendadest omanike poolt. Kõigi kolme puhul on säilinud ridamisi palkidest kõrvalhooneid. Neist vanem on Saekalda palkmaja. Küla vanim hoone – Adussoni vana rehemaja – on puitpalk ja kiviehitis. Ka Karuaugu eluhoone on laotud üles rõhtpalkidest. Samas asub ka uhke erandlikult kõrge pandusega kelder. Leidub ka sõdaevahelise vabariigi aegset arhitektuuri, millest kõige ehedamana on säilinud Adussoni väike verandaga asundustalu. Taga-Raudsilla on ehitatud välja arhaiseerivas laadis turismitaluna. Viimaste aastakümnete arhitektuuri näiteks on Kõrgepõllu ja Liivaku-Eespere. Ka küla loodeosas on ülekaalus põline arhitektuuripäränd tsaariajast pärit taluõuede, rehemajade ja paekivist kõrvalhoonetega. Küla arhitektuurse ilme kujundavad kogukad kõrge kelpkatusega rehemajad – mille eluruumid puidust ja rehealused kivist (Iisaka); nii mõnelgi puhul tähelepanu keskmes nii katuse kuju kui nende katematerjal, mille näiteks Hiie talu kõrged harimalkadega ja unkaaukudega roogkatused (restaureeritud nõukogude okupatsiooni ajal), eristudes sellisena nii külamaastikus kui laiemalt Lahemaa üldises panoraamis. Tähelepanu väärivad ka taluansambritesse kuuluvad võimsad paekivist kõrvalhooned – Paju, Hiie, Naveta vanad keldrid ja paekivimüürid. Naveta talu ja Järve elumaja pärinevad sõdadevahelise vabariigi ajast. Järve on uus suvilakoht.¹⁵³

¹⁵² <https://www.kaitsealad.ee/est/kulade-inventuuri-lisamaterjalid>

¹⁵³ *Lahemaa Rahvusparki külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüs*, lk 200.

Traditsioonilised tegevusalad

Alljärgnev kirjeldus põhineb 1976. aastal koostatud Kuusalu kihelkonna külade taluhoonestiku ja majanduselu ülevaatel¹⁵⁴. Põllumaad on Uuris kerged ja kehvad, enamasti on tegu paepealse põllumaaga. Seetõttu on karjakasvatuse olnud külas talude peamine tegevusala. Peeti piimakarja, kasvatati ka sigu. Heinamaa laustükid asusid kruntidel vahel 10 km kaugusel. Taludes oli keskmiselt 4–5 lehma ja 2 hobust. Vilja jätkus põhiliselt enda tarveks, ent ka vahetamiseks rannameestega kala vastu. Silk oli Uuris tähtsal kohal toidulauas. Vilja ja kala suhe vahetamisel oli 3 matti vilja = 1 matt silku (1 matt = 6 toopi). Uuris käisid rannamehed peamiselt talvel. Harilikult toodi soolatud kala, aga vahel ka suitsetatud. Ka Uuri mehed püüdsid talvel Kahala järvelt kala. Paate neil ei olnud. Mõnes talus kasvatati ka lina. Uuri talude majapidamiste jõukus Eesti Vabariigi ajal kasvas. Suuremad talud olid Pulga, Punsu, Jüri, Paju ja Sae. Talust-tallu müümine oli peamiselt suuremate talude vaheline asi.

Kodune käsitöö oli üsna hästi arenenud. Puutööd tehti igas peres. Paljudes taludes tehti kangaspuud ja voki ise, tehti ka mööblit. Külas eriti tuntud käsitöölisi ei olnud. Mitmel talus oli oma sepipada. Rauasepp oli Augu talu maa peal, Augusepa talu. Sahad lasti teha kohalikul sepal. Rohkesti käis Uuris rändavaid käsitöölisi ja rändkaupmehi. Tsaariajal liikus ka sadulseppi. Rändkaupmehed müüsid peamiselt riidet, niiti ja pudi-padi. Lähedamad laadakohtad olid Kahala-Liival ja Valgejõesel. Laadal müüdi loomi, ka regesid, vankreid jt puust isevalmistatud tarbesemeid. Või ja liha viidi linnale. Peale Kahala meierei asutamist viidi piim Kahala meiereisse. Linnast osteti tarbekaupu, jalanõusid, ka riidet. Lähemad kohalikud poed olid Kahalas, Kolgas, Pudisool ja ka Sael veskilistele. Külapoodides müüdi maitseaineid, väiksemaid tööriistu, pudukaupu. Lähemad kõrtsid olid Männikul ja Liival.

Uuri külasse jääb ka Sae veski, mis kuulus Kolga mõisale. Veski oli pealt-ratta jookuga. Veepuuduse all veski ei kannatanud. Mõis andis veskikoha koos taluga rendile. Sae veski teenindas tervet Kolga (osalt ka Anija) valda. Veskis tehti püüli, tangu, looma- ja leivajahu. Peale sajandivahetust enam püüli ei tehtud. Suuresti andis veskile tööd rannarahvas, kes tuli Järvamaalt

¹⁵⁴ ERM EAp 563 EA 144:1/8-293, lk 178–187.

tagasi kalade vastu vahetatud viljaga. Veskilised tasusid nii rahas kui ka viljas. 1876. aastal ehitati Sepale samuti veski, ent väiksem altratta jooksu-
ga. Veski tööd pärssis veepuudus. Veski oli kahe veskikiviga (moderniseeriti 1929. aastal).

Muuksi küla

Asukoht, struktuur, toponüümika

Muuksi küla on 5,81 km² suur. Elanikke oli Muuksis 2018. aasta alguse seisuga 39. Küla piirneb Soorinna, Andineeme, Tsitre ja Uuri küladega. Põhjast on Muuksi avatud merele, lõunast Kahala järvele. Kummalgi pool Kuusalu-Leesi teed moodustab küla umbes kilomeetrise läbimõõduga ringi. Varem oli küla asustus koondunud põhiliselt idapool teed (va Allika). Muuksit peetakse üldiselt tüüpiliseks Lahemaa sumbkülaks, mille esialgne struktuur on vaatamata 20. sajandil asetleidnud muutustele hästi säilinud. Küla muinasmaastik koos seal paiknevate taluõuede, karjamaade, põlispõldude, linnamäe ja arvukate kivikalmetega kujutab endast Lahemaa külatraditsiooni ja pärandkoosluse üht omanäolisemat näidet.

Keskaegsest Muuksist on teated üsna napid. Küla on kas asutatud või (mis tõenäolisem) üle võetud tsistertslaste poolt, millele viitab ka esmakordne kirjalikes allikates esinev eestikeelne nimi *Munkenkulle*, st «Mungaküla»¹⁵⁵. Kas tsistertslaste poolt rajatud oletatavast hoonestust külas ka minneid jälgi on, selle kohta uurijad midagi kindlat väita ei söenda¹⁵⁶. Igal juhul on rahvapärimus andnud Muuksi klindineemiku laugja edelaviiru kõrgemale kohale nimetuseks Kabelimägi, kus seisnud munkade ehitatud kabel¹⁵⁷, samas olnud ka vanade eestlaste ohvrikivi. Tanaseni pole kummastki midagi säilinud. Kabelimäel on aga rida kivikalmeid – nn Kabelikangrud (18261, 18262, 18263)¹⁵⁸, mis asuvad Lõukese ja Mikani talu maadel. Üsna selle ligi jääb ka asulakoht, mis on kultuurimälestiste registris arvele võetud 1998. aastal (18215). See paikneb Rätsepa, Lõokese, Ülpri, Aadumiku ja

¹⁵⁵ Murdes *muuk* liitega *-stu* või *-si* (Eesti kohanimeraamat, lk 390).

¹⁵⁶ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 153–154; Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 91.

¹⁵⁷ See võis olla ka lihtsalt rist (nagu on pakkunud Otta Sandrak).

¹⁵⁸ Lepnurm, *Muuksi looduse õpperada*, lk 4–5; Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 628–629.

Muuksi küla nimed ürikutes 13.–19. sajandil

13. saj.	Munkenkulle (1290)
16. saj.	Mukas By (1586), Mueckus (1587)
17. saj.	Mucks (1630), Muhckusz (1633), Muheckus (1636, 1637), Mucast (1683), Mukast (1687), Mukast (ca 1690)
18. saj.	Mukust (1712), Muhkus (1716), Muksi (1726), Muhkast (1732), Mucksi (1739), Mucksy (1744), Muksi (1750, 1757), Mäks (1796), Muuksi (1797)
19. saj.	Муксу (1803), Muuksi (1839)

Vana-Aadumiku katastriüksustel, jäädes küla läbivast teest lõunasse ning Aadumiku ja Vana-Aadumiku maaüksustest põhja poole.

Milliseid transformatsioone Muuksi küla nimi läbi on teinud, sellest annab ülevaate alljärgnev tabel. Selle järgi võiks oletada, et eestipärane «Muuksi» oli rahva suus kasutusel juba 18. sajandi alguses. Muuksi (kirjutatud kahe u-ga) ilmub esmakordselt kirjalikesse allikatesse 1797. aastal Eestimaa kubermangu maamõõtja Salomon Severin Dobermanni kaardikirjeldusraamatu «Topograafilised teated Eestimaalt» (*Topographische Nachrichten von Esthland*) mustand-käsikirjas. Selles on on külade loendid mitmete inimeste poolt korrigeeritud – nähtavasti tol ajal realselt kasutuseloleva kõnepruugi alusel. *Muksi* on selles kahes nimistus maha tõmmatud ja asendatud kujuga *Muuksi*¹⁵⁹. 1803. aasta topograafilisel kaardil on Muuksi küla nimetatud kirillitsas *Муксу*. 1839. aastal Eduard Ahrensi poolt Kuusalu personaliraaamatu Kolga mõisa külade nimekirjas esineb Muuksi samuti juba tänapäevasel kujul¹⁶⁰.

Küla asustus ja talud enne Põhjasõda

Detailsemad andmed muistse Muuksi küla suuruse ja elanike kohta pärinevad 1586. aasta Kolga maaraamatust. 1586. aastal oli Muuksi külas 8 adramaad. Taluperesid oli viis, lisaks kaks pooladrikust üksjalga. Muuksi alla loeti aga ka neli taluperet, kellel maad ei olnud ja keda võib koormiste järgi

¹⁵⁹ Dobermann, *Topographische Nachrichten von Esthland*, I köide.

¹⁶⁰ EAA.1216.1.271, sisukord.

eksimatult pidada rannatalupoegadeks. Kui muidu maksid talupojad peamist rahakoormist vakuraha 1 taaler adramaa pealt, siis rannatalupoegade vakuraha kõikus paarist öörist mõnekümne öörini. Ka naturaalkoormised olid rannatalupoegadel teised: vilja asemel toodi kammeljaid, räimi ja lambaid. Nii on Muuksi *Aya Micko* maksnud vakuraha 14 ööri ja *Tabell Hannus* 19 ööri. Mõlemad töid naturaalandamina 3 kimpu kuivatatud lesta. *Soppo Thönis* maksis vakuraha 4 ööri ja natuuras 3 kimpu kuivatatud lesta. *Napesse Berill* maksis koormisi ainult natuuras (räimedes).

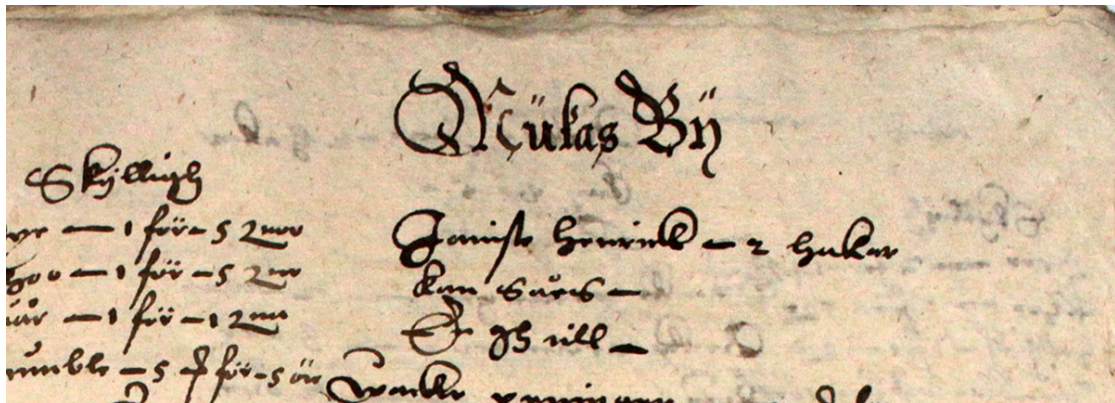
Et Muuksi all niisugusel hulgal rannatalupoegi loetletakse on tähelepanuväärne. Muuksi on ju maaküla ja hiljem ei ole rannatalupoegi Muuksis nimetatud. 16. sajandi lõpul on aga neid seal pisut alla poole (kui uusasunikest üksjalgu mitte arvestada). Huvitavaks teeb selle asjaolu veel kahe talupoja paralleelnimi «Sitra ehk/või ...» (*Sitra eller ...*). See lubab oletada, et 17. sajandi lõpul on Muuksi küla osana käsitatud «Sitra» rannaasustust või -ala, mis on andnud nime kahele rannatalupojale. Tsitre kohanimi tekib ise kirjalikesse allikaisse uuesti 1630. aastal ja külana (*Dorff Sitter*) mainitakse seda esmakordselt alles 1633. aastal, mil seal on $\frac{1}{2}$ adramaad ja kaks talupoega. Allikate puudumisel on ei saa põhjanevaid järeldusi teha, aga on tõenäoline, et Tsitre kuulus keskajal Muuksiga kokku.

Nii Muuksi kui Tsitre nime seostab rahvapärimus tsistertslastega. Ei saa muidugi välistada, et Tsitre nimi võis tulla isikunimest nagu samuti on pakutud¹⁶¹, ent 1586. aasta vakuraamat viitab pigem vastupidisele: *Sitra* on andnud nime kahele eri talu nimega Muuksi kalurile. Ajaloolane Kersti Markus on seisukohal, et tsistertslastel pidil keskajal Muuksi juures olema sadam koos kauplemiskohaga¹⁶². Võimalik, et see ongi *Sitra*, mida veel 1586. aastal Muuksi osana nimetatakse. Omamoodi huvitav on siinkohal meenutada, et Tsitre ja Muuksi moodustasid ühe küla ka ligemale 400 aastat hiljem: 1977–1997.

1636. aastal oli Muuksi külal 8 adramaad, millest $\frac{3}{4}$ oli kasutamata. Rannatalupoegi ei ole enam Muuksi külas nimetatud. Muuksi küla on läbi rootsi aja olnud küllaltki stabiilse adramaade arvuga, mille põhjusi tuleb otsida ilmselt varemmainitud mullastiku iseloomust: head viljelusmaad ei olnud juurde võtta. Talusid tehti juurde, aga nime järgi otsustades jagune-

¹⁶¹ Vt Eesti kohanimederaamat, lk 677.

¹⁶² Markus, *Misjonär või mõisnik*, lk 18–19.

Fragment Kolga mõisa 1586. aasta maaraamatust. Muuksi (Mukas By) külas on 8 adramaad. Pildil oleva Janiste Henrickul on 2 adramaad. Jaaniste on kirjalike allikate alusel teadaolevalt kõige vanem Muuksi küla talu, mille nimi on kestnut sõdu ja taude trotsides stabiilselt kaasajani välja.

mise teel. Nii on 1683. ja 1687. aastal Muuksis juba 12 talu, nende hulgas kolm Janiste talu, kolm Kempa talu ja kaks Leokeste talu. Milline Muuksi küla asustuspilt rootsiajal välja nägi, ei ole plaanimaterjali puudumise tõttu täpselt võimalik teada saada. Üht-teist võib järelda ka 17. sajandi kihelkonnakaardi alusel, milles märgitakse Muuksi (*Mukast*) 13 täpiga. Nendest täppidest moodustavad 9–10 sumbkülale iseloomuliku tiheda kobara. Muuksi rootsiaegsetest talunimedest, mis on kestnud 20. sajandini välja, on kõige vanemaks stabiilseks talunimeks Jaaniste, mis esineb juba 1586. aastal. Rootsiaegse päritoluga on ka Hallika, Lõokese ja Kemba.

Muuksi talud 18. sajandi adramaarevisjonide andmetel

Esimese Põhjasõja-järgse inkvisitsiooni järgi oli Muuksis 13 talu kokku 5½ adramaaga. Selle järgi on arvatud, et Muuksist on läinud Põhjasõda kergesti üle¹⁶³. Rootsiaegsetest taludest on 1712. aastal alles *Halika*, *Kempa*, *Janiste*, *Lefkose*. Varem esinemata taludest on juurde tekkinud *Hülpri Hans* ja *Mart Kubias* – mõisa ametimehed ilmselt mõlemad. Muuksis elas 1712. aastal 36 inimest. Kas need sõjakoledused Muuksist jälgi jätmata mööda läksid, on muidugi kaheldav. Näitab ju Moltšanovi inkvisitsioon 1716. aastal, et taluperesid oli vaid 10. Kuna selles inkvisitsioonis esitatakse ka inimeste vanused (sh ka naised ja lapsed), siis on näha, et andmetest vaatavad vastu

¹⁶³ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 154.

Muuksi talud rootsiaegsetes allikates aastatel 1586–1683

1586	Kolga mõisa maaraamat	Janiste Henrick (2), Janiste Jürgen, Rebbe Jaan (2), Wende Laus Laure (1), Aya Jaack (1), Meye Maddi (1), Ena Jaack (1/2), Orro Petter (1/2), Aya Micko, Sittra eller Tabell Hannus, Sittra eller Soppo Thönis, Napesse Berill
1630	Kolga mõisa vakuraamat	Heuna Jürgen (1), Janiste Jhan (2), Mehe Mick (1), Schutt Jurgen (1), Halika Thomas (1/4), Gerekiell Peter (1/4), Sante Hinrich, Berent Clement (2)
1633	Kolga mõisa vakuraamat	Heuna Jürgen (1), Janniste Jahne (1 1/2), Berendt Clements witwe (2), Mehe Mickke (1), Shütze Jürgen (1), Halicka Thomas (1/2), Christoffer (1/4), Gerrekell Peter (1/4), Lunper Jahne, Sante Hindrich (1/4), Matz Erich
1636	Kolga mõisa vakuraamat	Berendt Clemens nachgelassene Witwe (2), Janiste Jahn (1 1/2), Halicka Tomas (1/2), Jhna Jurgen (1), Mehe Mick (1), Schüze Jürgen (1), Gereckull Peter (1/4), Sante Henrich (1/4), Christoffer (1/4), Pollaweshky Jahn (1)
1636	Eestimaa maanimistu	Berendt Clemens (2), Janiste Jahn (1), Jhna Jurgen (1), Mehe Mick (1), Schutze Jürgen (1), Halicka Tomas (1/2) Gerckull (1/4), Sante Henrich (1/4), Pollaweshky Jahn (1)
1637	Kolga mõisa vakuraamat	Berendt Clementshe nachgelassene Witwe (2), Janiste Jahn (1 1/2), Halicka Tomas (1/2), Jhna Jurgen (1), Mehe Mick (1), Schüze Jürgen (1), Gerckel Peter (1/4), Sante Henrich (1/4), Pollaweshky Jahn (1), Christoffer (1/4)
1683	Kolga mõisa vakuraamat	Janiste Jürgen (1/2), Janiste Jahn (1/2), Kempa Hans (1/2), Kempa Jaak (1), Leokeste Jürgen (3/4), Leokeste Tönno (1/4), Jgna Andris (1/2), Kempa Jürgens witwe (1), Hallika Tomas (1/2), Hindlas Tomas (1/2), Mä Jahn (1/2), Janiste Maddj (1/2)

tüüpilised ilmingud, mis viitavad talurahva sõjahaavadele: abikaasade vanusevahed on tavapäratult suured, mitmel Muuksi peremehel on ka naised 10 aastat vanemad.

1726. aastal on Muuksis 16 talu ja 2³/₄ adramaad. Maad on 11 talupojal. Muuksis elas 95 inimest: 9 peremeest, 6 perepoega või sulast, 14 perenaist, 19 vanurit, 19 alla 15-aastast poissi ja 27 alla 15-aastast tüdrukut. 1732. aastal on taluperede arv püsinud sama enam-vähem sama suur: külas on 15 talu, kokku 5¹/₄ adramaad. 1³/₄ adramaad on kasutamata, sellest 1/2 juuba ligemale 40 aastat. Vabadikud *Jähniste Jack* ja *Leokase Pern* on maata. Koormisi ei kannu *Kemba Jürri*, *Kemba Mick* ja *Jähniste Jürri*, neist esime-

Muuksi elanike arv 1725.–1757. aasta adramaarevisjonides

Talupojad/revisjon	1725	1732	1739	1744	1750	1757
Peremehed	9	22	15	15	15	14
Perepojad ja sulased	6		11	13	9	13
Perenaised	14	18	17	14	17	14
Peretütred, sulaste naised, teenijaid	1		17	21	10	15
>60 mehed	8	9	4	4	12	8
>60 naised	11	12	7	6	10	7
<15 poisid	19	18	16	20	24	28
<15 tüdrukud	27	29	29	26	28	23
Inimeste arv külas	95	108	116	119	125	122

ne on Kõnnu mõisa kubjas, teine Loo mõisa karjus. Revisjoni andmetel elas Muuksis 1732. aastal 108 inimest, neist 40 tööjõulist inimest, lapsed oli 47, vanureid 21. Muuksi küla majapidamistes oli kokku 16 hobust, 4 varssa, 34 härga, 31 lehma ja 22 noorveist¹⁶⁴.

1739. aastal on Muuksis 16 talu, nende hulgas ka maata vabadik *Some Erick*. Inimeste arv külas on 1739. aastal 116¹⁶⁵. 1744. aastal on külas 17 taluperet, sh 4 vabadikku. Inimesi elas 1744. aastal Muuksi külas 119¹⁶⁶. Sellist aeglast kastvu elanike arvus näitab ka 1750. aasta revisjon, mille andmetel oli Muuksis elanikke 125. Taluperesid on 1750. aastal küll 19, aga need on kasvanud vabadike arvelt, mida on 7. Vabadike hulgas torkab silma neli *Kerner*-nimelist pere. Muuksi külas oli 6½ adramaad. Peale täisadriku *Hallicka Tönno* on kõik teised pooladrikud. Muuksi 12-1 talul on kokku 23 hobust. Härgade, lehmade ja pudulojuste arv on 1740-date aastate lõpul möllanud Siberi katku¹⁶⁷ tõttu taandunud praktiliselt olematuks¹⁶⁸. Seda võib täheldada ka teistel Kolga mõisa küladel.

1757. aasta revisjon näitab nii talude kui inimeste arvus mõningat langust. Muuksis oli 1757. aastal 16 talupere, sh 3 vabadikku ja kaks karjust. Külas oli 5 adramaad, kõik talupojad olid pooladrikud, va *Hallika Hanns*,

¹⁶⁴ EAA.3.1.466, 24p–25.

¹⁶⁵ Mõisa vakuraamat: EAA.3.1.473, 61p–63; komisjoni vakuraamat: EAA.3.1.473, 46p–48.

¹⁶⁶ Mõisa vakuraamat: EAA.3.1.479, 119p–120; komisjoni vakuraamat: EAA.3.1.479, 103p.

¹⁶⁷ *Eesti ajalugu IV*, lk 176–177.

¹⁶⁸ Mõisa vakuraamat: EAA.3.1.487, 68p–69; komisjoni vakuraamat: EAA.3.1.487, 70p–71.

kellel ei ole maad märgitud, kuigi koormisi kandis ta nagu teisedki. Peale taude on Muuksi majapidamistes loomade arv taastunud: taludes on kokku 20 hobust, 6 varssa, 36 härga, 35 lehma ja 39 noorveist¹⁶⁹.

1757. aasta adramaarevisjon oli viimane, mis Kolga mõisa kohta andmeid esitas, sest revisjonidest loobuti mõisates, mis olid saavutanud rootsiaegse adramaade arvu. Järgmised andmed küla kohta pärinevad juba IV hinge- loendi andmetest. Vahepealsel ajal on muutunud Muuksi küla kuuluvus – 1782. aastal on Muuksi küla Loo mõisa koosseisus. Vilbaste on oletanud, et nähtavasti on toimunud mingi vahetus Kahala külaga, mis varasemalt kuulus Loo mõisa, nüüd aga Kolga mõisa koosseisus, Muuksi aga vastupidi – kuulus ennem Kolga mõisa alla, nüüd aga on Loo mõis all¹⁷⁰. Muuksi talu- pere arv on 1782. aastal 15 ja püsib stabiilne.

Muuksi küla asustuspilt 19. sajandil

Muuksi küla 18. sajandi alguse asustuspildi puhul tuleb öelda sama, mida ülalpool sai täheldatud Kahala ja Uuri külade puhul: piirkonna kohta puu- duvad mõisate reguleerimiskaardid ning topograafilised üldkaardid ei paku meile küla tasemel piisavat vajalikku informatsiooni. Uurimise alla tulevad vaid kaks usaldusväärset ja piisava detailsusastmega allikat: 1803. aasta 1- verstane vene sõjaväetopograafide kaart¹⁷¹ ja mõned aastad varem koostatud kaardikirjeldusraamat «Topograafilised teated Eestimaalt» (*Topographische Nachrichten von Esthland*), mille koostas Eestimaa kubermangu maamõõtja Salomon Severin Dobermann. Nagu varem mainitud, lähtusid mõlemad al- likad reaalseste taluõuede-hoonete arvust, mitte mõisakirjas olnud talupoe- gade nimekirjast. Dobermanni andmetel oli Muuksi külas 1797. aastal 13 talu.

1803. aastal koostatud 1-verstane sõjaväetopograafide kaart annab Muuk- si küla taluõuede arvuks samuti 13. Kui kõrvutada taluõuede paigutust root- siaegse kihelkonnakaardil esitatuga, siis võib näha palju sarnast: külasü- da on põhja-lõuna suunal pisut väljavenitatud sumbküla, taluõued paigu-

¹⁶⁹ Mõisa vakuraamat: РГАДА.274.1.1615, 47; komisjoni vakuraamat: РГАДА.274.1.1615, 36–37.

¹⁷⁰ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni läänesosas*, lk 153–154.

¹⁷¹ Атласъ топографической съемки Эстляндской губернии, (РГВИА, Ф. 846, Оп. 16, Д. 19826, ч. 1, л. 7).

Muuksi talud 1712.–1757. aasta adramaarevisjonides

1712	Halika Jan ($\frac{1}{2}$), Halicka Thoma Jan ($\frac{1}{2}$), Kempa Jürgi Jack ($\frac{1}{4}$), Janiste Jack ($\frac{1}{4}$), Hülpri Hans Jan ($\frac{1}{2}$), Janiste Madj ($\frac{1}{2}$), Janiste Mick ($\frac{1}{2}$), Lefkose Jürgi ($\frac{1}{2}$), Mart Kubias ($\frac{1}{2}$), Lefkose Tenno Madj ($\frac{1}{4}$), Kempa Hanso Jan ($\frac{1}{4}$), Lefkose Berendt ($\frac{1}{4}$), Kempa Jürgi ($\frac{1}{2}$)
1716	Hallika Tönno 25 ($\frac{1}{4}$), Hallika Thomas 30 ($\frac{1}{4}$), Kemba Jürgen Mick 40 ($\frac{1}{8}$), Hilper Hans 60 ($\frac{1}{8}$), Janiste Maddi ($\frac{1}{8}$), Janiste Michel ($\frac{1}{8}$), Kerner Maddis 40 ($\frac{1}{8}$), Hidlasse Jahn 50 ($\frac{1}{8}$), Leokus Jack 40 ($\frac{1}{8}$), Kemba Jahn 60 ($\frac{1}{8}$)
1726	Hallika Thom. Jahn ($\frac{1}{2}$), Hallika Tönno ($\frac{1}{4}$), Kemba Jürri ($\frac{1}{4}$), Halper Hans ($\frac{1}{2}$), Magge Mick ($\frac{1}{4}$), Micko Jahn ($\frac{1}{2}$), Cubja Jahn ($\frac{1}{4}$), Kemba Jahn, Lickaste Jack ($\frac{1}{2}$), Kemba Mick ($\frac{1}{4}$), Ado Mick ($\frac{1}{4}$), Janiste Jack, Leckaste Pern, Tiera Tönno, Jhna Jahn, Gerner Maddi ($\frac{1}{4}$)
1732	Hallicka Jahn ($\frac{1}{2}$), Hallicka Tönno ($\frac{1}{4}$), Kemba Jürri ($\frac{1}{2}$), Hülper Mick ($\frac{1}{2}$), Maga Mick ($\frac{1}{2}$), Micko Jahn ($\frac{1}{2}$), Kubja Jahn ($\frac{1}{2}$), Kemba Jahn ($\frac{1}{2}$), Leokase Jack ($\frac{1}{2}$), Kemba Mick ($\frac{1}{4}$), Ado Mick ($\frac{1}{4}$), Jähniste Jürri ($\frac{1}{4}$), Kerner Maddi ($\frac{1}{4}$), Jähniste Jack, Leokase Pern
1739	Kemba Jürg ($\frac{1}{3}$), Kemba Jahn ($\frac{1}{3}$), Leokesse Hans ($\frac{1}{3}$), Hallicka Tonno ($\frac{1}{3}$), Hallicka Thoma Jahn ($\frac{1}{3}$), Kemba Mick ($\frac{1}{3}$), Ado Mick ($\frac{1}{3}$), Hallicka Abram ($\frac{1}{4}$), Hülper Mick ($\frac{1}{3}$), Mage Mick ($\frac{1}{3}$), Micko Jahn ($\frac{1}{3}$), Kubja Jahn ($\frac{1}{3}$), Leokasse Jack ($\frac{1}{3}$), Kerner Maddi ($\frac{1}{3}$), Janiste Jürg, Some Erick
1744	Kemba Jurry Mick ($\frac{1}{2}$), Kemba Jahn ($\frac{1}{2}$), Leokesse Hans ($\frac{1}{2}$), Hallika Tönno ($\frac{1}{2}$), Hallika Thoma Jan ($\frac{1}{2}$), Kemba Mick ($\frac{1}{2}$), Ado Mick ($\frac{1}{2}$), Hallicka Abram ($\frac{1}{2}$), Hülper Mick ($\frac{1}{2}$), Micko Jahn ($\frac{1}{2}$), Leokesse Jahn ($\frac{1}{2}$), Kerner Maddis ($\frac{1}{2}$), Kerner Pern, Kubja Tönno, Jacko Jurry, Kubja Jahn
1750	Kemba Jurry Mick ($\frac{1}{2}$), Kemba Jean ($\frac{1}{2}$), Leocasse Hans ($\frac{1}{2}$), Halliks Thoma Jean ($\frac{1}{2}$), Kemba Mick ($\frac{1}{2}$), Ado Mick ($\frac{1}{2}$), Jeaniste Tönno ($\frac{1}{2}$), Hülper Mick ($\frac{1}{2}$), Mahe Mick ($\frac{1}{2}$), Micko Jean ($\frac{1}{2}$), Leocasse Jak ($\frac{1}{2}$), Hallicka Tönno (1), Jeaniste Jurry, Kerner Pern, Kerner Jean, Kerner Jurry, Kerner Maddy, Kubia Tönno, Kubja Jean
1757	Kemba Jürri Mik ($\frac{1}{2}$), Kemba Jani Mik ($\frac{1}{2}$), Puki Abraham ($\frac{1}{2}$), Hallika Tomas ($\frac{1}{2}$), Kemba Mik ($\frac{1}{2}$), Janiste Jürri ($\frac{1}{2}$), Hullpri Jürri ($\frac{1}{2}$), Mäe Mik ($\frac{1}{2}$), Miko Jani Mik ($\frac{1}{2}$), Laukesse Jaan ($\frac{1}{2}$), Hallika Hanns, Ado Miko Tönno, Gertnri Pearen, Jako Jürri, Weino Käsper (Uuri karjus), Lyba Jürri (Muuksi karjus)

tuvad teedevõrgu suhtes samas asendis. Küla läbiv teedevõrk paistab olevat praktiliselt muutumatu. Mõlemate kaartide koostajaid pole põhjust teedevõrgu ülesmärkimise täpsuse osas kahtlustada. Muuksi küla läbib idalääne-suunaline tee, mis ühendab Kolga mõisa Loo mõisaga. Muuksit teistpidi läbiv tee viis samuti läbi Uuri küla Kolga mõisa, põhjapoole suundudes

Fragment 1803. aasta 1-verstasest kaardist. Muuksi külas on 1803. aastal olnud 13 taluõue, mis paiknesid tihedas kobaras koos.

aga Tsitre abimõisa. Mõningaid erinevusi torkab silma seoses külasüdamest kaugemal olevate taludega, mida 1803. aasta kaardil ei esine. Vene sõjaväetopograafide taotluseks aga ei olnudki vabadike eluasemete kaardile märkimine, tavaliselt on kaardile kantud vaid küladest väljaspool asuvad hajakatalude grupid. Nagu ülalpool sai juba öeldud, tuleb mööndustega suhtuda ka kõlvikute kujutamisse.

Tarvel on väitnud, et Muuksi oli oma küla hoonestuse ja kõlvikute paiknemise struktuurilt tüüpiline Lahemaa sumbküla (nagu Kahala, Uuri, Kolkaküla jt), mida ümbritsesid põllud ja hajatalude grupid. Alles hiljem, kui toimus kruntimine ja mõõdistamine, on hooned välja viidud ning küla on saanud ahelkülale iseloomuliku kuju¹⁷². Kuna Tarvel on oma väites Muuksi kohta lähtunud paljuski ilmselt teoreetilisest üldistusest, siis on Muuksi taluarhitektuuriga sügavuti tegelenud Lembit Odres seda väidet kahtluse alla seadnud. Odrese väitel ei olnud Tarvelil «kindlaid andmeid talude pai-

¹⁷² Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 114.

galejäämise kohta maade kruntimisel»¹⁷³. Õnneks on Odres oma allikad üles loetlenud: tema oletus Muuksi küla algse hajaasustuse kohta põhineb 19. sajandi lõpu Kolga kruntimisjärgse perioodi kaardil¹⁷⁴. Selle kaardi põhjal järeldas Odres: «Plaani põhjal võime veenduda, et talud on paigale jäänud ja Muuksit võib pidada ahelkülaks, mis kohati läheneb hajakülale»¹⁷⁵. Mingil põhjusel ei ole Odres 1984. aastal saanud kasutada 1880-date aastate oluliselt täpsemat Kolga mõisa kaarti¹⁷⁶, millel on näha lisaks uutele krundipiiridele ka Muuksi kruntimiseelne hoonestus. Hoonete paiknevad selle kaardil veel tihedalt külasüdame ümber kobaras. Asustuspilt, mis vaatab vastu 1880-date aastate kaardilt on üsna sarnane 1803. aasta topograafilisel kaardil kujutatud külasüdamega. Mainitud allikate valguses tundub Enn Tarveli väide selle kohta, et Muuksi on olnud tihe sumbküla ning on kujunenud ahel- või hajakülaks alles kruntimisjärgsel perioodil, märksa tõepärasem. Ahelkülaks kujunemine viinud selleni, et Muuksi jaguneb rahva käsitluses osadeks (Vainukülaks ja Liivakülaks), mida Tarvel peab üldiselt rannaküladele iseloomulikuks nähtuseks¹⁷⁷.

Head andmed Muuksi küla asustusest pärinevad aastast 1865. Sellest ajast on pärit «Kolga majade raamat», mis loetleb üles talud ja vabadikukohad koos seal paiknenud hoonestusega¹⁷⁸. Teiseks on säilinud 1865. aasta Kiiu ja Loo mõisa kaardikirjeldusraamat, kus on näha, milliseks kujunes Muuksi küla talude ja vabadike maalapid peale kohtade kruntiajamist¹⁷⁹. «Kolga majade raamatu» andmetel oli 1865. aastal Muuksi külas 11 talu: *Neme Mik, Kembari Jaan, Kemba Juhhan, Ülpre Jndrek, Leokesse Jaan, Mikanni Ans, Janniste Mannus, Sebba Mik, Addo Miko, Tomani Ans, Allika Jaan*. Vabadikke loendatakse 13. Kõikide talude kohta antakse hoonestuse kirjeldus (allpool peatume ehitiste kirjeldusel täpsemalt). Rahvapärимuse

¹⁷³ Odres, *Muuksi küla ehitised*, I, lk 16.

¹⁷⁴ Tegu on E Buschmanni koostatud Kolga majoraatmõisa üldkaardiga (*General-Karte Majoratgutes Kolk*) aastatest 1885–1886, mis Nõukogude perioodil olnud A. Veltsmaa valdustes, Tallinna Vabariiklikus Arhitektuurimälestiste Kaitse Inspektsioonis, kaasajal Freddy Tompsi erakogus. Sellest kaardist on avaldanud osalise väljavõtte Tõnu Raid oma monograafias «Harjumaa ristimine 1219–1220».

¹⁷⁵ Odres, *Muuksi küla ehitised*, I, lk 16.

¹⁷⁶ [Plan von den Gütern Kolk, Koenda, Neuenhof, Kahhal und Annia], leht 45 (EAA.3724.4.111).

¹⁷⁷ Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 91.

¹⁷⁸ *Bauerhäuserbuch des Gutes Kolk* (EAA.5212.1.71).

¹⁷⁹ *Beschreibung der Generalkarte von Kida, Neuenhof und Rägo* (EAA.5212.1.219).

Fragment Kolga mõisa kaardist ca 1880. aastast. Kaardil on kujutatud väljamõõdetud kruntimispiirid ning küla senine taluõuede paigutus. Muuksi on olnud kuni kruntimisjärgse perioodini tihe sumbküla.

järgi kaotati kehvikute (pobulite) majapidamised maamöödu ajal ära – neid oli nt Adumiku ja Lõukese krundil 4–5 tükki¹⁸⁰.

1865. aasta kruntimisaegse kaardikirjeldusraamatu järgi oli Muuksi külas 10 põlistalu ja 13 vabadikusuitsu. Kaardikirjeldusraamatu andmestik on esitatud ülal tabelis, milles kõik pinnaühikud on teisendatud hektariteks. Tabelist on välja jäetud piiranguid (*Impedimente*), mida on väikesel määral esinenud kõikidel Muuksi taludel ja vabadikel¹⁸¹. Kaardikirjeldusraamatus olid eraldi veerud ka soomaa ja metsa kohta, aga kuna Muuksi kruntidel kumbagi ei esinenud, siis need veerud on välja jäetud. Muuksi küla talude aiamaa jäi 1–1,5 ha vahele. Vabadikel aiamaad praktiliselt ei olnud, va kahel minimaalselt. Täiesti ühesuuruseks on üritatud kruntida Muuksi talude põllumaa, mis oli kõikidel 9,89 ha (9 tiinu). Samasugune taotlus paistab olevat heina- ja karjamaatükkide väljamõõtmisel, kuigi siin on kõikumised suuremad. Küllalt huvitava kaasaegse hinnangu 1860-date keskpaiga kruntimisele ja segadusele, mida see põhjustas, annab Kuusalu pastor Kentmann. Kentmanni hinnangul oli probleem selles, et mõõtmine tehti

¹⁸⁰ EKI kohanimekartoteek: kuu varep2 muuksi.

¹⁸¹ Kõike rohkem Toomani talul (883 ruutsülda) ja kõige vähem Teisepere vabadikul (60 ruutsülda).

Muuksi talumaad peale kruntimist 1865. aastal (hektarites)

No	Talu nimi	Aia- maa	Põllu- maa	Tühi- maa	Heina- maa	Karja- maa
1	Tomani	1,47	9,83	3,37	18,12	1,83
2	Kembari	1,22	9,83	4,31	19,08	1,18
3	Seppa	1,24	9,83	4,17	18,63	2,02
4	Janiste	1,25	9,83	4,33	18,07	2,72
5	Ado Mikko	1,13	9,83	3,34	18	2,39
6	Kemba	1,2	9,83	3,42	18,47	1,92
7	Leukesse	1,1	9,83	3,5	19,35	1,71
8	Neme	1,11	9,83	2,67	20,23	1,81
9	Mikkani	1,19	9,83	2,25	20,49	2,03
10	Uelpre	1,16	9,83	2	21,53	2,6
<i>a</i>	Tagga Liwa	—	1,17	0,44	2,49	1,2
<i>b</i>	Liwa Juhani	—	1,3	0,2	1,15	0,15
<i>c</i>	Rätseppa	—	1,33	0,24	1,9	0,1
<i>d</i>	Est Liwa	—	1,12	0,4	1,53	0,54
<i>e</i>	Mae	0,06	1,47	0,59	1,37	1,47
<i>f</i>	Waino Ans	—	1,1	0,38	1,58	0,55
<i>g</i>	Tannawaotsa	—	1,4	0,2	1,81	0,26
<i>h</i>	Waino Magnus	—	0,97	0,15	1,19	0,57
<i>i</i>	Teisperre	—	1,22	0,23	1,87	—
<i>k</i>	Uetoa	—	1,16	0,12	2,85	—
<i>l</i>	Tagaperre	—	1,39	0,05	2,03	0,49
<i>m</i>	Saueaugo	—	1,1	0,2	2,06	0,29
XI	Oberg	0,21	2,26	0,4	5,08	0,4

vaid maa suuruse, mitte kvaliteedi alusel, mistõttu tõi mõõtmise «kahju nii talupoegadele kui mõisale»¹⁸².

1864. aastal alanud maamõõtmine tegelikult vaid korraldas senist maa- kasutust ümber, maade korraldamise süsteemi moderniseerimine haaras reeglina vaid põllumaad, kusjuures senine vanal traditsioonil põhinev jaotus

¹⁸² *Kuusalu kirikukroonika*, lk 205.

kolmeks väljaks (väljad A, B ja C) jäi enamasti püsima¹⁸³. Maakasutuse moderniseerimise mõte oli olemasoleva kolmevälja jaotuse piirides talude pisi-keste põllulappide koondamist suuremateks tükkideks. Seoses maade mõõtmisega pidid talupojad 1865. aastal sõlmima uued rendilepingud.

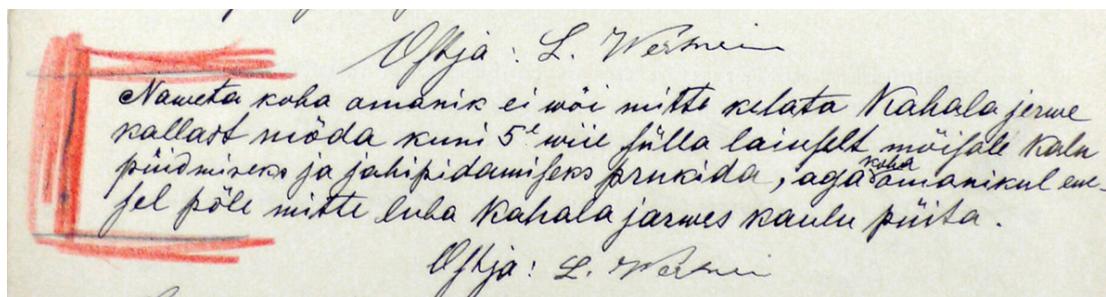
Talude päriseksostmise aegu

Muuksi talude müügingimused avaldati rentnikele 1907. aasat juulis. Nagu Kolgas, nii oli ka Loo mõisas müügikuulutuste jaoks olemas eraldi trükitud vorm. Kuulutuse teks oli kolmel leheküljel, koosnedes üldandmetest müüdava maa kohta ja 7-punktilisest ostutingimuste loetelust ning vabalt täiendatavast lisast. Kuulutuses anti Muuksi rentnikele teada, et nende rendilepingud on 7. juulil 1907. aastal üles öeldud. Senisel rentnikul oli koha ostmise eesõigus, aga ta pidi kirjalikult kinnitama, et ostutingimustega päri on ja maksma ära käsiraha. Kuulutus oli koostatud kahes eksemplaris, üks jäi rentniku kätte. Peale rentniku kirjutas müügikuulutusele alla Kolga tollane vallakohtu esimees Adolf-Magnus Adler ja Kolga kirjutaja Juhan Toppenberg.

Talu müügi hind, käsiraha suurus ja täiendava sissemakse summa oli kirjas esimeses lepingupunktis. Käsiraha suurus oli kõikidel Muuksi taludel ühesuurune (100 rubla), sõltumata talu suurusest. Käsiraha korjati Kolga vallakohtus, kelle kaudu kogu seda müümise asjaajamist rentnikega korraldati. Reaalselt on maksnud Muuksi mehed käsiraha muidugi erinevalt, saunikud maksid vaid 40–50 rubla. Ostutingimustes määrati ka ära täiendava (st järgmise) sissemakse suurus, mida ostja pidi «enne peakontrahiti tegemist» veel 1908. aasta veebruari jooksul ära maksma. See summa sõltus juba talu hinnast, kuid jäi Muuksi taludel 100–500 rubla vahele. Esimeses punktis määrati ära ka müüja poolt nn jahiõiguse eest saadav summa, mis ostuhinnast maha arvati. Erinevalt Kolga mõisa kuulutustest, oli Loo mõisas kirjas, et jahiõigus jääb Loo peamõisale kui servituut. Kolga talupoegadele seevastu jäi võimalus mõisa jahiõigusest keelduda – selle hind tuli siis «usutuse rahaga ühes» sisse maksta.

Loo mõisa talude ostutingimuste teine punkt ütles, et peale «peakontrahiti kinnitamist» peab ostja veel maksta jääva summa Riigi talurahva põllu-

¹⁸³ Troska, *Eesti küla XIX sajandil*, lk 55; Troska, *Põhja-Eesti külad*, lk 111.

Fragment Naveta kuulutusest, kuhu on käsitsi juurde kirjutatud punkt, mis keelab talukoha ostjal Kahala järvest kala püüda.

panga Tallinna jaoskonna abiga ära maksma ja võtab kõik mainitud panga kohused enda kanda. Leping nägi ka ette võimalust juhuks, kui Pöllupank laenu ei peaks andma või annab vähem, kui tarvis. Sellel puhul määras leping, et ostja peab võla tasuma Eestimaa mõisnikkude mõisate krediitkassa abil. Kolga mõisa kuulutused nägid laenuandjana vaid viimast. Ostutingimuste teine punkt määras ära laenu intressid ja nende tasumise graafiku.

Ostutingimuste kolmas punkt oli seotud kalapüügi õigusega. Täpsemalt, mitme paadiga võib merest kala püüda. Muuksi talupojale kalabüügi õigust ei antud. Kolga mõisa rannatalupojad said tavaliselt 1–3 paadiga püügiõiguse. Kuna aga Muuksi asus Kahala järve kõrval, siis on järvega piirnenud krundidel eraldi käsitsi juurde kirjutatud punkt, et Kahala järve kallast jääb viis sülda laialt mõisale prii pruukimiseks ja jahipidamiseks, ning talu ostjal endal ei ole õigust Kahala järves kala püüda. Sellised tingimused on lisatud nt Adomiko, Naveta, Ülpri lepingutele.

Kulutuse neljas ja viies punkt keelasid talukoha ostjal oma maa peal kangeid jooke müüa ja õlle- ning viinavabrikuid ehitada. Ka ei olnud ostjal enne laenusumma tasumist mõisa loata õigus oma maa peal metsa teha ega miili põletada. Talukoha ostja õlgadele jäi kohustus krundi piirides kõik teed ja kraavid korras hoida, ka krundi peale jäävad mõisa hooned tule vastu kindlustada. Ostutingimuste seitsmenda punkti järgi jäid ostja kanda kõik kulud, mis olid seotud lepingu tegemise ja kinnitamisega, hüpoteekide seadmisega, koha kaartide tegemisega jne. Ostja oli lisaks kohustatud aktsepteerima müüja õigust teha leping ja kaart seal, kus viimane nõuab. Muuksi krundid olid mõõdetud 1886. ja 1906. aastal.

Laenuvõimaluste paranemine on ilmselt tinginud selle, et kõik Muuksis 1907. aastal müükipandud krundid on kohe ära ostetud ja 1909. aasta

Muuksi pärieksostetud talud 1909

№	Kinnistu nimi	Ostja	Hind (rbl)	Reg. №	Aasta	Maa (ha)
4	Naweta	Ludwig Wertnei	2000	16849	1909	26,6
11/8	Kembari/Neeme	Hans Kalberg	6000	16855	1909	69,38
10	Turjewälja	Julius Karman	3400	16856	1909	38,03
7	Janisto	Madis Linkwist	4150	16857	1909	42,52
6	Lommi	Johan Poulman	700	16859	1909	7,1
6	Adomiko	Kustas Grosman	3500	16861	1909	36,59
13/14	Tomani/Altoa	Hans Wolberg	6800	16965	1909	82,04
9	Tagaliwa	Juhan Kleinberg	700	16966	1909	5,61
8	Liiwa-Juhan	Johannes Eslon	700	16967	1909	5,94
2	Leuksse	Siim Arro	3350	16968	1909	44,81
12	Allika	Ado Mänd	4550	16970	1909	59,33
15	Seppa	Johannes Linkwist	2000	16971	1909	26,08
1	Mikani	Jakob Lingman	3200	16972	1909	40,92
3	Uelpri	Hans Poulman	4200	16973	1909	53,2
9	Altoa	Hans Roberg	3400	16974	1909	36,94

jooksul ka kinnisturegistrisse jõudnud. Kolga mõisas see nii ühetasaselt ja kiiresti ei käinud. Ka ei ole näha, et Loo mõisa Muuksi küla kruntide hind oleks ostjale soodsamaks muudetud (nagu seda on Kolgas ette tulnud). Pigem vastupidi: mitu Muuksi talu ostis lisaks senisele rendikrundile maad juurde – registrisse kantud krunt ning selle ostusumma on seetõttu kuulutuses avaldatust suurem. Näiteks Hans Volberg on lisaks kuulutatud 57 tiinule ja 464 rs Loo mõisa kruntidelt №6, 7 ja Tsitri kuusikust maad juurde ostnud, mis tegi ühtekokku 75 tiinu 224 rs (82,04 ha), mis ka 1909. aastal registrisse kantakse. Niisamuti on Allika rentnik Ado Mänd võtnud juurde maad saunakohtadest №4, 5, 8 ja 9, mis tegi ühtekokku 54 tiinu 736 rs (59,33 ha).

Muuksi küla kuulutustejärgne keskmine tiinu hind oli 93,5 rubla. Kui võrrelda seda teiste Kolga maakülade hindadega, siis on see sarnane Sigula tiinu hinnale (96,1 rubla). Näiteks kõrvalasavas Uuri külas oli keskmine tiinu hind 84,26 rubla. Kõige kõrgem tiinu hind talude müügikuulutustes oli

Kosu külas (102,9 rubla) ja kõige madalam Hirvliis (81,3). Muuksi kruntide tiinu hind on siis umbes keskmine.

Enamasti ostsid Muuksis senised rentnikud talu välja. Aga nagu mujalgi, aktiveerusid ka Muuksis talude päriksostmise ajal talupoegade omavahelised tehingud. Kolga vallakohtu aktideraamatusse on kantud 1908. aasta jooksul kuus Muuksi talude ostuga seonduvat talupoegade omavahelist lepingut. Kõige varasem on Seppa (№15) rentniku Anna Linkwisti tehing oma poja Johannese ja kolme tütre vahel. Seppa senine perenaine andis talu koha pidamise õiguse oma pojale koos kõige talukraamiga, mida koos oldi hinnatud 300-le rublale. Johannes pidi selle eest ema kuni tolle surmani «tasuta korteris pidama». Samuti nõudis rentnikust ema, et tema varandusest kolmele õele igapähele 50 rubla välja makstaks¹⁸⁴. Ka Adomiku rentnik Jakob Grossman, Neeme/Kembari rentnik Hans Kalberg, Ülpri rentnik Hindrek Paulman ja Mikani rentnik Hans Lingman loovutasid talu ostuõigused oma poegadele¹⁸⁵. Mikani rentnik erineb teistest selle poolest, et nõudis kohapidamise õiguse eest pojalt veel peale surmani tasuta korteri ja ülalpidamise ka sisse makstud raha 300 rubla tagasi. Väga tüüpiline on ka viimane tehing: Lommi väikekoha senine rentnik 63-astane Ludvig Essenberg müüs kohapidamise õiguse Johan Paulmanile, kes maksis Essenbergile tagasi tolle poolt mõisa lepingu eest makstud summa 100 rubla ja rentis viimasele 3 aastat Lommi kohta 22 rubla eest. Selle aja möödudes jäi Essenbergile aga õigus koos oma naisega kuni surmani Lommi kohal ühes kambris tasuta elada¹⁸⁶.

Muuksi küla taluarhitektuur

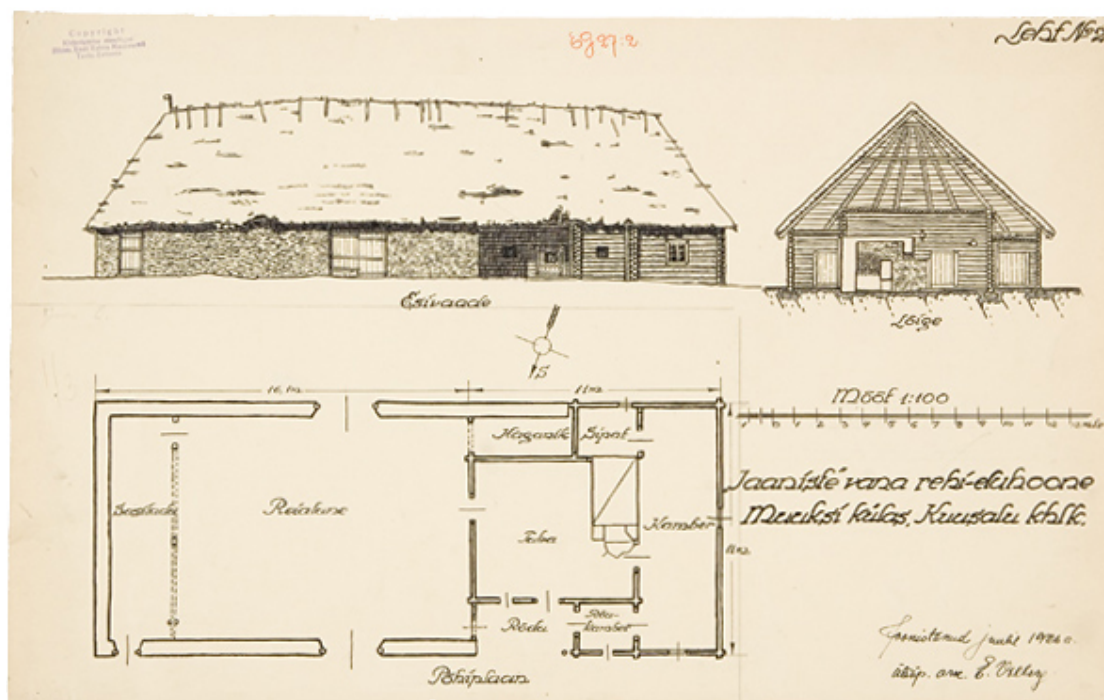
Nagu juba eelpool mainitud, leiab Muuksi külade vanima hoonestuse täpse kirjelduse 1865. aasta «Kolga majade raamatus»¹⁸⁷. Selle andmetel oli Muuksi külas 1865. aastal 11 talu: *Neme Mik*, *Kembari Jaan*, *Kemba Juhhan*, *Ülpri Jndrek*, *Leokesse Jaan*, *Mikanni Ans*, *Janniste Mannus*, *Sebba Mik*, *Addo Miko*, *Tomani Ans*, *Allika Jaan*. Vabadikeperesid loendatakse 13. Muuksi 11-st taluperest oli kolmel taluhoonel toa juures kaks kambrit. Viiel talul (*Neme*, *Kembari*, *Mikanni*, *Janniste*, *Tomani*) on kivist rehealune. Kahel on

¹⁸⁴ EAA.2628.1.14, 134–135.

¹⁸⁵ Sealsamas, lk 53, 66, 96, 100.

¹⁸⁶ Sealsamas, lk 91–92.

¹⁸⁷ *Bauerhäuserbuch des Gutes Kolk* (EAA.5212.1.71).

Jaaniste talu vana rehehoone esivaade, läbilõige ja põhiplaan 1:100. Erika Volberg, 1926. (Etnograafilised joonised, ERM EJ 27:2)

rehealune puust, teistel on nimetatud rehetuba. Aitasid oli peale Jaaniste kõikidel taludel rohkem kui kaks, Neeme talul koguni viis. Lautasid on kaks vaid kahel talul, teistel kõigil kolm, seitsmel talul kusjuures kivist. Üheksal talul on ka kivist köök, lisaks kahel vabadikul. Mikani, Lõokese ja Sepa talul on kivist seapada, kahel viimasel on ka kivist kelder. Saun on kõikidel taludel. Muuksi taludel oli ka rohkearvuliselt küüne – 11 talul kokku 80 küüni. Ainult ühel vabadikul on kahe kambriga eluase. Rehealune on olemas kaheksal vabadikul, kusjuures Liiva-Juhanil on see kivist. Rehetuba pole ühelgi vabadikul. Saun on vaid kolmel, heinaladu viiel vabadikuperel.

Kõige vanemaks ajaloolikates nimetatud Muuksi küla honeks tuleb aga vist pidada Loo magasiaita. Loo magasiidast on andmeid 1858. aasta Eesti-maa Vastastikuse Tulekindlustuse Seltsi kaudu kindlustatud kinnisvara registris, mil Loo mõisa hoonete hulgas on kindlustatud magasiait (*Magazinnklete*). Ait oli 5 sülda 3 jalga pikk, 3 sülda $3\frac{1}{2}$ jalga lai ja 1 süld 2 jalga kõrge. Hoone oli paekivist ja õlgkatusega¹⁸⁸. 1877. aastast pärinevate kindlustus-

¹⁸⁸ EAA.3761.1.33.

1931. aastal valminud August Volbergi projekteeritud Aedla taluhäärber Muuksis. Ehitus paistab lisaks kaunile üldmuljele ka kohaliku ehitusmaterjali – õhukesekihilise paekivi väga oskuslikult kasutamise poolest. Foto: Erika Volberg-Nõva.

andmete järgi oli Loo magasiait $7\frac{5}{7}$ sülda pikk, $3\frac{1}{2}$ sülda lai ja $1\frac{5}{7}$ sülda kõrge, ehitatud paekivist ja õlgkatusega. 1877. aastal märgitakse ka ära, et magasiait asus Saare vabadikukohal¹⁸⁹. See kattub Varepi ja Kurepalu kogutud rahvapärimusega, et Loo magasiait asus Muuksi külas Allika talu juures Kembari karjamaal, kus hiljem oli Saare tuba¹⁹⁰. Kui Kembari koht 1907. aastal ära müüdi, siis lepinguse pandi klausel, et «Magasiait ei ole mitte selle kohaga ühes müütud»¹⁹¹. 1908. aasta alguses on kogukonna omandis olevad Kolga ja Muuksi magasiaidad seisnud tühjana. Kolga valla volikogu otsustas Muuksi magasiaida enampakkumisele teel ära müüa ja määras selle takseeritud hinnaks 50 rubla¹⁹².

Lembit Odres pidas 1984. aastal selle ajani säilinud Muuksi vanemateks hooneteks Kooli talu elamut (1875) ja Lõokese vankrikuuri, suurimaks paekivihooneks Kembari lauta. Ehituslikult huvitavate säilinud hoonete hulka loetleb Odres veel Kooli talu kuuri, Toomani vankrikuuri ja aida¹⁹³. Odrese hinnangul jääb kõikide Muuksi talude ehitusaeg vaajavahemikku 1875–1937, mis annab küla arhitektuurile ühtlase ilme. Muuksi taluarhitektuurile on

¹⁸⁹ EAA.3761.1.139.

¹⁹⁰ Loo mõis, lk 8; EKI kohanimekartoteek: kuu varep2 muuksi.

¹⁹¹ EAA.5212.1.109, 13.

¹⁹² EAA.2627.1.75, 32–33.

¹⁹³ Odres, *Muuksi küla ehitised*, I, lk 41.

iseloomulik paekivi läbiv kasutamine – mitte ainult hoonete, vaid ka paekivist piirdeaedade näol. Töenäoliselt ei ole Muuksis talu, kus ehitusmaterjalina ei oleks kasutatud paekivi. 1865. aastal oli viiel Muuksi rehemajal kivist rehealune. Hilisemad eluhooned on küll enamasti puidust, aga majandushooneid rajati paekivist veel 20. sajandil. Paekivi kasutamine Muuksi taluarhitektuuris saavutas oma kõrgeima taseme kahtlemata arhitekt August Volbergi projekteeritud Aedla talu ehitusel, kus kohalikku õhukesekihi- list paekivi väga oskuslikult kasutati keldrikorruse, kõrvalhoonete ja krundi piirdeaia rajamisel¹⁹⁴. Odres toob konstruktiivselt tähelepanuväärsete näidetena välja Toomani elamu kõrge trepi, Mikani talu kivist aidaesise ja Altoa 1894. aastal rajatud keldrivõlvi. Vähesel määral on Muuksis kasutatud ehitusmaterjalina ka lõhutud põllukive (Allika ja Mikani talu laudad)¹⁹⁵, kuigi need on pigem erandiks.

Uusimad andmed ja põhjalik analüüs Muuksi küla arhitektuuri ja olemasolevatel katastriüksustel säilinud väärtuslike hoonete kohta pärinevad Artes Terrae OÜ poolt 2010.–2012. aastal koostatud «Lahemaa Rahvuspargi külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüsist» ja Eesti Kunstiakadeemia 2013. aasta mõõtmispraktika tööde põhjal väljaantud pärandarhitektuuri mõõtmise kogumikust¹⁹⁶. Artes Terrae uuringu tulemuste põhjal on koostatud külade (sh Muuksi) säilinud väärtuslike hoonete nimekiri ja see on avaldatud inventuuri lisamaterjalide all koos Lahemaa külade tsoneeringukaartidega¹⁹⁷. Muuksi küla väärtuslike hoonete tabel sisaldab 28 katastriüksust, liigitudes nii ajaloolisteks põlistaludeks, asundustaludeks kui ka hilisemateks. Tabel sisaldab kõikide hoonete pindalad ja väärtuslike hoonete väärtustingmuse klassifikaatorit. Lõpparuande ülevaade Muuksi küla arhitektuuri kohta on järgmine:

Arhitektuuriline analüüs ja karakter. Huvipakkuv nii etnoloogia kui arhitektuuri seisukohalt, joonistades oma üksikelementide kaudu välja tervikpildi ühe Lahemaa huvipakkuvama ajaloo paiga kujunemisloost. Küla tänases ilmes on olulisel kohal kiviaiad, lambakoplid, muinaspõldude jäljed ja kadakased karjamaad. Varasema kihistuse kujundavad tsaariaegsed talud (sh Kooli nimeline koht küla keskel kunagise peatänavä ääres), mille proportsiooni- ja

¹⁹⁴ Pärdi, *Eesti taluhäärberid*, I, lk 10.

¹⁹⁵ Odres, *Muuksi küla ehitised*, I, lk 41–42.

¹⁹⁶ Tiidemann, *Pärandarhitektuuri mõõtmine ja uurimine Lahemaa rahvuspargis*.

¹⁹⁷ <https://www.kaitsealad.ee/est/kulade-inventuuri-lisamaterjalid>

materjalikasutus on näiteks rahvakultuuri traditsioonide tasemest. Tähelepanu väärib ka sama koha kõrvalhoonete ansambel: saun, sepikoda, karjalaudad. Suurest teest lääne pool kerkib klindinõlval esile Neeme (rekonstrueeritud), mille arhitektuuriline ilme on seotud 19. sajandi ehituspärandiga, mis moodustabki küla silmaga hoomatava vanema kihistuse. Vanad on ka veel Turjevälja (1911), Toomanni (kõrvalhoone 1898). Neile kujundavad fooni paekivivaremed, võimsad keldrid (Alttoa, 1894). Ja taas ja taas kiviaiad. Omaette kihistuse on jätnud küla ilmesse sõdadevahelise vabariigi aeg oma Lahemaale omase asundusaegse arhitektuurikõne, sadulkatuste ja verandadega: Liiva Ludwigi, Lommi, Alttoa. Paari talu: Aedla (arhitekt August Volberg) ja Keskvälja võib nende tavaliselt edevama ilme ja kasutatud stiiliarhitektuuri sugemetega klassifitseerida häärberiarhitektuuri valda, andes sellisena märku 1920.–30. aastate Volbergi-Velbri suunast, mille tunnistuseks on nii hoone kuubiline proportsioon kui suhteliselt madalate seinte kohalt kerkiv kõrge täiskelpkatus. Mitmed talud on tänaseni omaette vaatamisväärsuseks, pälvides tähelepanu nii oma ansambli kui koha poolest maastikus.¹⁹⁸

Kultuurilooliselt olulised paigad

Muuksi linnamägi. Muuksi linnamägi asub klindiseljandiku merepoolisel tipul. Merest jääb linnamägi tänapäeval 700 m kaugusele, ulatudes 47 m üle mere pinna. Linnus rajati looduslikult sobivle neemikule. Õhukese kultuurikihi tõttu on oletatud, et linnust kasutati hooajaliselt. Hilisemal ajal on linnamäge kasutatud põllumajandusmaana. Muuksi linnamäelt avaneb avar vaade Kolga lahele, mida on küll vähendanud 20. sajandi teises pooles maastiku kinnikasvamine. Linnamäe veerul asub Kooli talu – kohaliku kultuurielu keskus. Muuksi linnamägi oli tuntud kui karapite ja jaanitulede pidamise paik. Eesti Vabariigi ajal süüdati siin ka Võidupäeva tuled. Viimane külakiik rajati linnamäele 1974. aastal. Jaanitulesid peeti linnamäel 1990-date keskpaigani.

Põhjatähe mälestusmärk. Põhjaätähe mälestusmärk avati Muuksi linnamäel 23. juunil 1994. aastal ülemaailmse soomepoiste kokkutuleku raames. Mälestusmärk paigutati Soomepoiste Pärimusühingu poolt Muuksi linnamäele Kooli talu maadele. Monument kujutab endast kolme püstiasetsevat kõrvuti seisvat kivisammast ja ühte rõhtsat tahukat nende ees. Igal sambal on metallplaat teemakohaste tekstidega. Idapoolne kivi on pühendatud major Ekströmi Soome vabatahtlike mälestusele, kes jaanuaris 1919. aasta

¹⁹⁸ *Lahemaa Rahvusparki külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüs*, lk 195.

jaanuaris sooritasid koos Eesti väeosadega Muuksi külas eduka vasturünaku punavägedele. Lõunapoolne kivi on pühendatud Erna grupile. Valkjashall graniit pärineb Kahala külast. Monumendi arhitekt on Manivald Noor, valmistajaks oli kiviraidur Andres Allmägi Parksi külast.

Toomani talumuuseum. Toomani on üks vanemaid Muuksi talusid, mida on esmakordselt mainitud 1630. aastal (*Halika Thomas*). 82 hektari suuruse Toomani-Alltoa talu ostis pärioseks 1909. aastal Hans Volberg, kes oli ettevõtlik nii talupidajana kui ka eesrindlik seltsielu edendaja. 1922. aastal rentis Hans Volberg Kolga mõisalt Kahala järve. Pere kümnest lapsest August ja Erika (Nõva) olid hiljem kuulsad arhitektid, kelle töödes leidub tih-tipeale rahvapäraseid taluhoonete elemente. Toomani talu eluhoone valmis August Volbergi projekti järgi 1932. aastal. Kunagise viljaaida on pererahvas restaureerinud väikeseks talumuuseumiks. Rookatusega aita on kogutud vanu tööriistu, rahvapäraseid rõivaesemeid ja kangaid, on ka väike kogu kivististest-fossiilidest. Toomani vanavara hulgas on palju igapäevaseid esemeid, mis kannavad edasi Muuksi ajaloolist hõngu. Aida kõrval paikneb lohuga ohvrikivi, õues kasvab suur hõbepappel.

Soorinna küla

Asukoht, struktuur, toponüümika

Soorinna küla on 5,33 km² suur. Elanikke oli Soorinnas 2018. aasta alguse seisuga 36. Küla piirneb Sõitme, Andineeme, Muuksi ja Kahala küladega. Soorinna tekkis 1920. aastal endise Loo mõisa riigistatud maade jagamisel asunduskruntideks. Tegu on tüüpilise asunikekülaga. Struktuurilt on Soorinna hajaküla, tihedama hoonestusega endise mõisasüdame ümbruses. Krundid paiknevad hajali mõlemalpool küla läbivat Kuusalu-Leesi teed. Täna administratiivüksuse juurde kuuluvad ka küla äärealadel paiknevad varasemast perioodist pärit talud, mis asundusküla struktuuriga otseselt ei suhestu¹⁹⁹. Külas on vähesel määral ka nõukogude ajast pärit suvilaid-elamuid ja taasiseseisvumise järgsel perioodil rajatud uusi kinnistuid.

Soorinna küla läbib Loo jõgi, mis endise mõisasüdame juures on kahel pool teed üles paisutatud. Jõgi kulgeb Andineeme ürgoru põhjas. Loo jõge on kutsutud ka Liivajõeks (Liiva kõrtsi juures Kahala külas), Santojaks (Sõitmäe külas), Loomõisa jõeks (Loo mõisa juures) ja Samuli jõeks (Kolga lahesuudmes)²⁰⁰. Loo jõele on veevaesusele vaatamata rajatud läbi aegade mitmeid veskeid: Hirvli Vanaveski, Kahala veski, Loomõisa veski, Samuli veski. Kõige varasem teadaolev veski Loo jõel on olnud Pohlajõe veski, mida mainitakse 1586. aastal (17. sajandil paistab see olevat juba kadunud). Loo jõgi sai kunagi alguse Kursi külast Luuba karjamaadelt Karuallikatest (80-datel aastatel pikendatud 1,43 km ulatuses eelvoolu kraaviga). Loo jõkke suubuvad suurematest ojadest Hindreku oja, Pikakatku oja (Kosu Pikakatku peakraav) ja Kahala jõest väljuv Pohlaoja.

Loo mõis koos abihoonetega on korduvalt põlenud²⁰¹. Viimane peahoone säilinud tiib, mida kasutati kortermajana, hävis 1981. aastal. Tänapäeval

¹⁹⁹ Lahemaa Rahvusparki külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüs, lk 186.

²⁰⁰ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 286.

²⁰¹ Kurepalu, *Loo mõis*, lk 8.

Fragment 1803. aasta 1-verstasest kaardist, kus on näha Loo mõisasüda, teed, sillad ja mõisa põldude asukohad. Tegu on ilmselt varaseima kaardiga, millel juba mingil määral kujutatakse Loo mõisasüdame hoonestust ja paigutust.

annavad Loo kunagistest mõisa abihoonetest ettekujutust peahoone ligidal asunud elumajana taastatud ait ja konserveeritud karjahoone vareded. Eestiaegsetest puithoonetest torkab igale möödujale silma ajastuhõnguline kaunis pritsikuur. Millal Loo mõisa puidust peahoone rajati, ei ole arhiiviallikate nappuse tõttu teada. Ilmselt varaseim kaardimaterjal, millel juba mingil määral kujutatakse Loo mõisasüdame hoonestust ja selle paiknemist jõe, tee, sildade jm suhtes, pärineb 1803. aasta vene sõjaväetopograafide koostatud 1-verstasest kaardist²⁰².

Paul Johanseni andmetel on kõige varasem allikas 1536. aastast, kus räägitakse juba Kolga mõisa kõrval «Uue-Kolgast» (*Nyge Kolck*) ehk Loo mõisast²⁰³. Loo mõis kujutas endas Kolga abi- või karjamõisa. Loo eestikeelne nimetus *Lomois* ilmub kirjasõnasse 1708. aastal Christian Kelchi kroonikas²⁰⁴. Vilbaste väitel on tulenes Soorinna küla nimi maasikulisest asetusest (vastu Kahala järve ümbritsevat sood)²⁰⁵. Külas on ka samanimeline asundustalu krunt, mille nimi figureerid dokumentides juba 1919. aastal. Soorinna asundustalu krunt asub Kahala soo ja Kuusalu-Leesi tee vahel. Küla

²⁰² Атлас топографической съемки Эстляндской губернии, вдоль морского берега, отъ Ревеля до Нарвы, и отъ берега внутрь, расстояниемъ на 50 версть. 1803 и 1804 г.г. (Съ генеральною картою). Российский государственный военно-исторический архив, РГВИА, Ф. 846, Оп. 16, Д. 19826, ч. 1, л. 7).

²⁰³ Johansen, *LCD*, lk 369.

²⁰⁴ Tarvel, *Lahemaa ajalugu*, lk 42.

²⁰⁵ Vilbaste, *Kohanimed Loksa rajooni lääneosas*, lk 170; Eesti kohanimeraad, lk 620.

nimi võidi ka selle asundustalu krundi järgi tuletada. Soorinna küla on läbi aegade inimeste poolt kutsutud ka Loo asunduseks või lihtsalt Looks.

Soorinna küla tekkimine 20. sajandil

Loo mõis oli enne tükeldamist 1250,5 ha suur. Põllutöoministeeriumi poolt jaotati sellest 920,09 ha 35 asunduskoha vahel ära. 297,18 ha Loo mõisa maad jäid metsa alla, mis arvati riigi metsade tagavara hulka (osa metsa asus mõisasüdames, osa Kiiu ja Kolga mõisa piiridel). Umbes 32,78 ha ulatuses jäi väikseid mõisa rendikohti metsades ja alaväärtuslikel maadel ka krunti ajamata, set nende pinnal ei saanud majandatavaid talusid luua. Loo mõisas tegeleti peamiselt karjakasvatusega, mistõttu oli mõisa maadest väiketalude väljamõõtmine (millel oleks ühtviisi olemas nii põllu-, karja-, kui heinamaa) raske ülesanne. Sellele viitab ka Harju maakonna maamõõtja J. Pere aruanne 1919. aasta augustist²⁰⁶. Mõisa maadest eraldatud kruntide väärtus oli üsna varieeruv: nt Soorinna talude Soone, Parasmetsa, Tamme, Kõreta, Lubjaahju ja Kase kruntide põllud jäid täiesti pae peale, kus mulda oli kõigest 5–6 tolli jagu. Sellepärast sai nt Kase krunt suur (35,51 ha), kus asus paemurru platoo. Paljudele Loo mõisa asunduskruntidele ei olnud võimalik heinamaad ühte krunti mõõta, sest sobilikku maad ümbruses lihtsalt ei olnud. Metsa ei olnud praktiliselt ühelgi asundustalul. Loo mõisa asundustaludest jäid nii Soorinna, Andineeme kui ka Sõitme küladesse

Asunikud maksid maakoha ja krundil olevate riigistatud mõisahoonete eest renti. Krundil asuvate hoonete kohta kehtib üldiselt sama, mis Kahala karjamõisa ja Kolga mõisasüdame tükeldatud kruntide puhul: mõisahoonete olukord oli enamasi kehva. Hooned oli väikeste asundustalude jaoks liiga suured. Valdavalt renditakse mõisahooneid osaliselt (ka elumaju). Rentnikud on vedanud olemasolevad mõisahooned kas oma kruntidele välja, need ümber ehitanud või hiljem püstitanud uued.

Loo mõisa tükeldatud kohtade kandidaatide määramine võeti Kolga valla nõukogus arutusele juba 1919. aasta oktoobris. Maasaajatena eelistati Vabadussõjas osalenuid ja juba olemasolevatel kruntidel asunuid rentnikke. Loo ümbruses oli ajalooliselt terve rida selliseid kohti, mida nimetati rendikohtadeks. Põldu oli neil tavaliselt 2–3 tiinu, mis asusid kehvadel ääreala-

²⁰⁶ J. Pere seletuskiri Loo mõisa tükeldamise kohta [09.08.1919] (ERA.62.2.695, 1–2).

del. Renti tasuti sellega, et tehti aastas teatud hulga jalapäevi. Samuti elas mõisa ümber moonakaid.

Loo asundustalude rendilepingud sõlmiti 1920. esialgu 6 aasta peale. Kahala, Loo ja Kolga mõisas 1920-date aastate alguses sõlmitud rendilepingutes ei olnud maakoha kasutamise aastarendi tasu määratud rahas, vaid rukkikilogrammi hinna alusel²⁰⁷. Rendiobjektile lasuvad kohustused ja maksud arvutati rentnikule proportsionaalselt maa hinna väärtusele. Rentnik oli kohustatud tema käes olevat maad korralikult pidama ja hooned korras hoidma. Rentnikud said riikliku toetuse arvel sa võtta laenu inventari, ehitustegevuse, metsa- ja viljapuude ostmise ning maaparanduse finantseerimiseks. Riiklike põllumajanduslaenude liitmise seaduse alusel lisati need kohustused hiljem maakoha ostu-müügi lepingule juurde. «Riigimaade põliseks tarvitamiseks ja omandamiseks andmise seadusele» tuginedes teostati maahindamine ja määrati maatüki väärtus puhaskasurublades. Iga puhaskasurubla kohta arvestati 11 krooni. Selle tulemusena saadi maakoha hind, mis kanti võlana ostu-müügilepingusse.

Soorinna asundustalud ja rentnikud 1920. aastal

Järgnev asundustalude nimikiri annab ülevaate Loo mõisast eraldatud asuniketaludest, mis moodustasid Soorinna küla. Tabelis esitatud rentnike nimed on 1920. aasta seisuga. Kõik lepingutes esinevad pinnamöödud on parema ülevaate saamise huvides teisendatud hektariktteks. Number talu nime ees on mõisa Loo mõisa asundustalu number. Dokumentides viidatakse palju asundustaludele vaid numbri järgi.

7. Parasmetsa. Parasmetsa koht oli 1920. aastal 24,8 ha suur. Selle sai rendile Johannes Lilleberg, kes oli varem Loo mõisa Aianurga popsikohal. Lilleberg maksis Parasmetsa eest aastas renti 431 rukki kg hinda. Rendileping oli sõlmitud 6 aasta peale. 1926. aastal oli Parasmetsa talu suurus 24,8 ha, sellest põllumaad 3,56 ha, heinamaad 11,49 ha, karjamaad 9,75 ha. Maa koguväärtus 1923. aasta kinnisvarade hindamise andmete põhjal oli 37,61 puhaskasurubla. Rentnik Johannes Lilleberg maksis Parasmetsa koha eest renti 22,56 krooni. Rendileping oli sõlmitud jälle 6 aasta peale. Johannes

²⁰⁷ Rukkikilogrammi hinda võeti rekvisitsiooni hindades, kui neid ei olnud, siis 1. oktoobri Tallinna turu keskmistes hindades. Kevadel ettemakstava poole aasta rent arvutati eelmise aasta rukki hinna järgi.

Soorinna asundustalud ja rentnikud 1920. aastal

N ^o	Asundustalu	Rentnik	Maa (ha)	Põllumaa (ha)
5	Soone	Johannes Kleinberg	22,4	10,1
6	Lepiku	Ludvig Tomingas	23,71	12,89
7	Parasmetsa	Johannes Lilleberg	24,8	4,37
8	Tamme	Ludvig Kalberg	26,44	7,43
9	Kõreta	Hans Prenta	27,86	3,87
13	Lubjaahju	Hans Lindvest	23,38	3,82
14	Kase	Kaarel Reimund	35,51	7,46
15	Soorinna	Johan Mihkael	31,68	11,47
16	Kangru	Magnus Viidemann	26	15,84
17	Mõisaääre	Arnold Tombach	26,77	13,33
18	Tahkemäe	Kaarel Merija	25,46	9,29
24	Loigu	Voldemar Einmann	33,1	17,8
36	Loo vesiveski	Hans Harjasepp	16,17	5,46

Lilleberg vedas 1923. aastal Aianurga popsikohal oma vanemate kulul ehitatud hooned Parasmetsa krundile (väike elumaja rehega, laut ja 2 aita). Parasmetsa krundile püstitas rentnik 1923. aastal pilpakatusega segamaterjalist elumaja (suurusega 17×6,75 m) ja aida. Aasta varem oli ehitatud laut ja saun. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Johannes Lilleberg 1 hobune, 4 veist, 2 lammast, 1 siga, 26 kodulindu. Parasmetsa asunduskrundi ostis 1929. aastal põliseks tarvitamiseks Johannes Lilleberg.

24. Loigu. Loigu koht oli 1920. aastal 33,1 ha suur, sellest põllumaad 17,8 ha, heinamaad 8,28 ha, karjamaad 4,59 ha ja kõlbmata maad 5,24 ha. Loigu kohta rentis Voldemar Einmann, kes maksis koha maa eest renti 741 rukki kg hinda ja hoonete eest 56,49 rukki kg hinda. Rendileping oli sõlmitud 6 aasta peale. Mõisa ajal Loigu krundil hooneid ei olnud. Hoonetest rentis Einmann Soorinna (15) kohal olevat vana õlgkatusega elumaja ja kuuriga lauta, samuti kohal nr 22 (Keskkoh) olevat masinarehe ($\frac{1}{10}$ osas). Elumaja ja lauda vedas Einmann 1921. aastal Loigu krundile. Uus kivist A. Volbergi projekteeritud plekk-katusega elumaja (suurusega 13,9×9,7 m) püstitati

1928. aastal²⁰⁸. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Voldemar Einmannil 2 hobust, 11 veist, 5 lammast, 10 siga, 53 kodulindu, 3 mesiperet. Kasvatati talirukist, otra, kaera, herneid, kartulit ja keeduvilju. Aias oli 14 õunapuud, 3 kirsipuud, 20 tikripõõsast, kasvatati ka maasikaid. Loigul elas 1929. aastal 6 inimest. Loigu asunduskrundi ostis 1929. aastal põliseks tarvitamiseks Voldemar Einmann.

Loigu asundustalu esimese õlghatusega elumaja vedas rentnik Voldemar Einmann Soorinna krundilt Loigule 1921. aastal. Uus kivist häärberi-tüüpi elumaja projekteeriti A. Volbergi poolt ja ehitati 1928. aastal. Fotol taluhoone 2009. aastal (Heiki Pärdi erakogu).

6. Lepiku. Lepiku koht oli 1920. aastal 23,71 ha suur, sellest põllumaad 12,89 ha, heinamaad 6,99 ha, karjamaad 3,82 ha. Lepiku kohta rentis Ludvig Tomingas, kes maksis maa eest renti 709 rukki kg hinda ja hoonete eest 68,29 rukki kg hinda. Rendileping oli sõlmitud 6 aasta peale. Mõisaaegseid hooneid Lepiku krundil ei olnud. Hoonetest rentis Ludvig Tomingas Kõreta (A-9) kohal olevat vana elumaja ja kivist lauta (mõlemat $\frac{1}{2}$ osas), samuti kohal nr 22 (Keskkohat) olevat masinarehe ($\frac{1}{10}$ osas). Uutest hoonetest oli Lepiku krundile rajatud 1923. aastal väike puust elumaja (suurusega 6,4×4,27 m) ja puust laut. 1920. aastal oli ehitatud puust küün. Kõik hooned

²⁰⁸ Vt ka Pärdi, *Eesti taluhäärberid 3*, lk 21.

olid õlgkatusega. Lepiku maakoha koguväärtus 1930. aasta maahindamise andmetel oli 84,68 puhaskasurubla, mis korrutatuna 11 krooniga tegi maa hinnaks 931,48 kr. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Ludvig Tomingasel 2 hobust, 9 veist, 2 siga, 34 kodulindu. Kasvatati talirukist, otra, kaera, herneid, kartulit. Lepiku asunduskrundi ostis 1930. aastal põliseks tarvitamiseks Ludvig Tomingas.

5. Soone. Soone koht oli 1920. aastal 22,4 ha suur, sellest põllumaad 10,1 ha, heinamaad 9,13 ha, karjamaad 3,17 ha. Soone kohta rentis Johannes Kleinberg, kes maksis renti 415 rukki kg hinda. Rendileping oli sõlmitud 1926. aastani. Mõisaaegseid hooneid Soone krundil ei olnud. Kleinberg ehitas Soone krundile järgmised hooned: 1922. aastal kivist lauda, 1925. aastal puust elumaja (suurusega 10,7×7,49 m), 1927. aastal küüni ja aasta hiljem sauna. Kõik hooned (va saun) olid õlgkatusega. 1930. aasta mais tõstatus Kolga vallavolikogus Kleinbergi maakasutuse küsimus, sest kuigi tal oli Põl-lutööministeeriumiga sõlmitud rendileping, puudus tal väidetavalt «koha põlise pidamiseks alus». Kuna Kleinberg oli kohta korralikult pidanud ja hooned peale ehitanud, toetas volikogu ükshäälselt, et rentnik saaks põliseks kohapidajaks edasijäetud²⁰⁹. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Johannes Kleinbergil 2 hobust, 5 veist, 4 lammast, 2 siga, 25 kodulindu. Kasvatati talirukist, otra, kaera ja kartulit. Soone asunduskrundi ostis 1930. aastal põliseks tarvitamiseks Johannes Kleinberg.

8. Tamme. Tamme koht oli 1920. aastal 26,44 ha suur, sellest põllu-maad 7,43 ha, heinamaad 13,55 ha, karjamaad 4,92 ha, tuluta maad 0,55 ha. Tamme kohta rentis Ludvig Kalberg, kes maksis renti 410 rukki kg hinda. Rendileping oli sõlmitud 6 aasta peale. Uue puust pilpakatusega elumaja (suurusega 12,8×6,4 m) ehitas Kalberg Tamme krundile 1925. aastal. Järg-misel aastal ehitati veel puust laut kuuriga ning ait ja tall. Hooned ehitati mäe peale, heinamaa asus mäe all. Tamme maakoha koguväärtus 1930. aasta maahindamise andmetel oli 47,94 puhaskasurubla, mis korrutatuna 11 krooniga tegi maa hinnaks 527,34 kr. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Ludvig Kalberg 1 hobune, 6 veist, 3 siga, 37 kodulindu. Kasvatati taliru-kist, otra, kaera, kartulit ja keeduvilju. Istutatud oli ka 10 noort õunapuud. Ludvig Kalberg jäi mitmetel põhjustel Tamme asuntustalu pidamisega jän-ni ja loobus 1931. aastal selle ostmise õigusest Palmse valla elaniku Robert

²⁰⁹ Ärakiri Kolga vallavolikogu protokollist [30.05.1930] (ERA.63.10.4637,16).

Kleesmendi kasuks. Robert Kleesment maksis Kalbergile selle tehingu eest 3836 krooni.

9. Kõreta. Kõreta koht oli 1920. aastal 27,86 ha suur, sellest põllumaad 3,87 ha, heinamaad 11,86 ha, karjamaad 12,13 ha. Kõreta kohta rentis Hans Prenta, kes maksis maa eest renti 399 rukki kg hinda ja hoonete eest 62,77 rukki kg hinda. Rendileping oli sõlmitud 1926. aastani. Kõreta kohal oli vana puust elumaja ja kivist laut, mida Hans Prenta jagas Lepiku rentniku Ludvig Tomingasega (kumbki rentis $\frac{1}{2}$ hoonetest). Elumaja palkhoone, pilpakatusega, rehega ühes. Laut oli pae- ja raudkivist, sindlikatusega. Hooned hinnati 1929. aastal 300 kroonile. Vanadest hoonetest oli Kõreta krundil veel puust ait, saun ja heinaküün (kõik õlgkatusega ja «õige vanad»). Uutest hoonetest oli püstitatud 1928. aastal puust pilpakatusega elumaja (suurusega 12,8×8,6 m). 1928. aastal andis Hans Prenta Kõreta rendikoha koos kõikide õiguste ja kohustustega üle oma pojale August Prentale. 1929. aasta talundilehe andmetel oli talus 1 hobune, 8 veist, 4 lammast, 1 siga, 23 kodulindu. Kasvatati talirukist, otra, kaera, kartulit ja keeduvilju. Kõreta maakoha koguväärtus 1930. aasta maahindamise andmetel oli 36,83 puhaskasurubla, mis korrutatuna 11 krooniga tegi maa hinnaks 405,13 kr. Kõreta asunduskrundi ostis 1930. aastal põliseks tarvitamiseks August Prenta.

13. Lubjaahju. Lubjaahju koht oli 1920. aastal 23,38 ha suur, sellest põllumaad 3,82 ha, heinamaad 12,89 ha, karjamaad 6,34 ha, tuluta maad 0,33 ha. Lubjaahju nimi tuleb krundil paiknenud mõisa lubjaahjust, mis tegutses 19. sajandi lõpul ja ka 20. sajandi algul, Eesti Vabariigi ajal enam mitte²¹⁰. Lubjaahju kohta rentis Hans Lindvest, kes maksis maa eest renti 369 rukki kg hinda ja hoonete eest 69,98 rukki kg hinda. Rendileping oli sõlmitud 6 aasta peale. Elumaja rentis Lindvest krundil nr 22 (Keskkoh), millest tema kasutada oli $\frac{1}{8}$. Hoonetest rentis Lindvest veel $\frac{1}{3}$ talli, $\frac{1}{10}$ masinarehe (mõlemad samuti krundil nr 22) ning Olowa-Seljaku küüni ja Laud-Katuse²¹¹ küüni, mis asus mäe all. Uutest hoonetest oli püstitatud 1922. aastal puust õlgkatusega elumaja (suurusega 10,8×6,4 m) ja 1924. aastal puust pilpakatusega laut. 1929. aasta talundilehe andmetel oli Hans Lindvestil 1 hobune, 8 veist, 6 lammast, 31 kodulindu. Kasvatati talirukist, otra, kaera, kartulit ja keeduvilju. Istutatud oli ka 6 noort õunapuud, 3 kirsipuud ja 10 sõstra-

²¹⁰ Kurepalu, *Loo mõis*, lk 8.

²¹¹ Ka «Laudkatuse küün» (EKI kohanimekartoteek: kuu varep2 soorinna).

põõsast. Lubjaahju maakoha koguväärtus 1930. aasta maahindamise andmetel oli 54,59 puhaskasurubla, mis korrutatuna 11 krooniga tegi maa hinnaks 600,49 kr. Lubjaahju asunduskrundi ostis 1931. aastal põliseks tarvitamiseks Hans Lindvest.

14. Kase. Kase koht oli 1920. aastal 35,51 ha suur, sellest põllumaad 7,46 ha, heinamaad 13,3 ha, karjamaad 14,09 ha, tuluta maad 0,66 ha. Kase kohta rentis Kaarel Reimund, kes maksis maa eest renti 497 rukki kg hinda ja hoonete eest 53,49 rukki kg hinda. Rendileping oli sõlmitud 6 aasta peale. Mõisa ajal oli Kase krunt osalt põld, osalt lammaste karjamaa, hooned Kase kohal ei olnud. Eluhooneid rentis Reimund $\frac{1}{2}$ osas Soorinna koha peal, ja $\frac{1}{3}$ krundil nr 22. Viimasest rentis Reimund veel osaliselt kahte lehmatalli ja $\frac{1}{10}$ masinarehe. Uutest hoonetest oli püstitatud 1922. aastal puust pilpakatusega elumaja (suurusega 8,5×8,5 m). Samal kümnendil püstitati Kase kohale veel rida uusi hooned: laut, ait, sealaut, saun köögiga ja 2 heinaküüni. 1929. aasta talundilehe andmetel oli talus 3 hobust, 10 veist, 12 lammast, 4 siga, 40 kodulindu. Kasvatati talirukist, otra, kaera, kartulit ja keeduvilju. Viljapuudest oli istutatud 8 noort ploomipuud ja 5 kirsipuud. 1927. aastal andis Kaarel Reimund Kase rendikoha koos kõikide õiguste ja kohustustega üle oma pojale Gustav Reimundile, kes tegelikult ka kohta juba 1920. aastast isaga koos pidas. Kase asunduskrundi ostis 1930. aastal põliseks tarvitamiseks Gustav Reimund.

15. Soorinna. Soorinna koht oli 1920. aastal 31,68 ha suur, sellest põllumaad 11,47 ha, heinamaad 8,08 ha, karjamaad 6,88 ha, tuluta maad 5,24 ha. Soorinna kohta rentis Johan Mihkael, kes maksis maa eest renti 389 rukki kg hinda ja hoonete eest 35,33 rukki kg hinda. Rendileping oli sõlmitud 6 aasta peale. Soorinna krundil olevat vana puust elumaja kasutati Kase asundustalu rentnikuga Kaarel Reimundiga kahasse. Uutest hoonetest püstitas Johan Mihkael Soorinna krundile 1922. aastal paekivist lauda (suurusega 6,4×8,5 m). 1929. aasta talundilehe andmetel oli talus 2 hobust, 8 veist, 6 lammast, 1 siga, 7 kodulindu. Kasvatati talirukist, otra, kaera ja kartulit. Soorinna maakoha koguväärtus 1931. aasta maahindamise andmetel oli 49,2 puhaskasurubla, mis korrutatuna 11 krooniga tegi maa hinnaks 541,2 kr. Soorinna asunduskrundi ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Johan Mihkael.

16. Kangru. Kangru koht oli 1920. aastal 26 ha suur, sellest põllumaad

15,84 ha, heinamaad 7,76 ha, karjamaad 0,98 ha, tuluta maad 1,09 ha. Kangru kohta rentis Magnus Viidemann, kes maksis maa eest renti 576 rukki kg hinda ja hoonete eest 27,6 rukki kg hinda. Rendileping oli sõlmitud 6 aasta peale. Mõisa ajal oli Kangru krundil hooneid ei olnud. Hoonetest rentis Magnus Viidemann kohal nr 22 olevat masinarehe $\frac{1}{2}$ osas. 1929. aasta talundilehe andmetel oli talus 2 hobust, 6 veist, 3 siga, 19 kodulindu. Kasvatati talirukist, otra, segavilja, kartulit ja köögivilju. Kangru asunduskrundi ostis 1932. aastal põliseks tarvitamiseks Magnus Viidemann. Kangru talu maadele jääb viis Kultuurimälestiste registris arheoloogiamälestisena arvel olevat kivist (18368, 18369, 18370, 18371, 18372). Väljakaevamisi tehti sellel maaüksusel juba Eesti Vabariigi ajal.

17. Mõisaääre. Mõisaääre koht oli 1920. aastal 26,77 ha suur, sellest põllumaad 13,33 ha, heinamaad 10,71 ha, karjamaad 1,09 ha, tuluta maad 1,09 ha. Mõisaääre kohta rentis Arnold Tombach, kes maksis maa eest renti 742 rukki kg hinda ja hoonete eest 250,49 rukki kg hinda. Rendileping oli sõlmitud 6 aasta peale. Renditavate hoonete hulka kuulusid krundil asuvad vana kivist magasiit, vana kivist viljaait ja kaks kivist loomatalli. Arnold Tombach rentis veel krundil nr 22 asuvat meiereid $\frac{1}{3}$ osas. Kuna Arnold Tombach oli Vabadussõja veteran (teenis 4. jalaväepolgus) ja oli 1919. aastal haavata saanud ning seetõttu osaliselt töövõime kaotanud, vabastati ta rendimaksetest. Tombach ehitas vana kivist viljaaida 1922. aastal ümber elumajaks (suurusega 13×9,4 m). 1924. aastal ehitati veel uus puust küün ja kivist karjalaut. 1929. aasta talundilehe andmetel oli talus 3 hobust, 9 veist, 2 siga, 34 kodulindu. Kasvatati talirukist, otra, kaera, segavilja, kartulit ja köögivilju. Aias kasvatati maasikaid. Kuna Arnold Tombach oli osaliselt töövõimetu, kasutati talus suvetöölise abi. Mõisaääre asunduskrundi ostis 1930. aastal põliseks tarvitamiseks Arnold Tombach.

18. Tahkemäe. Mine on talu saanud Loo mõisa Tahkemäe heinamaa järgi. Tahkemäe koht oli 1920. aastal 25,46 ha suur, sellest põllumaad 9,29 ha, heinamaad 14,42 ha, karjamaad 0,98 ha, tuluta maad 0,76 ha. Tahkemäe kohta rentis Kaarel Merija, kes maksis maa eest renti 580 rukki kg hinda ja hoonete eest 123,79 rukki kg hinda. Rendileping oli sõlmitud 6 aasta peale. Renditavate hoonete hulka kuulusid krundil asuvad masinarehi (segaehitis), mida Merija rentis $\frac{1}{4}$ osas ja puust vana «surma küün». Masinarehi (suurusega 53,2×13 m) oli pooleldi paekivist, pooleldi palkkidest,

pilpakatusega. Katlamaja oli raudkivist. Surma küün oli õlgkatusega palkhoone (suurusega 8,5×6,8 m). Nime olevat see küün saanud selle järgi, et küüni ehitaja surma saanud. Viljaküüni olevat rahvasuus kutsutud «suitsu reheks»²¹². Elumaja ja lauta (mõlemaid ¼ osas) rentis Mirija Aasu (nr 28) koha pealt. Samuti rentis ta krundil nr 17 poolt loomatalli. Uus puust elumaja (suurusega 12,8×8,5 m) ehitati 1928. aastal. 1929. aasta talundilehe andmetel oli talus 2 hobust, 8 veist, 3 lammast, 2 siga, 50 kodulindu. Kasvatati talirukist, otra, kaera, segavilja, kartulit, naerist ja köögivilju. Kaarel Merija suri 1930. aastal ära. Testamendi järgi jättis Kaarel Merija pärandi oma emale ja õele. Viimane (Maria-Anette Merija) on ka Tahkemäe 1932. aastal välja ostnud.

36. Loo vesiveski. Põllutöoministerium andis Loo vesiveski 1920. aasta septembris 1 aastaks rendile Kose-uumõisa valla elanikule Hans Harjaseppale, kes maksis renti 1000 marka. Loo vesiveskit sai enampakkumise teel 1921. aasta mais 6 aastaks rendile Jaak Lilienkampf. Veski juurde kuulus 16,17 ha maad, sellest põldu 5,46 ha, heinamaad 6,34 ha, karjamaad 4,37 ha. Rentnik kohustus veejõu, hoonete, mehaanilise sisseseade ja maa kasutamise eest maksma renti aastas 1851,2 rukki kg hinda. 1921. aastal kuulus veski sisseseade hulka veskikivide paar (aastast 1871), sõeltega tangutegemise seade (1891), püüisõel (1890), kiviteritamise kirkad (1885) ja kreissae raam (1903). 1921. aastal koostas ehitusinsener Jaak Lilienkampf aruande Loo vesiveski ja viinavabriku hoonetest ja sisseseadest, mis annab väga detailse ülevaate Loo vesiveski olukorrast. Lilienkampf soovis veski kohta vähemalt 36 aastaks rendile, et selles saaks vajalikke remonditöid ette võtta, samuti 8–9 tiinu korralikku põllumaad juurde. Lilienkampf kirjutab ka muudest ettetulnud takistustest, mis heidavad valgust Loo asunduse tekkimise perioodile: «Hoonetes, mis minule ühes viinavabriku ja veskiga rendile antud, elavad praegu asunikud, samuti ka hoonetes, mis asunikudele ärawedamiseks maha müüdüd, kuid alles selle maa pääl asuvad, mille eest minul lepingu järele rent ja muud kohustused kanda tulevad. Maast, mis mõisa südames jagamisest järele jäänud ja mis minule ühes vabriku ja veskiga selleks rendile pidi antama, et võimalik oleks vabriku juures ka tarvilist arvu hobuseid ja loomi pidada, mõõdeti pääle 1. maid s.a. 2 tiinu kõigeparemat põllumaad walla koolile edasirentimiseks wälja. Pääle kooli-

²¹² EKI kohanimekartoteek: kuu varep2 soorinna.

Loo vesiveski uushoonustus. Elamu on ehitatud 2006. Arhitektid Tõnu Laigu, Kadri Kerge. Foto: QP Arhitektid.

maja ümbritsevat parki on koolil suur puu- ja aiawilja aed olemas. Kuid senini pole wald, kool ega kooliõpetajad aega leidnud neid ise harida ega korras pidada, waid rendiwad nad ise omakorda edasi. Selle nähtuse järeldusel olen sunnitud minule rendile antud hooneid, õue ja karjamaad pääle asunikude weel kooli aedade ja maa rentnikudega tahtmata jagama, kusjuures tihti ette tuleb, et wiimased minule rendile antud karja- ega heinamaa wahel wahet ei tee ja kõik ühte moodi ära tallatakse.»²¹³. Lilienkampfi tegi veskis mõningaid ümberehitustöid: süvendas tiigi, pani veski taha saekaatri (kus tehti pilpaid)²¹⁴.

1927. aastast rentis Loo vesiveskit edasi Jaak Lilienkampfi õemees Hermann Mossa. Rendileping oli sõlmitud 1945. aastani ning rendisumma oli 213,4 krooni poolaastas. Vesiveski juurde kuulusid järgmised hooned: vesiveski piiritusekeldriga, elumaja, 2 hobusetalli, tööriistade kuur, katusealune ja masinarehest $\frac{1}{4}$ osa. Nagu eelminegi rentnik, ei hinnanud Herman Mossa Loo veskikohta majanduslikult eriti perspektiivikaks: «Weski tiik ja wee juure wool on äärmiselt wäikesed, kuna pealegi Kahala järwe rentnik, et järwe wee pinda kõrgel hoida, paisu ette ehitas. Seetõttu kesksuwel ja kesktalwel

²¹³ Jaak Lilienkampfi aruanne Põllutöoministeriumi maakorralduse peavalitsusele [15.06.1921] (ERA.63.104667, 22–25).

²¹⁴ Kurepalu, *Loo mõis*, lk 6.

alaline weepuudus. Weski ümbrus on kehw, ühelt poolt meri, teiselt poolt liiw ja nõmm. Kuna ligemal ümbruses veel mitmed weskid, on weski tarwitajaskond õige piiratud. Seega selle tööstuskoha tõeline wäärtus ei ületa asuniku koha wäärtust. Hooned on ...wanad ja kõdunenud. Pealegi on nemad selle wäikese tööstuse otstarbeks liiga suured ja ei saa neid täies ulatuses ärakasutada, mispärast neid osaliselt ainult lammutamise wäärtuses tuleks hinnata.» 1935. aastal müüs Herman Mossa Loo vesiveski maakoha 4922 krooni eest alaealistele Arvo ja Lembit Lainveele, kelle eestkostjad Helmi Lainvee (Lilienkampf) ja Eduard Aule tasusid müüjale sellega, et võtsid võlgadena enda vastutusele ja tasusid lepingualusel maakohal lasuvad riiklikud võlad. Helmi Lainvee oli eelmise rentniku Jaak Lilienkampfi õde. Riigi tööstuse-
tevõtete, ärikohtade ja viljapuuaedade omanduseks andmise seaduse alusel müüs Põllutööministeerium Loo vesiveski koha A-36 Arvo ja Lembit Lainveele.

Enamus veskikoha hooneid hävisid 1974. aastal tulekahjus ja on sellest ajast varemeis. Jõe pais rekonstrueeriti käesoleva sajandi algul. 2006. aastal ehitati veskikohale uus huvitav modernne eluhoone (arhitektid Tõnu Laigu, Kadri Kerge), mis taotluslikult ei pürgi domineerima konserveeritud varemete üle, tehes ruumi romantilistele vaadetele²¹⁵.

²¹⁵ Vt QP Arhitektid: <http://qparh.ee/work/vesiveski/>

Allikad ja viidatud kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv = RA

- Fond EAA.1 – Eestimaa rootsiaegne kindralkuberner
- Fond EAA.3 – Tallinna kindralkuberner
- Fond EAA.858 – Eestimaa ülemmaakohus
- Fond EAA.1216 – EELK Kuusalu kogudus
- Fond EAA.1864 – Eestimaa kubermangu revisjonilehtede kollektsioon
- Fond EAA.2486 – Eestimaa Maakrediitselts
- Fond EAA.2627 – Kolga vallavalitsus
- Fond EAA.2628 – Kolga vallakohus
- Fond EAA.3724 – Katastridokumentide kollektsioon
- Fond EAA.5212 – Kolga majoraatmõis
- Fond ERA.62 – Põllutöoministeeriumi Katastri ja Maakorralduse osak.
- Fond ERA.63 – Riigimaade ja Metsade Valitsus
- Fond ERA.1831 – Riigi Statistika Keskbüroo

Eesti Ajaloomuuseum = EA

- Fond 70 – Edmund Iverseni kollektsioon

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuurilooline Arhiiv = KM EKLA

- Fond 152 – Gustav Vilbaste-Vilberg
- Fond 200 – EKS-i ajaloo toimkonna stipendiaatide aruanded

Eesti Vabaõhumuuseum = EVM

- Fond N – Negatiivide kogu

Eesti Rahva Muuseum = ERM

ERM KV – Korrespondentide vastused

ERM EA – Etnograafiline arhiiv

Lahemaa rahvuspargi arhiiv

Ehitusprojektide arhiiv, sari 3–3, Lahemaa hoonete kartoteek arhitekt Villu Rohtla koostatud

Lundi Ülikooli raamatukogu, De la Gardie arhiiv (Universitetsbiblioteket, Lunds universitet, De la Gardieska arkivet)

Topographica, Balticum

Läti Riiklik Ajaloarhiiv (Latvijas Valsts vēstures arhīvs) = LVVA

Fonda 7349 – Vidzemes *zviedru* Ģenerālgubernatora kanceleja (Rīga)
(Liivimaa rootsiaegse kindralkubernereri kantselei fond)

Muinsuskaitseameti arhiiv

ERA.5025.2 – Projektdokumentide arhiiv

Rootsi Riigiarhiiv (Riksarkivet) = SE/RA

Arkiv 720784 – Stenbock (Tusti), från Kolk, samling

Rootsi Sõjaarhiiv (Krigsarkivet) = SE/KrA

Arkiv 0403 – Utländska kartor

Arkiv 0406 – Utländska stads- och fästningsplaner

Arkiv 0023 – Generalmönsterrullor

Taani Riigiarhiiv (Rigsarkivet)

C 8 Kong Valdemars Jordebog (1290–1300)

Ny kronologisk række (1980–1981)

Livland: Akter og dokumenter vedrørende godset Kolk (1546–1558)

Tallinna Linnaarhiiv

Fond TLA.158 – Kolga vallavalitsus (1941–1944)

Fond TLA.279 – Kolga vallavalitsus (1918–1940)

Venemaa Vanade Aktide Riiklik Keskarhiiv (Российский государственный архив древних актов) = РГАДА

Ф 274 — Камер-контора лифляндских, эстляндских и финляндских дел

Venemaa Riiklik Sõjaajaloo Keskarhiiv (Российский государственный военно-исторический архив) = РГВИА

Ф 846 — Военно-ученый архив (ВУА)

Kaardid (ajalises järjestuses)

Kuhsall Sochn. 1690 (hinnanguline). EAA.1.2.C-I-1.

Атласъ топографической съемки Эстляндской губернии, вдоль морского берега, отъ Ревеля до Нарвы, и отъ берега внутрь, расстояниемъ на 50 верстъ. 1803 и 1804 г.г. (Съ генеральною картою). Российский государственный военно-исторический архив, РГВИА, Ф. 846, Оп. 16, Д. 19826, ч. 1, л. 7). Kaart on mõõtkavas M 1:42000 (ühes tollis üks verst).

[Fragmentarisk karta över ägor till godsens Kolk, Annenhof och Kallamägi, Kusals socken i Estland]. Charte von der Eintheilung der Hofs' Felder und Heuschläge des Majorats Gutes Kolck mit den Beyhöfen Annenhoff und Kallamäggi so wie selbige aufgemessen und Eingetheilt worden, im Jahr 1833. Kartor och ritningar Stenbock (Tusti), från Kolk, samling. SE/RA/720784/0008:00001

[Plan von den Gütern Kolk, Koenda, Neuenhof, Kahhal und Annia.]. 1880 (hinnanguline). EAA.3724.4.111.

Kolga mõisa krundiplaanid, 1897 (hinnanguline). Uuri küla lehtedel 525–528; Kahala küla lehtedel 519–522. EAA.2486.1.2968.

- Eesti topograafiline üheverstaline kaart (M 1:42000). 1898. EAA.2072.5.836. Lehed 3–32 (27), 3-33 (28). Digitaliseeritud kaart Maa-ameti geoportaalis: Ajaloolised aluskaardid: Üheverstaline kaart (1894–1922).
- Kahala abimõisa kaart. Wirtschafts-Karte von Kahhal, 1907. EAA.2072.4.25.
- Eesti topograafiline kaart (M 1:25000). 1927. Leht III-32 (Loo, Kahala). Digitaliseeritud kaart Maa-ameti geoportaalis: Ajaloolised aluskaardid: 1:25 000 Eesti topokaart (1923–1935).
- Eesti skeemiline katastrikaart (1930–1944): Harjumaa Kiiu, Kolga valla (Kolga, Loo, Kiiu mõis, Kolga-Suru metsandik, Anija-Anija metsandik) skeemiline kaart VI-39. M 1:10000. EAA.3724.6.87. Maa-ameti geoportaalis: Ajaloolised katastrikaardid: Katastrikaart (1930–1944).
- Tsitre, Muuksi, Soorinna ja Kahala küla. Mõõtkava 1:5000. Lahemaa külade tsoneeringukaardid. Lahemaa Rahvuspargi külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüs. Tartu, Artes Terrae, 2010–2012.
- Pudisoo ja Uuri küla. Mõõtkava 1:5000. Lahemaa külade tsoneeringukaardid. Lahemaa Rahvuspargi külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüs. Tartu, Artes Terrae, 2010–2012.

Käsikirjad

- D o b e r m a n n, S. Topographische Nachrichten von Esthland, I–V. Käsikiri Eesti Ajaloomuuseumis, AM.70.1.1...5. [1797].
- K o l k, M. Uuri küla talud. Käsikiri autori järglaste valduses. 2017.
- Loo mõis. Ajalooline ülevaade. A-4723. Koost. A. Kurepalu. ERA.5025.2.5744.
- O d r e s, L. Kolga mõis. Käsikiri TLÜAR Baltika kogus. Tallinn, 1977.
- O d r e s, L. Muuksi küla ehitised. I–II köide. Käsikiri TLÜAR Baltika kogus. Tallinn, 1984.
- R a h u, K. Maanteekõrtside ajalugu Kuusalu kihelkonnas. Uurimistöe. Käsikiri Kolga Muuseumis. Tallinn, 2015.
- T a m v e l i u s, H. Sõjajärgne küla. Käsikiri. ERM KV 902:3/207-260.
- T r o s k a, G. Põhja-Eesti külad XIX sajandil. Väitekirja ajalookandidaadi kraadi taotlemiseks. Käsikiri TLÜAR baltika kogus. Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1974.
- V e d r u, G. Kahala järve ümbruse asustuspiirkond muinasajal. Magistritöö. Tartu Ülikool, Filosoofia teaduskonna Ajaloo osakond, 1998.

- V e d r u, G. Kahala järve ümbruse tähtsus arheoloogiapärandi seisukohalt. Ekspert hinnang. ERA.5025.2.8438. Tallinn, Tallinna Ülikooli ajaloo Instituut, 2007.
- V i l b a s t e, G. Kohanimed Loksa rajooni lääneosas (endises Kuusalu kihelkonnas). Peatükk asustusajaloost. Käsikiri Emakeele Seltsis, ES 6. Tallinn, 1956.

Publikatsioonid

- Adramaarevisjonid, [1732. a. adramaarevisjoni elektrooniline allikpublikatsioon], Internetis: www.ra.ee/apps/adramaad, [26.11.2016].
- A l u v e, K. Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis. Ehitusajalooline ülevaade. Tallinn, Valgus, 1976.
- Eestimaa 1725-1726. a. adramaarevisjon. 1. kd., Harjumaa: allikpublikatsioon. Tallinn, Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, Tartu Riiklik Ülikool, 1988.
- Eesti kohanimeraamat. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus, 2016.
- Eesti talurahva ajalugu I. Tallinn, Olion, 1992.
- EKI kohanimekartoteek = Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek. Internetis: heli.eki.ee/kohanimed.
- ETKS = Eestima Tallorahwa Kohto-Seädus, ehk Walla-kohto Käso-ramat. Tallinn, 1805.
- ETK 1816 = Eestima Tallorahwa Käso-Ramat. Tallinn, 1816.
- ETS 1856 = Eestima Talorahwa Seadus. Tallinn, 1856.
- J o h a n s e n, P. Die Estlandliste des Liber Censur Danicae. Reval, F. Wassermann; Kopenhagen, H. Hagerup, 1933.
- J o a n d i, A. Magasiit ja magasivili. Jänesmäe, 2012.
- Kahala järve tervendamise insenertehnilise tegevuskava keskkonnamõju hindamise aruanne, Tallinn, AS Maves, 2015.
- K ü t t, A. Ajaloolised looduslikud pühapaigad Lahemaa rahvusparki Kuusalu kihelkonna osas. Hiite Maja SA, 2009.
- Lahemaa lugusid. Valimik korrespondentide murdetekste IV. Koostanud Mari Must. Tallinn, Eesti NSV teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 1989.
- Lahemaa Rahvusparki ajaloolise maakasutuse analüüs ja pärandmaastike tsoneering. Lõpparuanne. Tartu, Eesti Maaülikool, 2010.

- Lahemaa Rahvuspargi külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüs. Tartu, Artes Terrae, 2010–2012.
- L a n g, V. Muistne Rävola. Muistised, kronoloogia ja maaviljelusliku asustuse kujunemine Loode-Eestis, eriti Pirita jõe alamjooksu piirkonnas, I–II. Tallinn, Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1996.
- L e p n u r m, A. Muuksi looduse õpperada. Tallinn, Eesti Raamat, 1976.
- L e p n u r m, A. «Looduse õpperada: Muuksi–Andineeme–Loo» — *Eesti Loodus*, nr 5, 1975, lk 286–292.
- L i g i, H. Talupoegade koormised Eestis. 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn, Eesti Raamat, 1968.
- LUB = Liv-, Esth- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Bd. 1 (1093–1300). Reval, 1853 (Scientia Verlag Aalen, 1967). Herausgegeben Friedrich Georg von Bunge; Bd. 11 (1450–1459). Riga, Moskau, 1905 (Scientia Verlag Aalen, 1981). Herausgegeben Philipp Schwartz.
- M a r k u s, K. «Misjonär või mõisnik? Tsistertslaste roll 13. sajandi Eestis» — *Acta historica Tallinnensia*, 14, 2009, lk 3–30.
- M e t s a o t s, K. Soorinna, Muuksi, Uuri külade ja Kahala järve ümbruse maastikuhoolduskava. Tartu-Kuusalu, 2006-2007.
- M o o r a, T. «Mullastiku ja muinasaja maaviljelusliku asustuse seostest» — *Harju rajoonis: Kodu-uurijate seminar-kokkutulek 11.–14. juunil 1974. Artiklite kogumik*. Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1974, lk 130–141.
- P ä r d i, H. Eesti taluhäärberid. I–III. Tallinn, Tänapäev, 2005–2010.
- R a i d, T. Harjumaa ristimine 1219–1220. Paul Johanseni suurtöö «Die Estlandliste des Liber Censu Danicæ» analüüs. [Tallinn], Ema ja Isa, 2016.
- S e l l i, E. Postijaamad riigi ja riisija teenistuses. Tallinn, Valgus, 1976.
- S t o b a e u s, P. De la Gardieska arkivet. Topographica, Baltikum. Lund, Universitetsbiblioteket, Lunds universitet, 2014.
- S u u r o j a, K. Balti klint – loodus ja ajalugu. Tallinn, GeoTrail KS, 2008.
- Tallinna turberaamat 1515–1626. I osa: tekst. Hrsg. N. Essen, P. Johansen. Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv 9. Tallinn, 1939.
- T a r k i a i n e n, K., Tarkiainen, Ü. Meretagune maa: Rootsi aeg Eestis 1561–1710. Tallinn, Varrak, 2014.
- T a r v e l, E. Adramaa. Eesti talurahva maakasutuse ja maksustuse alused 13.–19. sajandil. Tallinn, Eesti Raamat, 1972.

- T a r v e l, E. Lahemaa ajalugu. Tallinn, Eesti Raamat, 1983.
- T a r v e l, E. «Rahvaarv ja maakasutusühikud Eestis 13. saj. algul» — *Ajalookimbatused*. Tartu, Ilmamaa, 2013.
- T i i d e m a n n, J. Pärandarhitektuuri mõõtmine ja uurimine Lahemaa rahvusparkis. 2013. aasta mõõtmispraktika tööd. Tallinn, Eesti Kunstiakadeemia, 2014.
- T r a a t, A. Vallakohus Eestis: 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini. Tallinn, Eesti Raamat, 1980.
- Vabariigi digitaalse suuremõtkavalise mullastiku kaardi seletuskiri. Maaamet, Tallinn, 2001.
- V e d r u, G. «Kahala järve ümbruse muinasaegne asustus ja maastikukasutus» — *Urimusi Lahemaa ajaloolistest maastikest*. Lk 47–62. Tallinn, Huma, 2010.
- V e d r u, G. Põhja-Eesti arheoloogilised maastikud. Väitekirj. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011.

Tekstis kasutatud lühendatud viited

- Eestimaa maanimistu = *Estländische Landrolle 1636–1637, 1642*. LVVA.7349.1.217 (Läti Riiklik Ajaloarhiiv).
- Kolga majade raamat = *Kolka Majate Ramad / Bauerhäuserbuch des Gutes Kolk 1865*, (EAA.5212.1.71).
- Kolga maaraamat 1586 = *Årlige Renttan eller Land Booken aff Kolke Gårdz Länn. Ifrå Johannes Anno Domini 86. Och till Johannis Anno Domini 1587* (Lund, De la Gardieska arkivet, Topographica, Balticum, 19a).
- Kolga vakuraamat 1630 = *Rechnung 1630-09-11–1631-09-11. Hauptman Valentin Schillings räkenskaper. Häri inventarium och vackebok* (Lund, De la Gardieska arkivet, Topographica, Balticum, 19a).
- Kolga vakuraamat 1633 = *Spridda ekonomiska handlingar 1630–1654 och odat., varibland inventarier 1633-03-18 och 1641-03-25. Kolk* (Lund, De la Gardieska arkivet, Topographica, Balticum, 20).
- Kolga vakuraamat 1636 = *Wackenbuch, Kolk 1636* (Lund, De la Gardieska arkivet, Topographica, Balticum, 7).
- Kolga vakuraamat 1637 = *Kolkische Wackenbuch 1637* (Lund, De la Gardieska arkivet, Topographica, Balticum, 8).

Kolga vakuraamat 1683 = *Wackkenbuch Pro Anno 1683 Kolkosche Landbau-
ren Gerechtigkeit* (EAA.1.2.940).